

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Кафедра криміналістики

Національна академія правових наук України

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИКИ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ

Збірник матеріалів
Криміналістичних читань,
присвячених пам'яті академіка В. О. Коновалової
м. Харків, 28 березня 2025 року

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
Кафедра криміналістики

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИКИ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ

Збірник матеріалів
Криміналістичних читань,
присвячених пам'яті академіка В. О. Коновалової

м. Харків, 28 березня 2025 року

Харків
«Право»
2025

Редакційна колегія:

*А. П. Гетьман, В. М. Шевчук, Є. Є. Демидова,
В. С. Батургарєєва, О. В. Дунаєв*

*Рекомендовано до опублікування та поширення через мережу Інтернет
вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України
(протокол №3 від 26 березня 2025 р.)*

Методологічні засади криміналістики: традиції та новації :
M52 зб. матеріалів Криміналістичних читань, присвяч. пам'яті акад.
В. О. Коновалової, м. Харків, 28 берез. 2025 р. / [редкол.: А. П. Геть-
ман, В. М. Шевчук, Є. Є. Демидова та ін.] ; Нац. юрид. ун-т ім.
Ярослава Мудрого, Каф. криміналістики ; Нац. акад. прав. наук
України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса
Нац. акад. прав. наук України. – Харків : Право, 2025. – 276 с.
ISBN 978-617-8602-65-9

Видання містить матеріали Криміналістичних читань, присвячених пам'яті академіка В. О. Коновалової. Викладено матеріали обговорень таких наукових і практичних проблем: наукова спадщина професора В. О. Коновалової і актуальні проблеми методології криміналістики; історія розвитку та формування методології криміналістики, методологія криміналістики: наукові підходи і філософські засади; процеси інтеграції та диференціації наук, їх вплив на розвиток методології криміналістики; сучасні підходи до визначення поняття методів криміналістики та сфери їх реалізації; система методів криміналістики та напрямки їх застосування; методологія криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень; критерії допустимості методів криміналістики у кримінальному судочинстві; методологія розроблення криміналістичних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; інновації у криміналістиці та правозастосовній практиці, методологія та організація наукових досліджень у сучасній криміналістиці.

Для працівників органів правопорядку, науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних закладів освіти й широкого кола осіб, яких цікавлять сучасні проблеми криміналістики та судової експертизи.

УДК [343.98+340.6](082)

*Матеріали викладено в авторській редакції з незначною коректурою.
Відповідальність за їхню якість, достовірність, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та інформацію для службового користування, несуть автори.*

- © Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2025
- © Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2025

КОНОВАЛОВА
Віолетта Омелянівна
(30.03.1927–27.11.2023)

ЗМІСТ

1. ВІТАЛЬНІ СЛОВА УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ

Анатолій Гетьман

Ректор Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого 11

Сергій Тюленев

Директор Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» 13

2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИКИ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ

Галина Авдєєва

ТЕХНОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ :
НОВІ МОЖЛИВОСТІ 16

Олена Александренко, Володимир Женунтій

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ
З ЕКСПЛУАТАЦІЄЮ АВТОТРАНСПОРТУ, ЯК ПРЕДМЕТ
ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАУКОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ ВНУТРІШНІХ СПРАВ..... 21

Вікторія Алексійчук

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ
СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ З УРАХУВАННЯМ НАУКОВИХ
ЗДОБУТКІВ ПРОФЕСОРА ВІОЛЕТТИ ОМЕЛЯНІВНИ
КОНОВАЛОВОЇ (ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ
ЗАПОБІГАННЯ НЕГАТИВНОМУ ВПЛИВУ
НА ОБ'ЄКТИВНІСТЬ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА)..... 26

Лариса Аркуша

АЛГОРИТМИ ДІЙ ЕКСПЕРТІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ
ЛІНГВІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ІЗ МОДИФІКАЦІЯМИ
СТАНДАРТНИХ МЕТОДІВ 32

Василь Баранчук

ІНОВАЦІЇ У КРИМІНАЛІСТИЦІ ТЕХНІЦІ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ 37

Ганна Білецька

ІНОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В СУДОВІЙ МЕДИЦИНІ
ТА КРИМІНАЛІСТИЦІ ДО ВИРІШЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ
ЗАВДАНЬ ПО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТРУПІВ НЕВІПЗНАНИХ ОСІБ 41

Ігор Борисенко	
ЩОДО ВИДІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У КРИМІНАЛІСТИЦІ	45
Данило Борухов	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОПАГАНДИ ВІЙНИ	54
Наталія Братішко	
ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У РОЗКРИТТІ І РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	58
Олеся Ващук	
ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИКИ У ПРАЦЯХ В. О. КОНОВАЛОВОЇ	63
Анатолій Волобуєв	
МЕТОДИ КРИМІНАЛІСТИКИ: КЛАСИФІКАЦІЯ І ЗМІСТ	67
Влада Гусєва	
КРИМІНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЯК МЕТОД ЗБИРАННЯ ДАНИХ ПРО УЧАСНИКІВ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ.....	71
Олександр Дегтяр	
ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СУДОВО-БАЛІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗАХ.....	75
Євгенія Демидова	
РОЛЬ OSINT- ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	78
Олександр Дунаєв, Василь Ольховський, Микола Губін,	
Павло Леонтєєв, Володимир Хижняк	
ВАЖЛИВІСТЬ ЗНАНЬ ОСНОВ КРИМІНАЛІСТИКИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ЛІКАРІВ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТІВ.....	81
Андрій Євтушенко	
«ГРІНМЕЙЛ» ЯК СПОСІБ РЕЙДЕРСЬКОГО ЗАХОПЛЕННЯ	84
Володимир Журавель	
ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ В ПРАЦЯХ В. О. КОНОВАЛОВОЇ	88
Дмитро Затенацький	
НАПРЯМКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У РОБОТІ З ІДЕАЛЬНИМИ СЛІДАМИ	92
Ірина Іванська, Олена Дробішева, Оксана Мацюк	
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУДОВІЙ ПОЧЕРКОЗНАВЧІЙ ЕКСПЕРТИЗІ	95

Аліна Калініна	
КРИМІНОГЕННІ РИЗИКИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ	100
Марієтта Капустіна	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІДЕЇ АКАДЕМІКА В. О. КОНОВАЛОВОЇ В КРИМІНАЛІСТИЦІ	103
Артем Коваленко	
ЩОДО ВИОКРЕМЛЕННЯ 3D-СКАНУВАННЯ ЯК НОВІТНЬОЇ ПРЕДМЕТНО-ОБРАЗНОЇ ФОРМИ ФІКСАЦІЇ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	106
Володимир Коваленко	
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРИСЛИВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	109
Іван Когутич	
ОКРЕМЕ В НАУКОВИХ ТЛУМАЧЕННЯХ СУТНОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ.....	114
Анна Колодіна	
РОЛЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ МЕТОЛОЛОГІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ	119
Максим Колодяжний	
ЕМУЛЯЦІЯ В СИСТЕМІ НАУК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ	123
Марина Костенко	
МІЖНАРОДНА ВЗАЄМОДІЯ В СФЕРІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СУЧАСНІЙ КРИМІНАЛІСТИЦІ.....	128
Сергій Котляр	
СПОСОБИ ПРИХОВУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ	132
Юрій Кравченко, Василь Ольховський, Олександр Дунаєв, Валерій Рєпа	
СТАНОВЛЕННЯ МЕДИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ХАРКІВСЬКОЇ СУДОВО- МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ.....	136
Олександр Курман	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ЩО СТВОРЮЄТЬСЯ ПРИ ВИКОРИСТАННІ МОБІЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ	140

Катерина Латиш	
НАПРЯМКИ ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ	145
Станіслав Лук'яненко	
ВИКОРИСТАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ СБ УКРАЇНИ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ ДЛЯ ДОКУМЕНТУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ	148
Євген Лук'яничков, Борис Лук'яничков	
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО	154
Ірина Макогін	
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДОЗРЮВАНОВОГО У ВБИВСТВІ ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ.....	159
Марія Михайленко, Євгенія Шипкова	
ВПЛИВ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ В. О. КОНОВАЛОВОЇ НА РОЗВИТОК СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	162
Ярослав Мишков	
СПОГАДИ ПРО УЧИТЕЛЯ В. О. КОНОВАЛОВУ	166
Олександр Могилевський	
ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ: ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННИЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ У КРАЇНИ ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ.....	168
Олена Нарожна	
ДОКУМЕНТУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО ГЕНОЦИДУ: ОКРЕМІ ІННОВАЦІЙНІ КРИМІНАЛІСТИЧНІ МЕТОДИ ЗБОРУ ДОКАЗІВ РУЙНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	171
Владислав Негребецький	
КРИМІНАЛІСТИКА ТА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗАВДАННЯ.....	176
Наталія Нестор, Антон Полянський, Ігор Луцик	
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ	181
Ірина Пишненко	
ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ СТВОРЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ.....	185

Аліна Плетенецька	
НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У СУДОВО-МЕДИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ ЧЕРЕПНО-МОЗКОВОЇ ТРАВМИ: ПІДВИЩЕННЯ ОБ’ ЄКТИВНОСТІ ОЦІНКИ ДЛЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА СУДУ	188
Оксана Пчеліна, Віталій Пчелін	
ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДХОДУ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ	192
Валерій Пчолкін, Олена Федосова	
ПРОЦЕСИ ІНТЕГРАЦІЇ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВИХ НАУК ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ.....	197
Андрій Романов	
СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ	202
Елла Сімакова-Єфремян, Анатолій Тяпкін	
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО НАУКОВОГО ЦЕНТРУ «ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»)	207
Руслан Степанюк	
ЩОДО НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ	213
Василь Стратонов	
ГОЛОВНІ НАУКОВІ ТА ТВОРЧІ ЗДОБУТКИ ВІОЛЕТТИ ОМЕЛЯНІВНИ КОНОВАЛОВОЇ.....	217
Валерій Тищенко	
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ	221
Андрій Фатєєв	
ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СЛІДЧІЙ ПРАКТИЦІ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPOPУШЕНЬ	225
Олександр Чернов	
ПСИХОЛОГО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОВЕДІНКИ ЗЛОЧИНЦІВ	228

Наталія Чіпко	
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ СУЧАСНОГО ШАХРАЯ ТА ПОТЕРПІЛОГО, ВНАСЛІДОК ШАХРАЙСЬКИХ ДІЙ	230
Генадій Чорний	
МЕТОДОЛОГІЯ МОДЕЛЮВАННЯ ОСОБИ НЕВІДОМОГО ЗЛОЧИНЦЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ.....	235
Юлія Черноус	
НАУКОВІ ІДЕЇ АКАДЕМІКА В. О. КОНОВАЛОВОЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	240
Віктор Шевчук	
МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ В. О. КОНОВАЛОВОЇ	245
Валерій Шепітько	
АКАДЕМІК ВІОЛЕТТА КОНОВАЛОВА – РОЗРОБНИК ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ В КРИМІНАЛІСТИЦІ ТА ФУНДАТОР ЮРИДИЧНОЇ (СУДОВОЇ) ПСИХОЛОГІЇ В УКРАЇНІ.....	252
Михайло Щербаковський	
ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ В ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРА В. О. КОНОВАЛОВОЇ	256
Євген Юр'єв	
ОБМАН ДОПИТУЄМОЇ ОСОБИ, ЯК СПОСІБ ОТРИМАННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	259
Володимир Юсупов	
ВНЕСОК АКАДЕМІКА В. О. КОНОВАЛОВОЇ У РОЗВИТОК ХАРКІВСЬКОГО КРИМІНАЛІСТИЧНОГО НАУКОВОГО ЦЕНТРУ	264
Катерина Юсупова, Володимир Юсупов	
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА	270

1. ВІТАЛЬНІ СЛОВА УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ

Анатолій Гетьман

*ректор Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук України,
м. Харків, Україна*

Шановні колеги, дорогі учасники конференції!

Від імені ректорату, наукової спільноти та від себе особисто щиро вітаю вас із початком проведення Криміналістичних читань «Методологічні засади криміналістики: традиції та новації», присвяченої світлій пам'яті видатного науковця, заслуженого професора нашого Університету, академіка НАПрН України, доктора юридичних наук, заслуженого діяча науки і техніки України – Віолетти Омелянівни Коновалової.

Організація та проведення цього пам'ятного науково-практичного заходу вже стала доброю традицією для нашого Університету. Сьогодні всеукраїнська науково-практична конференція – це не просто вшануванням світлої пам'яті академіка Віолетти Омелянівни Коновалової, а й підтвердженням величезного впливу її наукової спадщини на сучасний розвиток криміналістики в Україні та перспективи подальших наукових криміналістичних досліджень.

Віолетта Омелянівна була науковцем, чії дослідження заклали фундаментальні основи сучасної методології криміналістичної науки. Її ідеї завжди відзначалися глибокою науковою проникливістю, практичною цінністю і вражаючою актуальністю. Саме тому сьогоднішня конференція покликана не лише вшанувати її внесок, але й сприяти подальшому розвитку тих методологічних засад, які вона активно формувала і розвивала протягом всього свого наукового життя.

Тематика конференції, яка охоплює широке коло актуальних питань – від історії формування методології криміналістики до її сучасних наукових підходів і практичних аспектів – підкреслює багатовимірність і складність цієї науки. Ми маємо можливість розглянути глибокі філософські засади криміналістики, оцінити вплив інтеграційних і диференціаційних процесів у сучасній науці, визначити перспективні напрями застосуван-

ня криміналістичних методів та сформувати чіткі критерії їх допустимості в сучасному кримінальному судочинстві.

Впевнений, що саме тут, у стінах нашого Університету, на кафедрі криміналістики, де традиції наукових пошуків і інновацій завжди були невід'ємною складовою освітнього процесу, будуть сформовані нові ідеї, методики та рекомендації, які знайдуть своє практичне втілення в правоохоронній діяльності. Саме в діалозі між поколіннями науковців, досвідчених практиків та молодих перспективних дослідників ми знаходимо запоруку динамічного розвитку криміналістичної науки в Україні.

Хочу висловити слова щирої подяки всім нашим колегам з інших закладів вищої освіти, науково-дослідним установам, які приєдналися до цієї конференції. Велике вам спасибі за те, що ми сьогодні маємо можливість ще раз доторкнутися до тієї золотої скарбниці, яку залишила для нас Віолетта Омелянівна. Я впевнений, що не лише наше покоління, а й ті, які прийдуть і будуть працювати і на кафедрі криміналістики Університету, і в інших закладах вищої освіти, вони будуть пам'ятати цю неперевершену особистість, і завжди будуть її згадувати, посилалися на її праці, цитувати наукові роботи.

Щиро бажаю всім учасникам конференції плідної роботи, конструктивних і змістовних дискусій, наукового натхнення і вагомих здобутків. Нехай ці дні стануть для кожного з нас джерелом натхнення та нових професійних звершень.

Дякую!

Слава Україні!!!

Сергій Тюленєв

*директор Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України,
кандидат економічних наук,
м. Харків, Україна*

Шановні колеги, шановні гості!

Від імені колективу Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України та особисто від себе, маю велику честь і щиро вітаю вас на урочистому відкритті криміналістичних читань «Методологічні засади криміналістики: традиції та інновації». Сьогоднішній день є знаковою подією для всієї юридичної спільноти України, адже ми зібралися разом, щоб вшанувати пам'ять видатної вченої, педагогині та організаторки галузі юридичної науки, заслуженої професорки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академіка Національної академії правових наук України, докторки юридичних наук, професорки, заслуженої діячки науки й техніки України, почесної професорки Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» **Віолетти Омелянівни Коновалової**.

Віолетта Омелянівна була не просто видатним ученим, а справжньою лідеркою, чий внесок у становлення та розвиток криміналістики в Україні є вагомим. Її наукові праці, присвячені актуальним проблемам криміналістичної методології, тактики та методики розслідування злочинів, юридичної психології стали фундаментом для підготовки багатьох поколінь юристів, криміналістів, судових експертів. Її наукова школа славиться своїми послідовниками, які сьогодні успішно працюють у різних сферах правоохоронної, правозастосовної, криміналістичної та судово-експертної діяльності. Під її керівництвом захищено більше тридцяти кандидатських і докторських дисертацій. Її енергія, відданість науці та принциповість завжди слугували прикладом для наслідування. Проведення цих Криміналістичних читань є шаномою її пам'яті та визнанням її виняткових заслуг перед вітчизняною юридичною наукою.

Не менш продуктивним напрямом діяльності В. О. Коновалової була участь у законопроектній роботі, у формулюванні пропозицій та зауважень до проектів законів України: «Про оперативно-розшукову діяль-

ність», «Про дактилоскопію», «Про боротьбу з тероризмом», «Про боротьбу з економічною злочинністю», «Про судову експертизу» та ін.

Тема Криміналістичних читань «Методологічні засади криміналістики: традиції та новації» – обрана не випадково. Вона відображає той динамічний розвиток, який переживає сучасна криміналістика. З одного боку, ми спираємося на багатий спадок попередніх поколінь вчених, на ті фундаментальні принципи й положення, які були закладені свого часу, зокрема, й завдяки працям Віолетти Омелянівни. З іншого боку, сьогодення ставить перед нами нові виклики, пов'язані зі зростанням складності злочинності, появою нових видів правопорушень, розвитком цифрових технологій та необхідністю впровадження інноваційних підходів у криміналістичну діяльність. Це відображено в понад 250 наукових працях, серед яких: «Проблеми логіки та психології в слідчій тактиці» (1970), «Психологія у розслідуванні злочинів» (1980), «Слідча тактика: принципи і функції» (1983), «Допит на попередньому слідстві» (1985), «Правова психологія» (1990), «Обшук: тактика і психологія» (у співавт., 1997), «Криміналістична тактика: теорія і тенденції» (у співавт., 1997), «Криміналістика: підручник» (у співавт., 1998, 2001, 2004, 2008, 2016), «Допит: тактика і психологія» (1999, 2006), «Настільна книга слідчого» (у співавт., 2003, 2007, 2008, 2011), «Юридична психологія: підручник» (у співавт., 2004, 2008), «Вбивство: мистецтво розслідування» (2006, 2013), «Версія: концепція та функція в судочинстві» (2007), «Правова система України: історія, стан та перспективи: в 5 т.», Т. 5 (у співавт., 2013), «Textbook of criminalistics. Volume 1: General Theory» (у співавт., 2016) та багато інших.

За статистикою сайту Google Академія (scholar.google) праці професорки В. О. Коновалової щорічно цитуються науковцями до 120 й більше разів.

Колектив ННЦ «ІСЕ ім. М. С. Бокаріуса» надзвичайно пишається тим, що практично у кожному номері наукової фахової збірки «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», видавцем якого є ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» ті Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, була стаття Віолетти Омелянівни, членкинею редакційної колегії якого вона була понад 20 років.

Дисертація науковиці на здобуття наукового ступеня кандидатки юридичних наук за темою «Тактика допиту свідків у радянських органах розслідування» (1953) є прикрасою бібліотечного фонду Національного

наукового центру. Це прекрасний рукопис обсягом понад 400 сторінок, професійно оздоблений на крейдованому папері, обкладинка – з тисненням. Цікавим є факт, який підкреслює виключну принциповість науковців до своєї праці. Як згадувала Віолетта Омелянівна, коли дисертація була готова, вона передала її для «благословення» своєму науковому керівнику, завідувачу кафедри криміналістики професору Віктору Павловичу Колмакову. Він її ще раз перечитав, запросив авторку до себе і запропонував розшити наукову працю й доопрацювати окремі тези роботи. Хто знайомий з «науково-дослідницькою кухнею», розуміє, що на кінцевій стадії, коли є роздрукована й переплетена дисертація, і дисертант, і науковий керівник виснажені емоційно й фізично. І це – наголошено – не сучасний друкарський процес! Треба володіти навичками друку на друкарській машинці, відшліфувати текст, щоб зберігалася його загальна архітектоніка, тощо. Але це було зроблено. Дисертація була відмінно захищена. А за 14 років (1967) Віолетта Омелянівна стала першою в країні докторкою юридичних наук.

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» завжди підтримує передові досягнення у розвитку криміналістичної науки та експертної практики в Україні. Проведення наукового заходу є ще одним підтвердженням нашої відданості справі сприяння науковому обміну, обговоренню актуальних проблем та пошуку шляхів їхнього вирішення. Ми щиро сподіваємося, що ці Криміналістичні читання стануть майданчиком для плідної дискусії, обміну ідеями та налагодження нових наукових контактів.

Переконаний, що плідними дискусіями та змістовними доповідями ми зможемо не лише гідно вшанувати пам'ять Віолетти Омелянівни Коновалової, але й здійснити вагомий внесок у подальший розвиток криміналістичної науки та практики в Україні.

Бажаю всім учасникам та учасникам конференції плідної роботи, цікавих доповідей, конструктивних дискусій та нових наукових звершень. Нехай ці дні будуть для нас усіх наповнені новими знаннями та натхненням.

Дякую за увагу!

Разом – до Перемоги!

Слава Україні!

2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИКИ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ

Галина Авдєєва

*кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий спів-
робітник НДІ вивчення проблем злочинності
ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна*

ТЕХНОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ

Завдяки розвитку цифрових і мережевих технологій та інтеграції знань у криміналістиці і судовій експертизі з'явилися не лише нові джерела доказів (комп'ютери, мобільні телефони, фото- й відеокамери, GPS-навігатори, соціальні мережі, різні інтернет-сайти та ін.) і методики їх дослідження, а й новітні методи аналізу «класичних» криміналістичних об'єктів і слідів (слідів рук, ніг, губ, голосу людини, збрарядь та інструментів, зброї та ін.).

План дій з розвитку Європейського простору судової експертизи до 2030 р. (EFSA 2.0) передбачає застосування цифрових технологій та отримання навичок їх використання судовим експертом задля підтримання довіри до судової експертизи. У п.7 Плану наголошено на важливості цифровізації судової експертизи у всіх країнах-членах ЄС [1].

Процесам технологізації в криміналістиці і судовій експертизі сприяє запровадження в більшості розвинених країн світу механізмів відкритої науки (відкритого доступу до наукових публікацій та дослідницьких даних). У Рекомендаціях ЮНЕСКО щодо відкритої науки її визначено як поєднання різноманітних принципів, правил і засобів, спрямованих на те, щоб наукові знання, викладені різними мовами, були загальнодоступними і придатними для повторного використання, відтворення і перевірки з метою розширення співпраці й обміну інформацією на благо науки і суспільства [2].

Відкрита наука забезпечує рівні умови конкуренції науковців, полегшує перевірку достовірності заявлених наукових результатів, сприяє

швидкому прогресу у різних галузях, допомагає суспільству більш раціонально витратити кошти на наукові дослідження та уникати дублювання тем наукових досліджень і розробок. Співробітники експертних установ різних країн створюють різного роду спеціалізовані інформаційні ресурси та надають до них доступ судовим експертам інших країн. Зокрема, в Інституті судових експертиз Нідерландів (NFI) за принципом відкритої науки створено спеціалізовані інформаційні ресурси щодо холодної [3] та вогнепальної [4] зброї.

В більш ніж 80 країнах світу працівники правоохоронних органів для автоматизованої ідентифікації вогнепальної зброї та інструментів за їх слідами використовують систему IBIS [5]. Аналіз слідів в даній системі здійснюється за допомогою 3D-мікроскопії та спеціальних алгоритмів порівняння зі значною кількістю 3D-зображень слідів га гільзах і кулях, які містяться в інтегрованій мережі окремих баз даних різних країн.

Судові експерти під час дослідження доказів використовують як довідники цифрові ресурси, які створені відомими світовими науковими спільнотами для публікації результатів досліджень у різних галузях науки. Прикладами таких джерел є: 1) система безкоштовних баз даних ліків та біопрепаратів, морських природних продуктів, хімічних речовин і їх властивостей «ChemSpider», натуральних продуктів, каталізаторів, методів в органічному синтезі» та ін. (розробник – Королівське хімічне товариство Великої Британії) [6]; 2) відкрита хімічна база даних «PubChem» Національного інституту здоров'я (NIH, USA), яка дозволяє здійснювати пошук хімічних речовин за назвою, молекулярною формулою, структурою та іншими ознаками [7]; 3) Кембриджська база структурних даних (CSD), база даних неорганічної кристалічної структури (ICSD) та цифрові сервіси CCDC та FIZ Karlsruhe містять засновану на експериментальних дослідженнях інформацію у галузі структурної хімії, програмного забезпечення та інформації щодо властивостей і методів дослідження різних матеріалів і речовин [8] та ін.

Для виявлення невидимих (латентних) або маловидимих слідів рук вчені Північного університету Китаю запропонували використовувати флуоресцентний вугільний порошок, який після точкового нанесення на поверхню з відбитками рук і закріплення на потожировій речовині відбитків дозволяє виявити і сфотографувати сліди в ультрафіолетовому

світлі завдяки їх флуоресценції червоним, жовтим або оранжевим кольором. Це значно розширює можливості криміналістичної ідентифікації осіб за відбитками рук [9].

Вчені-хіміки Університету Олбані (США) для аналізу потожирової речовини маловидимих слідів рук та інших виділень тіла людини запропонували обробляти їх спеціальними біосенсорами, які дозволяють не лише здійснити ідентифікацію особи, а й встановити її вік, стать та ін. ознаки [10].

Словацькі розробники пропонують низку таких новітніх криміналістичних технологій, як ABIS (система управління біометричною ідентифікацією за відбитками рук, райдужною оболонкою ока, ознаками обличчя людини), SmartFace (система розпізнавання облич), OEM Solutions (алгоритми аналізу відбитків рук і обличчя), DOT (Digital Onboarding Toolkit – перевірка документів, аналіз обличчя людини з метою ідентифікації, ідентифікація особи за відбитками рук) та ін. [11] Розроблена ними система AFIS для магнітного вилучення слідів рук і автоматичної ідентифікації осіб [12] дозволяє слідчим, судовим експертам і спеціалістам безпосередньо на місці події після нанесення на відбитки магнітного пилу без контакту зі слідом «зчитати» його, якісно зафіксувати та здійснити його порівняння з великим масивом слідів рук, які містяться в системі дактилоскопічного обліку. Ця технологія дозволяє вилучити дуже чіткий відбиток руки (без сторонніх забруднень) та значно зекономити час і процесуальні ресурси.

Науковці американського хімічного товариства пропонують здійснювати ідентифікацію осіб за протеомами (повним набором білків, які виробляє організм людини) [13]. Протеоми містяться в крові, кістках та інших біологічних матеріалах і їх аналіз дозволяє виявити мікросліди отрути й інших речовин, які неможливо виявити іншим методом. Завдяки віковим змінам протеомів можна встановити й вік жертви під час їх дослідження.

Спільні дослідження вчених Німеччини, Великої Британії і Нідерландів дозволили виокремити сукупність 23 хромосом ДНК, від яких залежить зовнішній вигляд людини. Це дозволило за зразками ДНК людини встановити колір її волосся, очей і шкіри [14]. При цьому японські вчені довели, що геномні дослідження можуть бути використані й для встановлення часу нанесення тілесного ушкодження (рани) шляхом ви-

вчення мікрочипового аналізу ДНК зразка скелетних м'язів біля травмованої ділянки [15].

Визначення часу смерті потерпілого є важливим завданням судово-медичної експертизи під час розслідування вбивств. Науковці кафедри судових наук університету Аміті (Дубай, ОАЕ) довели, що у крові людини міститься низка маркерів (рН крові, тригліцериди, холестерин, натрій, калій та ін.), які після смерті особи з часом поступово потерпають змін і завдяки порівнянню їх ознак із спеціальними табличними даними за допомогою системи штучного інтелекту можна точно визначити час смерті. [16].

Вченими світу на сьогодні розроблено безліч нових методів і засобів дослідження доказів. Їх пошук у відкритих джерелах і аналіз дозволяє збагатити криміналістику і судову експертизу новими інструментами для отримання доказової інформації.

Для активізації в Україні процесів впровадження світових досягнень в криміналістику і судову експертизу на державному рівні треба сприяти поширенню та популяризації наукових результатів українських дослідників на міжнародному рівні, обміну науково-технічною інформацією з іноземними науковими установами та дослідниками задля інтенсифікації наукової кооперації та проведення спільних досліджень.

Обмін передовими криміналістичними технологіями між різними країнами сприяє технологізації у кримінальному провадженні, підвищенню якості та ефективності роботи його учасників, зменшенню кількості процесуальних помилок і, як наслідок, слугує підтримкою у реалізації прав осіб на справедливе правосуддя.

Література:

1. Council Conclusions on the Action Plan for the European Forensic Science Area 2.0. Council of the European Union. Brussels, 9 March 2023. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7152-2023-INIT/en/pdf>

2. UNESCO Recommendation on Open Science. UNESCO. 2021. 34 p. DOI: <https://doi.org/10.54677/MNMMH8546>

3. Databank voor messen moet politie helpen in onderzoek naar steekpartijen. NOS Nieuws. Dinsdag 14 maart 2023. URL: <https://nos.nl/artikel/2467375-databank-voor-messen-moet-politie-helpen-in-onderzoek-naar-steekpartijen>

4. Politie en NFI gaan meer wapenonderzoek doen. NOS Nieuws, Donderdag 30 september 2021. URL: <https://nos.nl/artikel/2399759-politie-en-nfi-gaan-meer-wapenonderzoek-doen>

5. Firearm and Tool Mark Identification – IBIS. Forensic technology. URL: <https://www.ultra-forensicstechnology.com/en/products-and-services/firearm-and-tool-mark-identification-ibis/>
6. Royal Society of Chemistry. Updating Databases and Literature. URL: <https://www.rsc.org/journals-books-databases/databases-literature-updates/#databases>
7. PubChem. National Library of Medicine. URL : <https://pubchem.ncbi.nlm.nih.gov/>
8. CCDC's and FIZ Karlsruhe's. Access structures. URL : <https://www.ccdc.cam.ac.uk/structures/>
9. Ruonan Wang, Zihong Huang, Lifeng Ding, Feiyan Yang, and Di Peng. ACS Applied Nano Materials 2022 5 (2), 2214–2221. DOI: 10.1021/acsanm.1c03901 DOI: <https://doi.org/10.1021/acsanm.1c03901>
10. McGoldrick, L. K.; Halámek, J. Recent Advances in Noninvasive Biosensors for Forensics, Biometrics, and Cybersecurity. Sensors 2020, 20, 5974. DOI: <https://doi.org/10.3390/s20215974>
11. Innovatrics. Products. URL: <https://www.innovatrics.com/digital-onboarding-toolkit/>
12. AFIS (Automated Fingerprint Identification System). Innovatrics. URL: <https://www.innovatrics.com/glossary/afis-automated-fingerprint-identification-system/>
13. Carolyn Wilke. Proteomics Offers New Clues for Forensic Investigations. ACS Central Science 2021 7 (10), 1595–1598. DOI: 10.1021/acscentsci.1c01232 URL: <https://pubs.acs.org/doi/10.1021/acscentsci.1c01232>
14. Schneider PM, Prainsack B, Kayser M. The Use of Forensic DNA Phenotyping in Predicting Appearance and Biogeographic Ancestry. Dtsch Arztebl Int. 2019 Dec 23;51–52(51-52):873–880. doi: 10.3238/arztebl.2019.0873. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6976916/>
15. Simultaneous time course analysis of multiple markers based on DNA microarray in incised wound in skeletal muscle for wound aging. Gaballah MH, Fukuta M, Maeno Y, et al. Forensic Sci Int. 2016;266:357–368. doi: 10.1016/j.forsciint.2016.06.027 URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0379073816302791?via%3Dihub>
16. Artificial intelligence in prediction of postmortem interval (PMI) through blood biomarkers in forensic examination-a concept. Hachem M, Sharma BK. Amity International Conference on Artificial Intelligence (AICAI) 2019:255–258. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8701416>.

Олена Александренко

*кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна*

Володимир Женунтій

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи
та захисту прав інтелектуальної власності,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна*

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ЕКСПЛУАТАЦІЄЮ АВТОТРАНСПОРТУ, ЯК ПРЕДМЕТ ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАУКОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Останніми роками, поряд зі збільшенням автомобільного парку України, появою нових видів і моделей автівок, зростанням кількості індивідуальних транспортних засобів, відчутно загальне зниження рівня дорожньої культури – від пересічних громадян до чиновників і керівників різного рангу, народних депутатів, членів їх родин, правоохоронців, суддів. Вказане призводить до вкрай несприятливої динаміки транспортних злочинів. Відзначається зростання кількості злочинних порушень правил безпеки руху та експлуатації транспорту серед різних верств суспільства, що призводить до аварій та катастроф. У період воєнного стану в Україні ситуація значно ускладнилася, оскільки побільшало автомобільного парку військової техніки. Все вищенаведене свідчить про актуальність теми ефективного розслідування злочинів, пов'язаних з експлуатацією автотранспортних засобів.

Важливий внесок у розв'язання вказаної проблеми належить науковцям Національної академії внутрішніх справ, які систематично, починаючи з 2007 року, досліджували різні аспекти проблематики оптимізації розслідування злочинів, пов'язаних з експлуатацією автотранспортних засобів. Результати ряду виконаних при цьому наукових досліджень знайшли відображення у доступних для ознайомлення та вивчення широким

колом вчених і практиків публікаціях. Про результати таких досліджень йтиме далі мова.

Мета дисертаційного дослідження П. П. Луцюка на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації автотранспортних засобів» (спеціальність 12.00.09, захист відбувся 21 грудня 2007 року) полягала у тому, щоб з огляду на тогочасні потреби практики розслідування дорожньо-транспортних пригод (ДТП) і на основі наявних криміналістичних знань розробити та удосконалити теоретичні основи та практичні рекомендації щодо оптимізації розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації автотранспортних засобів. За результатами дослідження автором висунуто й обґрунтовано низку положень, які й досі мають значення для теорії кримінального процесу і криміналістики та для практичних працівників правоохоронних органів. При цьому **вперше** (*тут і далі виділено нами.* – О. А., В. Ж.): 1) розкрито розвиток наукових підходів до розв’язання проблеми вдосконалення методики розслідування ДТП; 2) наведено аргументи, що обов’язковою частиною криміналістичної характеристики ДТП є спосіб вчинення злочину, одним із основних структурних елементів якого є приховування; 3) розглянуто особливості порушення кримінальних справ даної категорії та **обґрунтовано важливість вибору часу** порушення справи з метою збільшення ефективності розслідування ДТП; 4) запропоновано **підвищити процесуальний статус** плану і креслень у справах про ДТП до рівня обов’язкового засобу фіксації; 5) запропоновано використовувати працівників ДАІ не тільки як допоміжний персонал, але і як **спеціалістів** при проведенні огляду місця події та відтворенні обстановки і обставин ДТП. Одночасно автором удосконалено криміналістичні рекомендації і пропозиції щодо вдосконалення підготовки і проведення окремих слідчих дій та ін. Також набули подальшого розвитку положення, які стосуються: вдосконалення криміналістичних методів, що використовуються при розслідуванні кримінальних справ зазначеної категорії, тактичних прийомів проведення слідчих дій; форм і методів взаємодії працівників ОВС при розслідуванні злочинів про порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації автотранспортних засобів; форм та окремих положень організації використання спеціальних знань при розслідуванні ДТП [1, с. 3–5].

Мета дисертаційного дослідження С. Є. Петрова на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами» (спеціальність 12.00.09, захист відбувся 20 травня 2010 року) полягала у розробленні науково обґрунтованих засад розслідування вказаної категорії злочинів. За підсумковими результатами дисертація С. Є. Петрова є монографічним дослідженням комплексу проблем розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами на основі сучасних досягнень криміналістики, а також узагальнення передового досвіду вітчизняних правоохоронних органів. Автором сформульовано та обґрунтовано нові наукові положення і висновки, що мають важливе теоретичне та практичне значення. На особливу увагу заслуговують наступні з них: 1) проведено систематизацію та ретроспективний аналіз наукових розробок вчених, що стосуються кримінально-правових, кримінологічних, криміналістичних та оперативно-розшукових засад протидії незаконного заволодіння автотранспортними засобами; 2) обґрунтування **нового** підходу до визначення способу незаконного заволодіння автотранспортними засобами, що охоплює різні злочинні технології: зокрема, легалізацію викраденого автотранспорту, інсценування події злочину, підроблення та використання підроблених документів тощо; 3) **систематизацію** типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами та запропоновані відповідні **комплекси** слідчо-оперативних заходів щодо їх вирішення; 4) розроблені рекомендації щодо організації і тактики проведення слідчих дій на наступному етапі розслідування: зокрема, обшуків, допитів свідків і підозрюваних (обвинувачених) тощо [2, с. 2–5].

Метою дисертаційного дослідження Ю. А. Шевченка на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Особливості розслідування корисливих злочинів, вчинених з використанням транспортних засобів» (спеціальність 12.00.09, захист відбувся 16 жовтня 2014 року) стало комплексне наукове висвітлення особливостей розслідування вказаних злочинів та формування на цій основі методичних рекомендацій з розслідування. За характером та змістом розглянутих питань дана робота є одним з перших в Україні монографічним дослідженням, в якому запропоновано методичні рекомендації з розслідування використання транспортних засобів при вчиненні корисливих злочинів, викладено рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності

й оптимізації діяльності щодо їх розслідування. За результатами дослідження конкретизовано низку положень теоретичного та практичного значення, які полягають, зокрема у: 1) розробленні основ криміналістичної характеристики розслідування корисливих злочинів, вчинених з використанням транспортних засобів; 2) **формуванні класифікації** суб'єктів таких злочинів за наступними критеріями: за структурою способу злочину; за юридичним статусом; за віковими категоріями водіїв; залежно від навиків водіння; залежно від виду транспортного засобу, що використовувався при вчиненні злочину; залежно від ролі в злочинній групі та ін.; 3) виділенні таких типових слідчих ситуацій, що стосуються особливостей використання транспортних засобів при вчиненні корисливих злочинів: а) коли обставини використання транспортного засобу при вчиненні злочину очевидні і наявні достатні дані про транспортний засіб, його власника, злочинців; б) коли обставини використання транспортного засобу при вчиненні злочину очевидні, однак відсутні достатні дані про транспортний засіб, його власника, злочинців; в) коли обставини використання транспортного засобу при вчиненні корисливого злочину невизначені; 4) розробленні науково обґрунтованих методичних рекомендацій з розслідування вказаної категорії злочинів, тощо [3, с. 2–5].

Мета дисертаційного дослідження В. В. Бондаренка на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Розслідування злочинів, пов'язаних із знищенням, піддробкою або заміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу» (спеціальність 12.00.09, захист відбувся 15 березня 2018 року) – формування теоретичних засад і науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування злочинів вказаної категорії. В своїй роботі, з огляду на узагальнення практики реалізації нового кримінального процесуального законодавства, розроблено наукові засади організації розслідування вказаних злочинів. За результатами дослідження автором сформульовано й обґрунтовано низку висновків і рекомендацій теоретичного та прикладного характеру, зокрема: 1) доведено необхідність подальшого формування комплексної методики їх розслідування, яка містить рекомендації стосовно виявлення та фіксації ознак злочинів, організації початкового етапу розслідування, проведення окремих слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань; 2) виявлено та систематизовано способи повного й часткового знищення, піддробки або заміни ідентифікаційного номера, номерів дви-

гуна, шасі або кузова, номерної панелі з ідентифікаційним номером транспортного засобу з виокремленням ознак, що можуть бути виявлені під час поверхневого огляду; 3) запропоновано алгоритми (програми) спільних дій слідчих, співробітників оперативних та інших підрозділів Національної поліції залежно від ситуації виявлення транспортного засобу зі зміненими ідентифікаційними номерами, відповідних способів знищення, підробки або заміни номерів вузлів та агрегатів, місця виявлення автотранспорту з ознаками фальсифікації тощо [4 с. 3–4].

Дисертація В. Ю. Дрозда на тему «Розслідування крадіжок з автотранспортних засобів» (спеціальність 12.00.09), яка була захищена 26 червня 2019 року, є одним з перших в Україні монографічних досліджень, у якому здійснено комплексний аналіз теоретичних і практичних питань розслідування крадіжок з автотранспортних засобів. За результатами дослідження автор сформулював та обґрунтував низку висновків і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення діяльності органів досудового розслідування. Серед таких висновків та рекомендацій на особливу увагу заслуговують наступні: 1) визначення місця внутрішньовидової методики розслідування крадіжок з автотранспорту в структурі споріднених видової (розслідування крадіжок) та групової (розслідування корисливих посягань на власність) методик, із диференціацією програм розслідування залежно від предмету посягання; характеру доступу до автотранспортного засобу; 2) надано рекомендації з організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема, огляду місця крадіжки з автотранспортного засобу; ураховано обов'язкову участь в огляді кінолога зі службовим собакою та спеціаліста-криміналіста відповідного профілю); 3) розроблена типологія праворушників [5, с. 3–4].

Література:

1. Луцюк П. П. Розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації автотранспортних засобів: автореф. дис...канд.юрид. наук (12.00.09). КНУВС. К., 2007. 16 с.
2. Петров С. Є. Розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами: автореф. дис...канд.юрид. наук (12.00.09). КНУВС. К., 2010. 19 с.
3. Шевченко Ю. А. Особливості розслідування корисливих злочинів, вчинених з використанням транспортних засобів: автореф.дис...канд.юрид. наук (12.00.09). МВС України, НАВС. К., 2014. 20 с.

4. Бондаренко В. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із знищенням, під робкою або заміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу: автореф. дис...канд.юрид.наук (12.00.09). МВС України, НАВС. Київ, 2018. 19 с.
5. Дрозд В. Ю. Розслідування крадіжок з автотранспортних засобів: автореф. дис...канд.юрид. наук (12.00.09). МВС України. НАВС. К, 2019. – 19С.

Вікторія Алексєйчук

кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача відділення з науково-методичної роботи та післядипломної освіти Київського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», атестований судовий експерт, член дисциплінарної палати ЦЕКК при Міністерстві юстиції України, м. Київ, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ З УРАХУВАННЯМ НАУКОВИХ ЗДОБУТКІВ ПРОФЕСОРА ВІОЛЕТТИ ОМЕЛЯНІВНИ КОНОВАЛОВОЇ (ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ НЕГАТИВНОМУ ВПЛИВУ НА ОБ'ЄКТИВНІСТЬ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА)

Віолетта Омелянівна Коновалова є науковцем світового масштабу, головна сфера її наукової діяльності – криміналістика, кримінальний процес, юридична психологія. Визначним здобутком професора В. О. Коновалової є інтеграція в її наукових дослідженнях психології та діяльності учасників провадження (зокрема, правових, організаційних, пізнавальних, емоційно-вольових аспектів) з метою формування прийомів і рекомендацій криміналістичної тактики, а також розкриття психологічних механізмів, що становлять основу діяльності учасників судового провадження, закономірностей сприйняття і оцінювання інформації, її запам'ятовування, забування і відтворення, впливу різноманітних чинників на формування показань, стану внутрішнього переконання й процес прийняття рішення, діяльність учасників процесуальних дій та ін. [Див.: 1; 2; 3].

Судовий експерт посідає нейтральну позицію серед учасників провадження, відповідно до законодавства не належить до і не залежить від

сторін провадження та інших учасників, є незалежним в своїй діяльності, що забезпечується низкою гарантій та є умовами його неупередженості й об'єктивності під час проведення судових експертиз. Існуючі правові механізми забезпечення об'єктивності судового експерта і наданого ним висновку (не вдаючись до аналізу їх ефективності) є лише одним з елементів (зовнішньою стороною) професійної діяльності судового експерта, який впливає на результат такої діяльності, в той час як ключову роль відіграє саме внутрішня сторона діяльності експерта – пізнавальна, яка в свою чергу є багатоаспектним процесом, у якому задіяні не лише професійні знання та навички експерта як обізнаної особи у певній галузі знань та виді судової експертизи, а й складні психологічні механізми формування думки, позиції, внутрішнього переконання і остаточного висновку експерта, що є одним з доказів у справі.

Надання висновку експерта є аналогічним за своєю психологічною природою і структурою діяльності судді із прийняття рішення, яка є складним вольовим актом, заснованим на переконаності діяти відповідним чином (внутрішньому переконанні) судді (й відповідно судового експерта), що невід'ємно пов'язано з пізнавальними процесами (сприйняття інформації, її аналізу, порівняння, синтезу тощо), а також емоційними процесами і станами (як пов'язаними з досліджуваними фактами, об'єктами, особами, так і не пов'язаними з ними), зокрема, страх, ненависть, співчуття, втома та ін. [Див.: 3, с. 215].

Особливістю сучасного суспільства є його широко розвинута інформатизація, що виявляється в щоденній різноманітній інформації, новинах, оціночних судженнях, які часто сприймаються нами і впливають на нашу думку поза нашою волею.

Судові експерти не є особливою категорією особистості, отже загальні психологічні закономірності сприйняття, мислення, формування внутрішнього переконання, зовнішнього впливу на внутрішні психічні процеси притаманні кожному з них.

Експерт нарівні з іншими членами суспільства щодня сприймає велику кількість інформації через соціальні мережі, Інтернет, телебачення. Значна частина такої інформації є результатом суб'єктивної інтерпретації, перекручування дійсних фактів, неповного аналізу, домислу й вигадки тощо, застосування при її поширенні емоційних прийомів впливу призводить до сприйняття такої інформації як достовірної, а стороннього оціночного судження – за власне переконання. Наслідки таких інфор-

маційних процесів є шкідливими і нерідко навіть небезпечними для суспільства, життя і здоров'я людей. Так само небезпечним є вплив сучасного інформаційного суспільства на внутрішнє переконання судового експерта в процесі його професійної діяльності.

Діяльність судового експерта головним чином полягає в проведенні судових експертиз у різних видах проваджень. Інформатизація та широке розповсюдження різноманітних засобів комунікації створили можливість обговорення різноманітних подій, діяльності і вчинків осіб, в тому числі тих, які надалі стають предметом дослідження судового експерта в межах експертного провадження.

Поширення в загальному доступі різного роду маніпулятивних оціночних суджень, дезінформації накладають відбиток і на свідомість експертів, що надалі призводить до упередженого підходу під час проведення експертизи та аналізу наданих об'єктів і матеріалів. Під впливом нав'язаної думки експерт здатен помічати ті факти й відомості, які з нею узгоджуються та залишати поза увагою ті, що суперечать їй, що в кінцевому рахунку призводить до необ'єктивного висновку. В даному випадку йдеться про явище навіювання (сугестивність), що полягає в неусвідомленому прийнятті думки (погляду, оцінки) іншої особи, групи, без належного критичного аналізу, через вплив на емоційну сферу особи [Див.: 4, с. 111].

Схоже, але по своїй природі відмінне явище конформності спостерігається у ситуації страху особи висловити думку, яка не узгоджується з протилежною, але більш «вагомою» для особи (суспільна думка, корпоративна думка, думка керівника, думка, озвучена авторитетною особою, в авторитетному джерелі, на популярній комунікативній платформі тощо) [Див.: 4, с. 92].

В якості прикладу можна навести випадки доручення проведення експертиз в провадженнях щодо: дорожньо-транспортних подій за участю топ-посадовців та інших публічних осіб, проведення закупівель у суспільно чутливих сферах (оборонна, енергетична, медична сфери; будівництво шкіл, лікарень, захисних, фортифікаційних споруд, доріг; закупівля засобів громадського транспорту, обладнання; розмитнення товарів, сплата податків та ін.), де поширення інформації щодо самого факту відкриття проваджень здатне формувати упереджене ставлення не лише окремого судового експерта, а й експертної спільноти.

Одним з небезпечних джерел впливу на сьогодні є інформаційна пропаганда з боку РФ, що чинить свою негативну дію у вигляді засудження будь-яких дій української влади, подання вигаданої і перекрученої інформації за справжню, що дестабілізує та дезорганізує ситуацію в суспільстві, психологічну стійкість громадян України. Безумовно судові експерти також стають заручниками такого впливу.

Сьогодні, в умовах погіршення психологічного здоров'я українців, що є наслідком війни, залучення психологічних знань набуло особливої актуальності й активно застосовується робота психологів з військовослужбовцями, особами, які зазнали тортур і знущань, психологічного і фізичного насильства, звільненими з полону, постраждалими від військової агресії і бойових дій, переселенцями з небезпечних територій, свідками злочинів тощо.

В той же час залишається поза увагою психологічна складова діяльності судового експерта (як на етапі його професійної підготовки та оцінювання професійної придатності, так і в процесі здійснення експертної діяльності (подолання негативних емоційних станів, формування та розвиток вольових та комунікативних якостей, навичок поведінки у ситуаціях психологічного тиску, «боротьби мотивів» та ін.).

На базі Київського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України запроваджено проведення психологічних тренінгів для судових експертів з метою подолання негативних психічних станів, протистояння психологічному впливу, формування навичок комунікації та і. Приклади проведення таких тренінгів (зокрема під час війни) мають місце в експертних установах Міністерства охорони здоров'я (для судово-медичних експертів).

У зв'язку з викладеним доцільним є:

- проведення психологічних тренінгів для судових експертів з метою формування необхідних навичок критичного мислення, психологічної стійкості, подолання страхів та проявів конформності в поведінці і при прийнятті рішень, формування навичок публічних виступів та обґрунтування своєї позиції;

- зменшення випадків проведення індивідуальних консультацій замовників експертизи за участю судових експертів, які можуть супроводжуватись проявами небажаного психологічного впливу, за рахунок поширення практики проведення спільних методичних семінарів за учас-

тю судових експертів та замовників судових експертиз з метою формування розуміння меж компетенції судового експерта, алгоритму проведення експертних досліджень різних видів та необхідних для них вихідних даних (об'єктів, зразків, документів та ін.);

- підвищення правової грамотності судових експертів, зокрема щодо стадій кримінального провадження, значення процесуальних дій, прав судового експерта та механізмів їх реалізації тощо;

- підвищення інформаційної грамотності та формування навичок інформаційної гігієни судових експертів;

- посилення дієвості гарантій незалежності судового експерта (зокрема, правових, матеріально-технічних, соціальних), створення механізмів реального притягнення до відповідальності осіб, які здійснюють спроби втручання в роботу судового експерта, перешкоджають його професійній діяльності, застосовують інший протиправний вплив на нього, а також його близьких родичів у зв'язку зі здійсненням ним судово-експертної діяльності (в т.ч. удосконалення диспозицій статей 343, 347, 386 Кримінального кодексу України) [Див.: 5; 6];

- вжиття дієвих заходів щодо запобігання витоку інформації стосовно здійснення досудового розслідування (в тому числі, правових та організаційних), зокрема:

- 1) удосконалення юридичних підстав притягнення до відповідальності за розголошення даних досудового розслідування (стаття 387 Кримінального кодексу України) шляхом визначення відповідальності експерта за «розголошення ним без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомостей, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або повідомлення будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати» (що виступатиме засобом забезпечення дотримання судовим експертом пункту 4 частини 5 статті 69 Кримінального процесуального кодексу України) [6; 7];

- 2) запровадження інституту кримінальної відповідальності та фіксації факту попередження (обізнаності) судового експерта про відповідальність за розголошення відомостей досудового розслідування та відомостей, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, в тому числі під час проведення судових експертиз, експертних досліджень, участі в процесуальних діях, наданні консультацій (шляхом наведення

відповідної інформації у вступній частині висновку експерта, протоколі процесуальної дії, або розписці, складеній на початку консультації);

3) впровадження інституту відповідної кримінальної відповідальності «за розголошення» стосовно інших осіб, які в силу своїх службових повноважень мають доступ до доручення щодо проведення експертизи, наданих на дослідження матеріалів, а також висновку судового експерта (працівників канцелярії, керівників експертної установи та її підрозділів, інших співробітників експертної установи, представників державного органу управління та/або контролю) з відповідною фіксацією факту попередження (обізнаності) про відповідальність за розголошення відомостей досудового розслідування та відомостей стосовно впровадження або складеного висновку експерта, що стали відомі особі у зв'язку з виконанням її посадових обов'язків, у розписці, складеній при прийнятті на роботу;

4) з метою зменшення негативного впливу на формування стану внутрішнього переконання судового експерта недостовірної інформації – запровадити кримінальну відповідальність за поширення недостовірної інформації (такий проект Закону № 10139 був ініційований у 2019 році народним депутатом Лапіним І. О., але в подальшому знятий з розгляду [Див.: 8], що однак не виключає, за умови удосконалення формулювання норми, впровадження такого інструменту запобігання негативного впливу на здійснення правосуддя й формування висновків судового експерта).

Література:

1. Коновалова В. О. Проблеми логіки і психології у слідчій тактиці / В. О. Коновалова. Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1965. 140 с.

2. Коновалова В. О. Правова психологія: навч. посіб. Харків: Основа, 1996. 184 с.

3. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 288 с.

4. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: навч. посіб. Київ: Каравела, 2012. 328 с.

5. Проект Закону України «Про судово-експертну діяльність» № 6284 від 05.11.2021 // Законотворчість: Офіційний вебпортал Парламенту України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154.

6. Кримінальний кодекс України: Закон № 2341-III від 05.04.2001 // Законодавство України: Офіційний вебпортал Парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20250201#Text>

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон № 4651-VI від 13.04.2012 // Законодавство України: Офіційний вебпортал Парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

8. Проект Закону № № 10139 від 12.03.2019 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання розповсюдженню недостовірних відомостей у засобах масової інформації» (внесений народним депутатом України Лапіним І. О.) URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65657

Лариса Аркуша

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики, детективної та оперативно-
розшукової діяльності,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна*

АЛГОРИТМИ ДІЙ ЕКСПЕРТІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ІЗ МОДИФІКАЦІЯМИ СТАНДАРТНИХ МЕТОДІВ

Проведення лінгвістичної експертизи стандартними методами свідчить про наявність загальноприйнятих стандартів розуміння тих понять, які експерт мусить відслідкувати та щодо яких надати свої висновки. Експертизи, що модифікують стандартний метод, застосовуються у випадках, коли потрібно, наприклад, розширити лексикографічну базу шляхом використання словників, що включають просторічну, жаргонну, лайливу та іншу лексику за рамками літературної мови. Неоціненну допомогу експерту в таких експертизах надають словники нестандартної лексики. Крім розширення доказової бази у частині джерел лексикографічної інформації, іноді виникає необхідність запровадження нових дослідницьких конструктів, наприклад, лінгвоконцентру. Лінгвоконцентр дає можливість більш точно і на іншій теоретичній основі робити висновки про конотації нелітературних лексем.

Компетенція фахівця у проведенні лінгвістичної експертизи у справах **про порушення ненависті чи ворожнечі, приниженні людської гідності** ґрунтується на тому, щоб: 1) встановити наявність / відсутність закликів у спірному мовленнєвому акті, творі; 2) встановити наявність /

відсутність мовленнєвих актів образи щодо будь-якої групи осіб, об'єднаних на підставі расових, релігійних, соціальних ознак; 3) визначити наявність / відсутність образу ворога з будь-якої із названих ознак у спірному тексті; 4) встановити наявність / відсутність фактологічних висловлювань про групу осіб, об'єднаних якоюсь ознакою, які повідомляють, наприклад, про скоєнні цими особами злочинів, непристойних дій тощо. До компетенції лінгвіста не входить у таких експертизах процедура визначення реальних (тобто некомунікативних) намірів промовця: чи спрямований спірний текст на порушення соціальної, расової, міжнаціональної ворожнечі. Можна стверджувати, що автор свідомо і цілеспрямовано прагнув порушити ненависть і ворожнечу щодо людей тієї чи іншої нації, віросповідання, принизити їхню людську гідність, виходячи з національності, походження, ставлення до релігії. Ці питання належать до сфери компетенції юриста та пов'язані із встановленням форми провини. Експерт-лінгвіст є компетентним у визначенні можливості закликів спонукати невизначену групу осіб до конкретних процесів чи встановлювати ступінь реальності процесів, до яких закликають у спірному тексті, завдавати шкоди відносинам: чи здатні ці реальні дії (заклики до дій) викликати соціальну, расову, національну або релігійну ворожнечу. До компетенції експерта-лінгвіста може входити також оцінка можливості / неможливості, а також характеристика можливих негативних наслідків, які здатна спричинити досліджувана мовленнєва поведінка.

Модифікації стандартних методів у справах про порушення ненависті чи ворожнечі, пониженні людської гідності стосуються відтінків поставлених питань. Сьогодні експерти різних шкіл пропонують модифіковані алгоритми у методиці проведення лінгвістичних експертиз у цих справах залежно від того, як поставлене питання: 1. Чи є у поданих текстах висловлювання, спрямовані на збудження расової, національної ворожнечі? 2. Чи є у представлених текстах висловлювання, спрямовані на пропаганду винятковості, переваги чи неповноцінності громадян за ознакою їх національної, расової належності? 3. Чи є у поданих текстах висловлювання, що містять заклики до порушення расової, національної ворожнечі? 4. Чи міститься у поданих текстах інформація, яка обґрунтовує чи виправдовує необхідність здійснення збудження расової, національної ворожнечі?

Відповідь на кожне з цих питань має певні модифікації стандартної методики, яку застосовують експерти-лінгвісти у справах про відстоювання честі й гідності особи.

Якщо експерт мусить надати відповідь за першим питанням, алгоритм проведення лінгвістичної експертизи наступний:

1. Чи є у поданих текстах висловлювання, спрямовані на збудження расової, національної ворожнечі? Позитивною відповідь є тоді, коли в тексті наявні висловлювання, у яких у явній чи неявній мовній формі містяться твердження, що: 1) виражають ворожість, ненависть, антипатію щодо певної етнічної (національної), расової (антропологічної), конфесійної (релігійної) групи чи окремих осіб як членів цієї групи; містять знущання, виражають огиду або зневагу до етнічної групи загалом або до її окремих представників як членів цієї групи; містять образливі, презирливі, негативно-емоційні та негативно-оцінні найменування осіб певних національностей, етнічних груп, їх окремих представників; 2) містять помилкові вигадки, збочені або тенденційно подані відомості про історію, культуру, звичаї, психологічний склад, вірування, ідеї, події, пам'ятники і документи, що входять до числа національних цінностей певної етнічної групи; хибні вигадки, перекручені або тенденційно підібрані відомості про діяльність певної етнічної (національної), расової (антропологічної), конфесійної (релігійної) групи; 3) ганьблять етнічну або конфесійну групу, її окремих представників як членів цієї групи (тобто вказують на вчинення ними аморальних вчинків або порушень закону, зумовлених їхньою етнічною або конфесійною приналежністю); переносять різного роду негативні характеристики та вади окремих представників на всю етнічну або релігійну групу; покладають провину та відповідальність за дії окремих представників на всю етнічну, расову, релігійну групу; 4) приписують усім представникам етнічної або релігійної групи прагнення слідувати тим давнім звичаям, віруванням, традиціям, які негативно оцінені сучасною культурою; 5) стверджують природну перевагу однієї нації, раси, релігії та неповноцінність чи порочність інших; 6) приписують ворожі дії та небезпечні наміри однієї нації, раси, релігії стосовно інших; 7) формують у адресата страх перед діяльністю певних етнічних, расових, релігійних груп; 8) висловлюють ідею про ворожість певної нації, раси стосовно інших; про наявність таємних планів, змов однієї національної або релігійної групи проти інших; 9) виражають ідею про полярну протилежність і несумісність

інтересів однієї етнічної чи релігійної групи із інтересами інших; 10) пояснюють лиха та неблагополуччя у минулому, теперішньому, майбутньому існуванням та цілеспрямованою діяльністю певних етнічних, расових, релігійних груп; 11) заохочують та виправдовують геноцид, депортацію, репресії щодо представників будь-якої нації, раси, релігії; 12) закликають до витіснення з різних сфер діяльності осіб визначеної національності, раси, конфесійної групи; 13) висловлюють бажання, прагнення будь-яким способом ущемити права та законні інтереси певної етнічної (національної), расової (антропологічної), конфесійної (релігійної) групи або окремих осіб як членів цієї групи, обмежити права та свободи громадян або створити привілеї за національною, расовою, релігійною ознакою; 14) містять загрози (тобто обіцянки заподіяти зло, неприємність) визначеної етнічної (національної), расової (антропологічної), конфесійної (релігійної) групи або окремих осіб як членів цієї групи; 15) містять підбурювання, тобто спонукування до недозволених вчинків, злочинним діям щодо певної етнічної (національної), расової (антропологічної), конфесійної (релігійної) групи чи окремих осіб як членів цієї групи; 16) містять підбурювання до обмеження прав певної етнічної (національної), расової (антропологічної), конфесійної (релігійної) групи або окремих осіб як членів цієї групи; 17) містять заклики до насильницьких дій проти будь-якої визначеної етнічної (національної), расової (антропологічної), конфесійної (релігійної) групи або окремих осіб як членів цієї групи; 18) загальною смисловою спрямованістю тексту формують та підкріплюють негативні етнічні стереотипи, негативні образи нації, раси, релігії.

Наявність у спірному тексті будь-яких ознак із наведеного списку дозволяє позитивно відповісти на поставлене запитання.

Алгоритм дій експерта у разі відповіді на друге питання дещо інший.

2. Чи є у поданих текстах висловлювання, спрямовані ні на пропаганду винятковості, переваги чи неповноцінності громадян за ознакою їх національної, расової приналежності? Позитивну відповідь дають, якщо в тексті є висловлювання, у яких у явній чи неявній мовній формі містяться висловлювання, які: 5) формують протиставлення, контраст позитивних якостей однієї етнічної групи, національності та негативних якостей іншої етнічної групи або національності; 6) стверджують про природні (біологічні, генетичні, антропологічні) переваги або винятковість представників певної етнічної, національної групи над іншими групами людей; ствер-

джують про природну (біологічну, генетичну, антропологічну) неповноцінність представників певної етнічної, національної групи людей; 7) затверджують соціальну перевагу або винятковість представників певної етнічної, національної групи над іншими групами людей; стверджують соціальну неповноцінність представників етнічної, національної групи людей; 8) стверджують моральну перевагу або винятковість представників певної етнічної, національної групи над іншими групами людей; стверджують моральну неповноцінність представників визначеної етнічної, національної групи людей; 9) текст містить ознаки пропаганди: поширення інформації (ідей, поглядів, уявлень, спонукань до дій) виражається мовними засобами (усними, письмовими чи аудіовізуальними), спрямоване на широке коло людей, має на меті вплив (маніпуляцію) на суспільну свідомість і поведінку, передбачає свідомий попередній відбір фактів та аргументів, допускає відкидання деяких важливих фактів, спотворення фактів або використання помилкових фактів, має форму закликів, звернень, повчань, порад, застережень, вимог, загроз.

Наявність у спірному тексті будь-яких ознак із чотирьох у сукупності з позитивною відповіддю за пунктом 5 дозволяє експерту позитивно відповісти на поставлене питання.

Алгоритм дій за третім питанням відрізняється від двох попередніх.

3. Чи є у поданих текстах висловлювання, що містять заклики до порушення расової, національної ворожнечі? Позитивну відповідь експерт надає, якщо в тексті є висловлювання, для яких характерними є: 1) семантика спонукання (тобто наявність загального сенсу «я хочу, щоб ти зробив Х»); 2) наявність формальних чи непрямих мовних маркерів заклику; 3) спрямованість на досягнення або врахування у повсякденній поведінці деяких ідеалів, цінностей; 4) наявність опису майбутніх дій адресата; 5) приналежність до сфери суспільно-значущої діяльності; функціонування у сфері суспільно-політичної комунікації; 6) автор і адресат – політичні суб'єкти, суб'єкти політичної діяльності.

Для діагностики наявності в тексті заклику потрібна відповідність спірного висловлювання всім шести ознакам заклику. Крім того, виявлені заклики: 1) спонукають адресата до дії чи сукупності дій, спрямованих на збудження расової, національної ворожнечі; 2) спонукають адресата у своїй повсякденній поведінці враховувати ідеї, що збуджують расову, національну ворожнечу. Наявність у виявлених закликах будь-якої з цих ознак дозволяє позитивно відповісти на поставлене запитання.

Нарешті, алгоритм дій експерта у разі відповіді на четверте запитання:

4. Чи міститься у поданих текстах інформація, яка обґрунтовує або виправдовує необхідність здійснення збудження расової, національної ворожнечі? Позитивна відповідь можлива, якщо в тексті є висловлювання, у яких у явній чи неявній мовній формі містяться твердження, які: 1) наводять докази (аргументи, факти, доводи), що свідчать про необхідність порушення расової та національної ворожнечі; 2) наводять докази (аргументи, факти, свідчення), які виправдовують необхідність збудження расової та національної ворожнечі, характеризують збудження національної ворожнечі як допустиму, можливу дію, що не є поганою.

Наявність у спірному тексті будь-якої з цих ознак дозволяє експертові надати позитивну відповідь на поставлене запитання.

Василь Баранчук

*кандидат юридичних наук, асистент,
асистент кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет
Імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна*

ІНОВАЦІЇ У КРИМІНАЛІСТИЦІ ТЕХНІЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Під інноваціями у криміналістиці розуміють розроблені та впроваджені в практику нові сучасні методи, прийоми, технології, технічні засоби, прилади, апаратура, інструменти, метою яких є оптимізація розслідування злочинів та їх судового розгляду, підвищення якості та ефективності правозастосовної діяльності і зменшення помилок [1, с. 40]. Інноваційні технічні засоби та технології впроваджуються у сферу розслідування кримінальних правопорушень з метою практичного освоєння передових досягнень науково-технічного прогресу та міжнародного досвіду, вилучення криміналістично значущої інформації, формування доказів та підвищення ефективності розслідування на стадії досудового розслідування та судового розгляду. Їх практичне застосування в Україні, в умовах російсько-української війни, під час проведення гласних і негласних слідчих та розшукових дій, призначення і проведення судових

експертиз та здійснення наукових досліджень дозволяє підвищити рівень предметної компетентності правоохоронних органів, суттєво оптимізувати техніко-криміналістичні, тактичні та методичні алгоритми виконання слідчими, прокурорами, детективами, експертами та оперативними співробітниками своїх професійних обов'язків та вирішення практичних завдань, обумовлених складною ситуацією в країні. Однією із найважливіших тенденцій сучасної криміналістики є інтеграція знань, створення та пропонування інноваційних розробок науки, спрямованих на вирішення завдань протидії злочинності в умовах війни щодо ефективного формування доказів, які в подальшому можуть бути використанні як в національних, так і міжнародних судах [2, с. 35–37].

Сьогодні у світі простежуються тенденції розроблення інноваційних криміналістичних технологій та удосконалення апаратного забезпечення для штучного інтелекту з метою розширення його функціональних можливостей в програмних рішеннях та їх впровадження у технічні засоби, підвищення ефективності оброблення великих масивів інформаційних даних, прийняття самостійних рішень в умовах виникнення типових ймовірних практичних ситуацій, моніторингу станів, поведінки та дій людей, автоматизації окремих процесів та інших. Прикладом є проведені вченими США дослідження щодо ідентифікації штучним інтелектом дактилоскопічних відбитків пальців рук людини [3], іншою дослідницькою групою Mbzuai, Університету штучного інтелекту Мохаммеда бін Заїда в ОАЕ, проводяться наукові пошуки спрямовані на дослідження штучним інтелектом почерку людини, поки що він спроможний розрізнити почерки та імітувати їх [4], проте напрями спрямовані на ідентифікацію, аналіз, порівняння почерку людини та його захист від підробки розробляються.

Ще одним напрямом розвитку криміналістичної техніки є покращення якісних характеристик безпілотних літальних наземних та підводних апаратів, наприклад: зменшення ваги, збільшення автономності, вантажопідймальності, подолання негативних обмежень, які впливають на їх роботу за несприятливих погодних умов, тиску, радіоактивного опромінення, розширення варіативних можливостей їх застосування у підготовці та проведенні розшукових, слідчих дій, судових експертиз, здійсненні моніторингу людей та локацій, проведенні рятувальних заходів та ін. Інноваційним є розроблення програмного забезпечення спрямованого на фіксацію та ідентифікацію безпілотними літальними

апаратами скелетованих частин тіла людини, які залишаються після ракетних атак та бомбардувань, під час розслідування пожеж та проведенні огляду важкодоступних ділянок. Викликає науковий та практичний інтерес розробка норвезькою компанією Prox Dynamic міні дрона вертолітного типу Black 13 Hornet 3 [5], який відноситься до системи персональної розвідки для використання збройними силами та правоохоронними органами. До системи входить два безпілотики, що керуються наземною станцією управління. Дрон має ротор діаметром – 12,3 см, довжину корпусу – 16,8 см та вагу близько 33 г, важить всього 18 г і може працювати без підзарядки протягом 25 хв., безпілотики розвиває швидкість понад 20 км/год., дальність його польоту – близько 2 км. У Японії та КНР дрони активно допомагають рятувальникам долати пожежі, які виникають на верхніх поверхах житлових масивів, визначають безпечні маршрути для рятувальних служб та у інших випадках.

Перспективним сьогодні є міжнародний досвід застосування останніх досягнень робототехніки, а особливо безпілотики наземних та підводних транспортних засобів. У якості прикладу можна розповісти про носія лазерного скануючого модуля Leica BLK ARC (Німеччина), який закріплюється на корпусі роботизованого собаки – Boston Dynamics Spot [6] з метою сканування завалів, руйнувань та інших небезпечних для людини середовищ. Такі технології використовуються спеціалістами під час проведення слідчих та розшукових дій, а також можуть бути використані під час підготовки та проведенні негласних слідчих дій чи тактичних операцій. Наземна робототехніка застосовується у небезпечних ситуаціях, які виникають під час огляду на локації, де є загроза вибуху чи вбивства заручників, під час обстеження зруйнованих будівель після вибуху, в каналізаційних трубах, підвалах та тунелях з небезпечним забрудненням повітря чи у місцях з загрозою радіологічного опромінення тощо.

Ще одним науковим засобом, який представляє науковий інтерес є робот Throwbot 2 (TB2) компанії ReconRobotics (США) [7] – це металеві платформа, яка дозволяє операторам отримувати миттєвий відео- та аудіозапис всередині споруди або на відкритій місцевості. Радіус дистанційного керування 45 метрів у приміщенні та 137 метрів на відкритій місцевості. Цей мікроробот розроблений для того, щоб переміщуватись по різноманітній місцевості, долаючи перешкоди заввишки до 10 см та може бути корисним при проведенні дистанційної розвідки

території, під час проведення огляду, обшуку, а саме обстеженні важко-доступних прихованих локацій. Доступні комплекти для переобладнання, які можуть збільшити здатність роботи Throwbot 2 перевозити та буксирувати до 1,8 кг потрібного вантажу за допомогою інтегрованого кріплення або рейки Пікатіні. Після розгортання такий робот дистанційно керується оператором і передається відео та аудіо у реальному часі. Він може знаходити й ідентифікувати об'єкти, схованки, підтверджувати присутність заручників та показувати план кімнати або місцевості.

Пріоритетними завданнями сьогодні для України є захист своїх територій та збереження життя наших захисників, державна закупівля сучасного обладнання та прогресивних технологій здійснюється саме в зазначеному напрямку, проте завдяки міжнародній підтримці українські правоохоронні органи отримують сучасну криміналістичну техніку, мобільні пересувні лабораторії, криміналістичні технології на безоплатній і платній основі та мають можливості пройти навчання і підвищення кваліфікації у країнах Європи та інших країнах світу. Розвиток технологій є настільки стрімким, що інноваційні засоби та програмні продукти вже стають застарілими на момент їх впровадження у практичну діяльність. Рівносильним вчиненню злочину сьогодні є обрання деякими керівниками правоохоронних установ та їх заступниками тактики притримання від використання підлеглими інноваційних пристроїв до кращих часів, або до закінчення війни, – це ознаки пострадянських методів здійснення управління, від яких необхідно відмовлятися. Процес оволодіння практичними знаннями щодо ефективного застосування криміналістичних інновацій має здійснюватися слідчими, прокурорами, детективами, оперативними співробітниками та експертами на постійній основі. Варто погодитись з позицією вченого В. М. Шевчука, щодо необхідності оновлення, удосконалення та розширення традиційних галузей криміналістичної техніки в сучасних реаліях [8, с. 145].

Література:

1. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. Х.: Право, 2011. Вип. 21. С. 39–46.
2. Шевчук В. М. Цифрова криміналістика: воєнні виклики сьогодення та нові завдання у сучасних умовах. Правові виклики сучасності : матеріали всеукраїнського круглого столу (м. Харків, 20 грудня 2022 р.). Харків: Державний біотехнологічний університет, 2022. С. 35–39.

3. Gabe Guo *et al.* Unveiling intra-person fingerprint similarity via deep contrastive learning. *Sci. Adv.* **10**, eadi0329 (2024). URL : DOI:10.1126/sciadv.adi0329
4. Mohamed bin Zayed University of Artificial Intelligence / News / Transformers of the handwritten word. URL : <https://mbzuai.ac.ae/news/transformers-of-the-handwritten-word/>
5. Militarnyi / Україна / Новини / БПЛА Black Hornet вже використовується українськими бійцями. 2022. URL : <https://mil.in.ua/uk/news/bpla-black-hornet-vzhe-vykorystovuyetsya-ukrayinskyu-bijtsyamu/>
6. Автономний лазерний скануючий модуль Leica BLK ARC. URL : <https://g2survey.com/leica-blk-arc-autonomous-laser-scanning-module/>
7. Recon Robotics / Продукти / Робот Throwbot 2. URL : <https://reconrobotics.com/products/throwbot-2-robot/>
8. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С.145.

Ганна Білецька

*кандидат медичних наук, доцентка,
доцентка кафедри криміналістики,
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

ІНОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В СУДОВІЙ МЕДИЦИНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЦІ ДО ВИРІШЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ЗАВДАНЬ ПО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТРУПІВ НЕВПІЗНАНИХ ОСІБ

Масова загибель людей в умовах війни передбачає необхідність проведення судово-медичних експертиз для встановлення причин смерті, ідентифікації невпізнаних трупів та безвісти зниклих осіб і розв'язання інших важливих для слідства питань медико-біологічного характеру.

Але під час бойових дій з переважним використанням артилерійської зброї, ударних дронів та ракет, дуже поширена вибухова травма, яка характеризується комбінованим (механічний, термічний, хімічний) впливом, а також неналежне зберігання мертвих тіл по різних причинах

з'ясовує неможливість сьогодні використовувати в повному обсязі загально прийняті методики судово-медичної ідентифікації із застосуванням міждисциплінарного підходу:

1. Візуальна ідентифікація за рисами обличчя, особливостям будови вушних мушель, кистей рук.

2. Вивчення особливих прикмет, таких як: татуювання, рубці, вивязки, вроджені плями, деформація частин обличчя, протези та інше.

3. Дактилоскопичне дослідження, що можливе навіть при значних гнильних змінах при застосуванні розчину Ратневського.

4. Виявлення анатомічних особливостей трупів, як-то сліди операційних втручань або ознаки хронічних захворювань, особливо кісткової системи.

5. Дослідження за предметами одягу, документами, прикрасами, різними особистими речами, що є цінним інформаційним матеріалом для встановлення особи.

6. Ідентифікація особи за кістковими рештками, що включає в себе дослідження зубощелепного апарата, яке є одним з найбільш ефективних і надійних методів ідентифікації особи (якщо існують такі дані у стоматолога); рентгенологічне дослідження, при якому рентгенограму досліджуваної частини трупу порівнюють з прижиттєвою рентгенограмою цього ж відділу скелету людини, портретно-остеологічна ідентифікація (фотосуміщення, комбінований графічний метод дослідження, алгоритм графічної ідентифікаційні) [1, 2].

7. Гістологічне дослідження, за допомогою якого можливо виявити силікоз, атеросклероз, кардіосклероз, новоутворення або інші захворювання, на які за життя страждав померлий.

8. Серологічні дослідження.

9. Ідентифікація за допомогою аналізу ДНК [3].

В історичному аспекті використання «парадів ув'язнених» Еженом Відоком, антропометричного бертільйонажу, дактилоскопії, дослідження ДНК – було в свій час новими етапами в розвитку судової медицини та криміналістики. Методика проведення молекулярно-генетичної експертизи та апаратура, що допомагає її здійсненню – це дійсно революційний науково-практичний прорив, що зараз щодня підтверджується судово-медичною та криміналістичною практикою в Україні під час війни. За її технологіями можливо досліджувати практично всі тканини, які містять ДНК; біологічні об'єкти, які за-

бруднені мікрофлорою; мікрокількості біологічного матеріалу (для встановлення якісного ДНК-профілю потрібні лише 6–9 ядромісних клітин, але завдяки полімеразної ланцюгової реакції відбувається ампліфікація маркерних ділянок ядерної ДНК в необхідній кількості); змішані сліди, особливо у випадках дослідження об'єктів за фактом вчинення злочинів на статевому ґрунті, ідентифікувати біологічні зразки (кісткові рештки) та біологічні сліди безвісти зниклої особи. Для встановлення генетичних ознак безвісти зниклої особи, необхідно вилучити в тому числі й особисті речі даної особи та направити їх на дослідження за для отримання порівняльного матеріалу. Після проведення дослідження та отримання якісного ДНК-профілю, його поміщують до регіональних або центральних обліків генетичних ознак людини. Центральний облік генетичних ознак людини (ЦОГОЛ) формується з ДНК-профілів осіб, які проходять по кримінальних провадженнях, слідів з місць нерозкритих злочинів, невпізнаних трупів, безвісно зниклих осіб та їх прямих родичів.

Існує алгоритм проведення процедури ідентифікації невідомої особи за її останками на основі аналізу ДНК, який використовується в Україні повнопрофільними ДНК-лабораторіями:

1. Відбір з останків невідомої особи біологічного матеріалу.
2. Виділення з цього матеріалу ДНК та її очищення.
3. Визначення кількості виділеної ДНК, оцінювання ступеня її деградації та нормалізація концентрації.
4. Ампліфікація маркерних ділянок ядерної ДНК, насамперед локусів із короткими тандемними повторами (STR, від Short Tandem Repeats), значно рідше – маркерних послідовностей, що містять сайти з однонуклеотидним поліморфізмом (SNP, від Single-Nucleotide Polymorphism).
5. Проведення капілярного електрофорезу ампліфікованих локусів із STR, або секвенування ядерних чи мітохондріальних послідовностей ДНК, що містять SNP.
6. Аналіз отриманих електрофореграм STR-локусів та/або хроматограм нуклеотидних послідовностей із SNP, який завершується встановленням індивідуальних молекулярно-генетичних ознак трупа невідомої особи.
7. Депонування встановлених молекулярно-генетичних ознак (переважно ДНК-профілів STR-локусів і послідовностей із SNP) у базах даних генетичної інформації. Ці дані використовують для генерації базою

вхідних запитів на пошук збігів із генетичними ознаками інших осіб або слідів, зокрема, можливих родичів неідентифікованої особи. [4].

8. Пошук збігів установлених генетичних ознак невідомої особи з ознаками відомих осіб (зазвичай імовірних близьких родичів) або з біологічними слідами, виявленими на речах відомого власника.

За результатами пошуку та аналізу збігів призначають порівняльну експертизу, яка на основі статистичних оцінок дає висновок щодо остаточної ДНК-ідентифікації невпізнаної особи [5].

Проте, не можна казати, що при застосуванні цієї методики неможливі помилки. Експерти-генетики, особи, які проводять забір біологічного матеріалу (слідчі, медики, судово-медичні експерти) є людьми, тому людський фактор не можна виключати ніколи. Проте, ці помилки є скоріше індикаторами проблеми, а не дискредитацією методу. Також специфічна особливість ідентифікації особи у випадку масової загибелі людей; вона полягає у тому, що необхідне число зіставлень ознак розшукуваних і загиблих може перевищувати десяток тисяч комбінацій, що значно ускладнює роботу, без попередньої систематизації об'єктів судово-медичної експертизи. І саме тому при встановленні особи не можна недооцінювати роль встановлення біологічного профілю особи, тобто визначення саме тих загальних ознак, які є не тільки джерелом додаткової інформації, а й дозволяють саме систематизувати, розмежувати об'єкти, що підлягають ідентифікації. Також постає питання про збереження конфіденційності інформації про ДНК людини і проблема фінансового, ресурсного та кадрового забезпечення [6].

Література

1. Судово-медична ідентифікація спаленої особи за кістковими залишками : монографія / Л. Голубович та ін. Харків : ФОП Бровін О. В., 2020. 229 с.
2. Zelenchuk H., Kozan N., Chadiuk V. Algorithm of complex anthroposcopic, anthropometric and dermatoglyphic research in forensic identification of an unknown person. *Forensic-medical examination*. 2021. No. 1. P. 36–49. URL: <https://doi.org/10.24061/2707-8728.1.2021.5> (date of access: 18.03.2025).
3. Humanitarian mission of the forensic medical service for the identification of the deceased / V. Voichenko et al. *Forensic-medical examination*. 2023. No. 1. P. 85–88. URL: <https://doi.org/10.24061/2707-8728.1.2023.12> (date of access: 18.03.2025).
4. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

5. Молекулярно-генетична ідентифікація осіб, загиблих під час російської збройної агресії проти України: успіхи та проблеми / І. Ю. Костіков та ін. *Криміналістичний вісник*. 2023. Т. 39, № 1. С. 10–28. URL: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2023-39-1-10> (дата звернення: 18.03.2025).

6. A comprehensive approach for the forensic identification of victims during armed conflicts and disasters / V. Voichenko et al. *Forensic-medical examination*. 2017. No. 1. P. 20–25. URL: <https://doi.org/10.24061/2707-8728.1.2017.5> (date of access: 18.03.2025).

Ігор Борисенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

ЩОДО ВИДІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

Термін «ідентифікація» (від латинського слова «*iden*» – той самий, *identifico* – тотожність, ототожнювати) був уперше застосований французьким криміналістом Альфонсом Бертілйоном та почав використовуватися на практиці зарубіжних та вітчизняних криміналістичних досліджень. Саме за його ініціативою 1 лютого 1885 року в Парижі було створено одну з перших у світі криміналістичних установ – бюро Паризької поліцейської префектури, яке так і називалося «бюро ідентифікації», а Альфонса Бертілйона було призначено першим керівником.

У процесі розслідування злочинів досить часто необхідно встановити за слідами та іншими відображеннями зв'язок людини, предмета або іншого об'єкта з розслідуваною подією. Так, за слідами рук і ніг встановлюють особу, яка була на місці події; за слідами на кулі і гільзі визначають, чи не відстріляні вони зі зброї, вилученої у підозрюваного; досліджуючи рукописний текст, з'ясовують, чи не виконаний документ конкретною особою. В усіх наведених випадках головна мета полягає в тому, щоб за результатами відображення ідентифікувати об'єкт, що залишив певні сліди.

Слід зазначити, що теорія криміналістичної ідентифікації є однією з найбільш розроблених теорій у криміналістиці. Значний внесок в розвиток загальної теорії криміналістичної ідентифікації внесли професора Харківської школи криміналістики М. С. Бокуріус, В. П. Колмаков, О. Н. Колесниченко, М. В. Салтевський, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. Ю. Шепітько, В. М. Шевчук, а також інші вітчизняні та зарубіжні вчені.

Між тим, у питаннях щодо класифікації видів криміналістичної ідентифікації серед вчених криміналістів, на жаль, відсутня єдина точка зору. Так зокрема, питання щодо класифікації ідентифікаційних ознак в теорії криміналістичної ідентифікації є достатньо розробленими, але в питаннях класифікації видів криміналістичної ідентифікації виникає певна термінологічна плутанина і відсутня єдина наукова позиція.

В першу чергу це стосується використання таких категорій як: вид, форма, тип, випадок, група. Розрізняючи по суті саме *види криміналістичної ідентифікації*, в криміналістичній літературі їх називають по-різному.

Так, одні вчені називають певні форми криміналістичної ідентифікації, виділяючи лише дві (її форми): індивідуальну та групову.

Інші науковці в теорії криміналістичної ідентифікації виділяють її форми, випадки, типи, групи тощо, тим самим ототожнюючи вказані поняття з видами ідентифікації.

Окремі дослідники лише зазначають, що «вирізняють криміналістичну ідентифікацію за матеріальними та ідеальними відображеннями» або «криміналістична ідентифікація може бути за матеріальними та ідеальними відображеннями», таким чином взагалі не використовують термін «види». В криміналістичній літературі існує і така точка зору, де автори виділяють види «криміналістичного ідентифікування», а не види криміналістичної ідентифікації.

Між тим, проблема класифікації криміналістичної ідентифікації за її видами має надзвичайно важливе значення для криміналістики, а правильне використання єдиного термінологічного апарату дозволяє в подальшому, уникати термінологічної плутанини та непорозуміння.

На наш погляд, в першу чергу, важливо чітко розрізняти критерії розподілу криміналістичної ідентифікації за її видами. І вже надалі, саме за цими критеріями (підставами) здійснити її класифікацію.

Аналіз та узагальнення наукових робіт учених, які досліджували цей напрямок у криміналістиці дозволяє виділити такі критерії (підстави) класифікації криміналістичної ідентифікації на види: 1) за об'єктами дослідження; 2) за формою відображення ознак; 3) за характером встановлення тотожності; 4) за суб'єктами здійснення дослідження; 5) за формою здійснення; 6) в залежності від галузі криміналістичної техніки.

Таким чином, враховуючи вищезазначені критерії (підстави), можна виділити й наступні **види криміналістичної ідентифікації**:

1. *За об'єктами дослідження*: а) особи (живі особи, групи, частини трупа); б) речі (предмети); в) тварини.

2. *За формою відображення ознак*: а) за матеріальними відображеннями; б) за ідеальними відображеннями; в) встановлення цілого за частинами; г) за цифровими відображеннями (цифрові сліди).

3. *За характером встановлення тотожності*: а) індивідуальна ідентифікація (за індивідуальними ознаками); б) встановлення групової належності (за загальними ознаками).

4. *За суб'єктами здійснення дослідження*: а) оперативна; б) слідча; в) експертна; г) судова;

5. *За формою здійснення дослідження*: а) процесуальна; б) непроцесуальна.

6. *В залежності від галузі криміналістичної техніки*: а) трасологічна; б) балістична; в) ідентифікація особи за ознаками зовнішності; г) фотоскопічна; д) почеркознавча та ін.

Розглянемо вищезазначені види криміналістичної ідентифікації більш детально.

1. Ідентифікація за об'єктами дослідження. Об'єктами ідентифікації в криміналістиці можуть бути особи, речі (предмети), тварини. Такими вони стають, коли потрапляють в орбіту розпочатого кримінального провадження, а встановлення тотожності має істотне значення для його розслідування та судового розгляду.

Об'єктом ідентифікації може бути жива людина, труп або частини трупа. У слідчій практиці найчастіше трапляються випадки ідентифікації особи підозрюваного, потерпілого, жертви злочину (невпізаного трупа) та ін. Ідентифікувати особу можна за ознаками зовнішності (за описом), за фотозображенням, за відбитками пальців рук, за почерком тощо.

Необхідність встановлення тотожності речей (предметів) може виникнути під час розслідування різних кримінальних правопорушень. Неможливо надати вичерпного переліку предметів, щодо яких є потреба у встановленні їх тотожності. У кримінальному провадженні такими предметами можуть бути: знаряддя і засоби, використані правопорушником; залишені сліди; предмети, загублені підозрюваним (обвинуваченим); викрадені речі, печатки, штампи тощо.

Встановлення тотожності тварин набуває значення, коли тварина була використана правопорушником для транспортування викрадених цінностей і на місці події були виявлені сліди лап, копит або коли тварина була предметом розкрадання тощо.

Під час ідентифікації всі об'єкти можна поділяти на дві групи: ідентифіковані (відображувані) та ідентифікуючі (відображуючі).

2. Ідентифікація за формою відображення ознак. За формою відображення ознак слід виділяти: ідентифікацію за матеріальними відображеннями, ідентифікацію за ідеальними відображеннями, встановлення цілого за частинами; за цифровими відображеннями (цифрові сліди).

За матеріальними відображеннями – це встановлення тотожності за слідами, які відображають ознаки зовнішньої будови та інших речових проявів (за матеріальними слідами). До них відносяться сліди (рук, ніг, зброї, транспортних засобів і т.п.); фотознімки (живих осіб, трупів, речових доказів, ділянок місцевості, будівель і т.д.); описи (у тому числі картотеки обліку) і подібні їм об'єкти.

За ідеальними відображеннями – це встановлення тотожності об'єкта за ознаками, відображеними в пам'яті людини (за ідеальними слідами). Психофізіологічна форма – це відображення уявного образу предмета в пам'яті конкретної людини, а тому суб'єктом ототожнення (особою, яка здійснює ідентифікацію) в даному випадку може бути тільки людина, у свідомості якої відбитий даний образ.

*Встановлення цілого за частинами*¹. Окремим (особливим) різновидом установлення тотожності за матеріальними відображеннями є ідентифікація цілого за частинами. У таких випадках вирішується питання про те, чи були дві або декілька частин одним цілим; чи є ці час-

¹ Встановлення цілого за частинами є *окремим (особливим) різновидом* установлення тотожності за матеріальними відображеннями. Хоча деякі вчені виділяють встановлення цілого за частинами (критерієм розподілу є ознаки загального походження) як окремий вид ідентифікації.

тини частинами одного цілого. Найчастіше у практиці розслідування виникає необхідність у встановленні цілого за частинами розсіювачів автомобільних фар, дзеркал заднього виду, підфарників, ножів, одяжі, документів. Поширеним в експертній практиці є встановлення належності одному цілому частин розсіювача автомобільної фари, коли на місці дорожньо-транспортної події знаходяться кілька осколків розсіювача, які треба порівняти з частинами розсіювача, котрі залишились у фарі автомобіля, виявленого після його зникнення з місця події.

За цифровими відображеннями (цифрові сліди). Будь-які дії з високоточними пристроями залишають свій слід в їхній пам'яті. Цифрові сліди є доказами вчинення або планування злочину конкретною особою або групою осіб та вказують на рівень професіоналізму злочинця. У зв'язку із широким розповсюдженням комп'ютерної та іншої високоточної техніки цифрові сліди утворюються під час учинення практично будь-яких кримінальних правопорушень та можуть досліджуватися під час проведення *портретної та фототехнічної експертизи, експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, експертизи цифрових відео- аудіозаписів.* Основними завданнями криміналістичної ідентифікації за цифровими відображеннями (цифровими слідами) є: з'ясування технічних умов та технології створення цифрових фотознімків (спеціальних, документальних, художніх тощо); зображень, відео- й аудіозаписів (оригіналів та копій), ідентифікація технічних приладів за допомогою яких вони були виготовлені, встановлення фактів редагування (монтажу) зображень, відео- й аудіозаписів тощо.

3. Ідентифікація за характером встановлення тотожності. При встановленні тотожності необхідно розрізняти два види ідентифікації: 1) індивідуальну ідентифікацію (ідентифікацію у вузькому розумінні); 2) встановлення групової належності¹.

При *індивідуальній ідентифікації* встановлюється конкретна тотожність, тобто те, що цей об'єкт є саме тим, що досліджувався раніше або

¹ Свого часу проф. Салтєвським М. В. було запропоновано термін «групофікація» як визначення одного із спеціальних методів криміналістики. Групофікація, на думку вченого, як самостійний метод дослідження може застосовуватися для дослідження сипучих, рідких і газоподібних речовин, стосовно яких неможливо встановити тотожність шляхом проведення криміналістичної ідентифікації, оскільки вони не мають стійкої зовнішньої форми. Див.: Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і тактика : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / за ред. В. П. Колмакова. Київ : Вища школа, 1973. С. 46.

залишив сліди. Висновок про тотожність стосується лише одного індивідуально-певного об'єкта. Наприклад, труп було розчленовано не взагалі якоюсь сокирою, а саме конкретним екземпляром, який було вилучено у підозрюваного під час обшуку.

При *встановленні групової належності* з'ясовується лише те, що об'єкт належить до певної групи (роду, виду, марки, системи тощо). Так, матеріальний предмет, який має стійку зовнішню форму (наприклад, ніж) належить до класу холодної зброї, коли визначають його вид (ніж туристичний, побутовий або фінський). Аналогічним є процес встановлення групової належності невідомих речовин, які не мають стійкої зовнішньої форми (сипких, рідких і газоподібних), коли властивості невідомої речовини порівнюються з властивостями речовини відомого виду, роду, класу чи групи.

З огляду на схожість порівнюваних властивостей речовин, які не мають стійкої зовнішньої форми, можна дійти до висновку про зарахування їх до конкретної класифікаційної групи (наприклад, до класу отруйних речовин).

Тобто при індивідуальній ідентифікації встановлюється *конкретна тотожність*, а при груповій належності – *подібність* (віднесення об'єкта, що залишив сліди до групи, роду, виду об'єктів).

Встановлення конкретної тотожності має більш важливе значення для розслідування кримінальних правопорушень, ніж установа групової належності. Проте не слід недооцінювати й важливість групової належності, виявлення якої є по-перше, необхідним етапом при встановленні конкретної тотожності, а по-друге, надає можливість виключити групу об'єктів з обсягу криміналістичного дослідження, що дозволяє звужити коло пошуків необхідного об'єкта.

4. Ідентифікація за суб'єктами здійснення дослідження.

Коло суб'єктів ідентифікації досить широке. Для того щоб вирішити питання про тотожність або відмінність, необхідно в одних випадках здійснити більш-менш складне дослідження (призначити та провести криміналістичну експертизу), в інших – це провести інші слідчі (розшукові) дії (наприклад, пред'явлення для впізнання). Криміналістичну ідентифікацію можуть здійснювати експерт, слідчий, суддя, спеціаліст, а тому її можна поділити за суб'єктом здійснення дослідження на: *оперативну, слідчу, експертну та судову*.

5. Ідентифікація за формами здійснення дослідження.

Суб'єктом криміналістичної ідентифікації також може бути будь-який учасник процесу у кримінальному провадженні: свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений. Однак обсяг дій і значення актів ідентифікації неоднакові, а тому за формою здійснення дослідження розрізняють: *процесуальну*, яка здійснюється в результаті проведення слідчих (розшукових) дій, та *непроцесуальну* ідентифікацію.

Формами процесуальної ідентифікації є такі слідчі (розшукові) дії, як: пред'явлення для впізнання, огляди, освідування, а також ідентифікаційні експертизи. Так, експертна ідентифікація вирішується на основі порівняння та оцінки сукупності ознак та властивостей конкретних досліджуваних об'єктів. Експерт здійснює ідентифікацію виключно в процесуальній формі. Висновок про наявність або відсутність тотожності, що надається ним за результатами дослідження матеріально-фіксованих відображень об'єкта, має значення доказу в кримінальному провадженні. А слідчий, прокурор, суд у процесуальній формі на основі сукупності зібраних доказів, що мають ідентифікаційне значення встановлюють тотожність окремих об'єктів під час проведення слідчих (розшукових) дій та судового розгляду кримінального провадження.

Формами непроцесуальної ідентифікації є ідентифікаційні дослідження за оперативними матеріалами, перевірка особи по документах, перевірка за оперативними обліками тощо.

Необхідно зазначити, що слідчий, прокурор, слідчий суддя і суддя також можуть здійснювати ідентифікацію і в непроцесуальній формі. Наприклад, коли перед допитом здійснюється встановлення особи за її паспортом. Після того, як особа пред'явить свій паспорт, слідчий (суддя) з'ясує, що викликана особа є саме тим громадянином, який викликався.

Ідентифікація може здійснюватися і спеціалістом (який не є експертом). Відбувається вона в непроцесуальній формі, а результати такої ідентифікації не мають доказового значення у провадженні і можуть бути використаними, наприклад, при висуненні версій.

Всі інші учасники процесу (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений) здійснюють ідентифікацію за ідеально-фіксованими відображеннями. Наприклад, в ході впізнання об'єктів, при співставленні опису ознак предмета із самим предметом або співставленні опису ознак зовнішності особи з особою, яка пред'являється для впізнання тощо.

6. Ідентифікація в залежності від галузі криміналістичної техніки.

В залежності від назви галузі криміналістичної техніки можна виділити такі види криміналістичної ідентифікації: трасологічна, дактилоскопічна, балістична, експертна ідентифікація особи за фото- та відеозображенням, фоноскопічна, почеркознавча та ін.

Формами такої процесуальної ідентифікації є проведення ідентифікаційних криміналістичних експертиз в різних галузях криміналістичної техніки, залежно від об'єкта ідентифікації, а саме: почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; трасологічна; фототехнічна, портретна; експертиза відео-звукозапису та ін.

Так наприклад, якщо об'єктом ідентифікації є особа, то в залежності від ідентифікуючих об'єктів може бути призначений комплекс криміналістичних експертиз, метою яких є ототожнення особи, а саме ідентифікація: трасологічна, почеркознавча, портретна тощо. У випадках, коли об'єктом криміналістичної ідентифікації є вогнепальна зброя, то відповідно за наявності ідентифікуючих об'єктів (кулі, гільзи, картечі) експертиза зброї та слідів і обставин її використання вирішує ідентифікаційні завдання щодо встановлення конкретного екземпляра вогнепальної зброї (балістична ідентифікація).

Висновки. Викладене ще раз підтверджує, на нашу думку, актуальність та важливість порушеної проблеми саме з питань класифікації криміналістичної ідентифікації за її видами. Безумовно, запропонована вище класифікація криміналістичної ідентифікації за її видами не претендує на те, що є вичерпною, але вочевидь, буде корисною не тільки в теорії криміналістичної ідентифікації, але і в практичній діяльності правоохоронних органів.

Також вбачається, що запропонована класифікація криміналістичної ідентифікації в такому оптимізованому вигляді буде більш зрозумілою та доступною для студентів вищих навчальних закладів за спеціальністю «Право» під час проведення лекцій та семінарських занять із курсу «Криміналістика».

Література :

1. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації). Харків: Право, 2010. 160 с. Полян-

ська Г. С. Криміналістична діагностика у розкритті та розслідуванні злочинів : монографія. Кривий Ріг, 2015. 197 с.

2. Котюк І. І. Теоретичні аспекти криміналістичної ідентифікації : монографія. Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2004. 208 с.

3. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістична ідентифікація об'єктів за ідеальними відображеннями: монографія. Київ: НТУУ «КПІ» Вид. «Політехнік», 2016. 204 с.

4. Полянська Г. С. Криміналістична діагностика у розкритті та розслідуванні злочинів : монографія. Кривий Ріг, 2015. 197 с.

5. Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і тактика : підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / за ред. В. П. Колмакова. Київ : Вища школа, 1973. 296 с.

6. Шепітько В. Ю., Борисенко В. І., Когут С. А., Могильников О. М. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності. Харків: Гриф, 2003. 112 с.

7. Криміналістика: підручник у 2-х т. Т. 1. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 456 с.

8. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Право, 2020. 752 с.

9. Кобилянський О. Л., Кофанов А. В. Криміналістика : конспект лекцій. Київ : Держ. ун-т інфраструктури та технологій, Укр. ДГРІ, 2019. 380 с.

10. Криміналістика : навчальний посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в 2-х частинах. Частина I : Вступ до курсу криміналістики. Криміналістична техніка / Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, С. Ю. Петряєв. Київ : Нац. тех. ун-т України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського». 2017. 374 с.

11. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін. 2-е вид, перероб. і допов. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

12. Криміналістика : підручник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. О. Подобний, В. В. Тищенко та ін. ; за ред. В. В. Тищенка. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.

13. Криміналістична техніка : Книга друга (частина II) : навч. посіб. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, С. В. Хільченко, Т. В. Михальчук та ін. Київ : КИЙ, 2011. 352 с.

14. Криміналістика : навчальний посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в двох частинах. Частина II : Криміналістична тактика. Методика розслідування / Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, С. Ю. Петряєв. Київ : Нац. тех. ун-т України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського». 2017. 474 с.

Данило Борухов
аспірант кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, м. Харків

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОПАГАНДИ ВІЙНИ

На сучасному етапі розвитку держави відбувається поступова адаптація правової системи до міжнародних норм і стандартів, а також посилюється необхідність протидіяти загрозам, пов'язаним із поширенням дезінформації й маніпулюванням суспільною свідомістю. Все це вимагає розроблення та вдосконалення криміналістичних засобів та технологій протидії, які враховують специфіку нових видів злочинної діяльності та їх технологічного розвитку. Одним із таких засобів протидії є розроблення та впровадження в практику методики розслідування пропаганди війни (ст. 436 КК України), яка у сучасних умовах воєнного стану набула нових форм і методів, що потребує спеціального вивчення та наукового дослідження цієї проблематики.

Значення криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень є досить вагомим. Саме методика розслідування створює схематичний план всієї діяльності, що є необхідним для розслідування цього кримінального правопорушення. З огляду на викладене, важливо звернутися до теоретичних основ криміналістичної методики. В науці існує чимало концепцій щодо її розроблення та практичного застосування методик. Важливість методики розслідування відзначав М. В. Салтевський, який зазначив, що методику розслідування необхідно розглядати як фінальний розділ науки криміналістики. У цьому розумінні науковець визначав криміналістичну методику розслідування як комплекс наукових концепцій, які вивчають закономірності та принципи, на базі яких формуються практичні настанови, такі як алгоритми дій, що сприяють ефективному проведенню розслідувань та попередження конкретних категорій кримінальних правопорушень [1, с. 505–508].

У свою чергу, В. А. Журавель методику розслідування розглядає як інформаційно-пізнавальну модель, що відображає комплекс методів, засобів, прийомів і типізованих рекомендацій. На його думку, вона може

бути викладена в описовій або нормалізованій формі та спрямована на оптимізацію процесу збору, оцінки й використання доказової інформації, враховуючи особливості вчинення та розслідування різних злочинів, а також судового розгляду кримінальних проваджень [2, с.269–271].

Розслідування пропаганди війни під час воєнних дій або до чи після них є викликом для органів правопорядку через особливості механізму вчинення цього кримінального правопорушення та специфіки «слідової картини», осіб, що їх вчиняють, обстановки вчинення, що визначає вибір засобів збору доказів та алгоритм дій суб'єктів такої діяльності. Такі обставини визначають можливості побудови та перспективи застосування на практиці окремих криміналістичних методик розслідування, у тому числі й досліджуваного нами виду кримінального правопорушення.

Формування методики розслідування пропаганди війни має важливе значення як для практичної, так і для наукової діяльності. В основу розробки криміналістичної методики, як зазначає Ю. П. Аленін, покладаються наукові рекомендації, методи, прийоми та засоби, за рахунок застосування яких здійснюється розслідування правопорушень [3, с.49]. Вони повинні відповідати реальним потребам, які сформувались у практичній площині. Розроблення концептуальних підходів до формування та реалізації криміналістичної методики розслідування є сьогодні перспективним напрямом наукових досліджень у криміналістиці, що сприяє подальшому ефективному досудовому розслідуванню та судовому розгляді.

У цьому контексті, В. М. Шевчук наголошує, що криміналістична методика повинна включати адаптивні елементи, які враховують специфіку різних етапів кримінального процесу. Науковець пропонує розглядати її як комплекс взаємопов'язаних підсистем, що включають не лише розслідування, а й судовий розгляд та захист у кримінальному провадженні [4, с.183]. Відповідний підхід дозволить сформуванню концептуальні засади ефективного використання криміналістичних методик у сучасних умовах.

На сьогодні рівень наукових напрацювань щодо розслідування пропаганди війни безпосередньо впливає на ефективність організації досудового розслідування. Формування методики повинно спиратися на глибокий аналіз характерних особливостей таких правопорушень, визначення ефективних слідчих дій та їх взаємозв'язку. Розробка кон-

кретних методик розслідування має орієнтуватися на потреби слідчих, що вимагає відмови від лише описового підходу на користь стандартизації та уніфікації [5, с. 445–451].

В. Ю. Шепітько пропонує структуру методики розслідування, що включає: 1) криміналістичну характеристику злочину; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) типові слідчі ситуації початкового та наступного етапів розслідування; 4) тактику проведення слідчих (розшукових) дій; 5) профілактичні заходи [6, с. 4–5]. Такий підхід є одним із найбільш визнаним у криміналістиці, він включає основні, найбільш розповсюджені елементи структури окремих методик розслідування. Вбачається, що цю точку зору необхідно брати за основу про побудові і визначенні основних структурних елементів при розробці та пропонуванні окремих криміналістичних методик розслідування.

Аналізуючи структуру методики розслідування, варто зауважити, що визначення структури окремої криміналістичної методики являється гнучким і може адаптуватись в залежності від виду та специфіки механізму вчинення кримінального правопорушення, що може передбачати включення й інших елементів у структурі окремої криміналістичної методики, зокрема, виявлення ознак кримінального правопорушення та особливості початку розслідування, види та форми взаємодії слідчого та інших суб'єктів розслідування, організація та планування розслідування тощо. Про це свідчить точки зору окремих науковців-криміналістів, які досліджували розглядувану нами проблематику.

Як зазначає Р. Л. Степанюк, ефективність методики розслідування залежить від її чіткості та практичної орієнтованості, а також від можливості її адаптації до особливостей конкретного виду кримінального правопорушення. Її структура повинна складатись з: а) криміналістичної характеристики відповідного виду, підвиду кримінального правопорушення або їх комплексу; б) особливостей стадії порушення кримінальної справи; в) початкового етапу розслідування; г) наступного етапу розслідування; д) особливостей окремих слідчих дій [8, с. 143–147]. У свою чергу, Б. В. Щур підкреслює важливість усвідомлення ролі криміналістичної характеристики як практичного (прагматичного) інструменту в межах криміналістичної методики, який застосовується у процесі слідства та сприяє формуванню слідчих версій [9, с. 128].

Таким чином, під час розроблення структури методики розслідування пропаганди війни окремої уваги потребують такі ключові аспекти, як взаємодія слідчого з іншими учасниками кримінального провадження,

особливості доказування та розмежування цього кримінального правопорушення з суміжними злочинами. Необхідність розробки криміналістичної методики обумовлюється тим фактом, що таке кримінальне правопорушення посягає на мир та безпеку держави.

Отже, беручи до уваги наукові підходи науковців-криміналістів із цих питань, на наш погляд, можна запропонувати структурні елементи криміналістичної методики розслідування пропаганди війни, яка включає: 1) криміналістичну характеристику кримінального правопорушення; 2) особливості виявлення ознак кримінального правопорушення та початку кримінального провадження; 3) обставини, що підлягають з'ясуванню; 4) типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування і програму дій слідчого щодо їх вирішення; 5) типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування і програму дій слідчого щодо їх вирішення; 6) організацію та планування розслідування; 7) взаємодію слідчих органів з іншими суб'єктами кримінального провадження під час розслідування пропаганди війни; 8) тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та забезпечувальних заходів; 9) криміналістичну профілактику під час розслідування певного різновиду кримінального правопорушення.

Методика розслідування пропаганди війни має важливе практичне значення, особливо вона відіграє важливу роль для слідчих (детективів, прокурорів та ін.) на початкових етапах розслідування, коли важливо встановити першоджерела поширення інформації, визначити канали комунікації та осіб, причетних до її створення та розповсюдження матеріалів. Вбачається, що для формування ефективної методики розслідування необхідно здійснити ґрунтовний аналіз криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, зокрема способів їх вчинення, мотивів, цілей, обставин, часу, місця події, а також особливостей особи потерпілого. Також необхідно врахувати узагальнення матеріалів кримінальних проваджень та анкетування практичних працівників і науковців-криміналістів, які досліджують ці питання.

Таким чином, формування та практичне застосування криміналістичної методики розслідування пропаганди війни сприятиме ефективному розслідуванню, збору та фіксації доказів та виявленню причетних осіб; може стати важливим механізмом та засобом криміналістичної стратегії у забезпеченні інформаційної безпеки держави. Чітко структурована та науково обґрунтована криміналістична методика розслідування дасть можливість ефективно виявляти, розслідувати та запобігати

цьому виду кримінальних правопорушень, враховуючи особливості сучасного інформаційного простору в умовах воєнного та повоєнного часу.

Література:

1. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі). Київ: Кондор, 2005. 588 с.
2. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія: Юридична. Львів, 2015. Вип. 1. С. 187–200.
3. Аленін Ю. П. Виявлення і розслідування осередків злочинів: теорія і практика: монографія. Одеса: Юрид. ін-т ОДУ, 1996. 267 с.
4. Шевчук В. М. Актуальні проблеми криміналістичної методики: традиції, новації, перспективи досліджень. *Порівняльно-аналітичне право*. No2. 2020. С. 181–186.
5. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*: зб. наук. пр. 2017. Т. XIX. С. 445–451.
6. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. 624 с.
7. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.
8. Степанюк Р. Л. Структура окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Право і безпека*. 2011. №4 (41). С. 143–147.
9. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 320 с.

Наталія Братішко

*фахівець групи захисту інтелектуальної власності
відділу організації наукової діяльності,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна*

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У РОЗКРИТТІ І РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Впродовж останніх кількох десятиріч в Україні триває процес Європейської інтеграції, підставою якого вважається підписання Угоди про

асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 30 листопада 2023 року [1]. Курс на євроінтеграцію є свідомим вибором України, її громадян. У той вже час це тягне висування до країни вимог щодо проведення реформ, зокрема, відповідності системи національного законодавства міжнародним стандартам.

На сьогоднішній день правова система стрімко змінюється, спостерігається імплементація інноваційних методів проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа у різних сферах суспільних відносин, зокрема, в правоохоронній діяльності.

Проблематиці використання поліграфа в роботі правоохоронних органів в різні часи присвятили свої наукові роботи такі вчені: В. А. Журавель, В. К. Лисиченко, Т. Р. Морозова, О. І. Мотляха, Ю. Ю. Орлов, В. В. Поливода, М. Я. Сегай, В. В. Семенов, Л. Д. Удалова, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумилов, В. В. Юсупов та інші. У той ще час, з урахуванням швидкоплинних позитивних процесів науково-технічного розвитку, змін у судовій практиці, законодавстві України, вдосконалення криміналістичної тактики, нових теоретичних досліджень у медицині та психології, проблематика використання поліграфа на стадії досудового розслідування потребує постійного опрацювання та дослідження.

З 2017 р., згідно з рішенням Національного органу стандартизації ДП «УкрНДНЦ», в Україні набув чинності державний стандарт технічних умов для поліграфів (ДСТУ 8692:2016 «Поліграфи. Технічні умови»).

Відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» технічні умови – нормативний документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, процес або послуга та визначає процедури, за допомогою яких може бути встановлені чи дотримані такі вимоги [2].

Національний стандарт надав визначення терміну «поліграф» (пункт 3.1) вказавши, що поліграф або детектор брехні – це багатоканальна контрольно-вимірювальна система, призначена фіксувати динаміку зміни фізіологічних показників організму людини під час дослідження на визначення його психоемоційного стану у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних стимулів і подальше їх відтворення на екрані монітора та збереження й архівування за допомогою пристрою оброблення та відображення інформації, яким можуть бути персональ-

ний комп'ютер (планшетний комп'ютер, ноутбук тощо), що серійно виробляються [3, с. 73].

У законодавчій ініціативі існувало декілька варіантів щодо впровадження поліграфу у слідчу діяльність. Так, наприклад, у Верховній Раді України розглядався проєкт Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)» №2521. Також існує законопроект «Про поліграфічну діяльність», який так і не був прийнятий. У міжнародному досвіді опитування із застосуванням процедури поліграфа застосовують для вирішення завдань двох випадків: опитування піддається дослідженню на приховування інформації, котра становить інтерес для досудового розслідування; скринінгові перевірки у процесі підбору кадрів, аналізу персоналу та вчасного виявлення його дійсної нелояльності.

В Україні використання поліграфа здійснюється на підставі правових норм Основного закону України, законодавства про працю та інших нормативно-правових актів. Наприклад, у ст. 28 Конституції України зазначено: «Людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом». Застосування поліграфа підпадає під словосполучення «інші дослід». У ст. 32 Конституції України визначено: «Забороняється збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди» [4]. Тому нормативна база передбачає такі передумови: отримання письмової згоди опитуваної особи на використання щодо неї поліграфа; застосування тільки сертифікованих пристроїв; проведення інтерв'ю та інтерпретація його результатів тільки працівником, який пройшов навчання та отримав допуск до цієї роботи.

Особа, якій запропоновано пройти тестування на поліграфі, має такі права: право на проведення перевірки кваліфікованим та досвідченим працівником-експертом; на нормальні умови проведення перевірки; право на інформацію про причини проведення перевірки та про отримання інформації про принцип роботи поліграфа; не проходити тривалу (більше 3 годин) процедуру опитування; на відсутність зневажливого ставлення; у разі недосягнення особою 18 років необхідний дозвіл на проведення такого дослідження від батьків неповнолітнього.

Забороняється застосовувати до опитуваної особи будь-які форми погроз, насильства чи інших незаконних засобів впливу, що принижують честь та людську гідність або створюють небезпеку для її законних інтер-

есів, життя і здоров'я. Примушування особи до проходження процедури опитування на поліграфі заборонено.

Передумовою широкого використання поліграфів правоохоронними органами України є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Ст. 8 цього Закону закріплює повноваження органів, котрі здійснюють оперативно-розшукові дії, опитувати осіб за їх згодою. Відповідно, використання поліграфа розуміється як певний різновид опитування. При цьому одержані таким чином відомості не можуть бути прийняті судами як докази у справі, вони є тільки показниками для збирання офіційних доказів [5].

В основі проведення досліджень із використанням поліграфа, лежить застосування спеціальної методики, яка включає наступне: 1) підбір експертом (спеціалістом) комплексу стимулів-подразників у вигляді блоків питань, висновків експертиз, окремих речових доказів, зокрема, документів, зображень (фотографій, відеозаписів, малюнків, схем), викрадених речей, одягу зі слідами чи іншого; 2) визначення послідовності і черговості пред'явлення вказаної аудіовізуальної інформації досліджуваній особі; 3) фіксація динаміки змін психофізіологічних процесів організму та відповідних реакцій.

Повнота і змістовність отриманих результатів дослідження, аргументованість висновків експерта повністю залежить від ретельної підготовки комплексу стимулів-подразників, а також вміння ефективно його використання під час роботи з піддослідним. Експерт повинен мати вищу освіту в галузі психології з освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста та успішно пройти спеціальну підготовку і отримати відповідні кваліфікації судового експерта за спеціальністю «Психологія». Адже основою науки психофізіології є підхід, відповідно до якого робота систем головного мозку людини лежить в основі психічних процесів, індивідуальних особливостей та станів людини.

У результаті психологічного обстеження, проведеного з використанням поліграфа, складається експертний висновок, який повинен відповідати вимогам, викладеним у статтях 101 і 102 Кримінального процесуального кодексу України. До цього висновку додаються результати поліграфічного та психологічного тестування.

За думкою Ю. Ю. Орлова висновок експерта-психолога може бути джерелом доказів у кримінальному провадженні, обґрунтовуючи це, по-перше, тим, що під час судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа здобуття доказової інформації відбувається відповідно

до сучасних уявлень криміналістичної трасології. По-друге, експертні висновки формуються відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства, що забезпечує допустимість і достовірність доказів, здобутих під час вказаної експертизи [6, с. 183]. Таким прикладом є вирок Іршавського районного суду Закарпатської області від 13.02.2023 року в справі № 301/943/19, в якому одним з джерел доказів було визнано висновок судової психологічної експертизи із застосуванням поліграфа. Також є додаткове рішення Шосткинського міськрайонного суду Сумської області від 22.05.2023 у справі № 589/4601/21, в якому суд визнав витрати на проведення судової психологічної експертизи із застосуванням поліграфа судовими витратами та зобов'язав відповідача відшкодувати ці витрати позивачеві [7, с. 688].

Виходячи з того, що психофізіологічна експертиза є своєрідним інтерв'юванням, опитуванням з метою встановлення відомої особі інформації щодо кримінального правопорушення, ця процедура може мати лише добровільний характер, щоб не порушувати принцип добровільності дачі показань цими суб'єктами кримінального судочинства.

В контексті дослідження даної теми варто звернутися до практики використання поліграфів в зарубіжних країнах, таких країнах як: Японії, Туреччини, Ізраїль, Бельгії, Індії, Прибалтійських країн Латвії, Литви та Естонії, Південної Кореї, Польщі, Сербії, Сінгапуру, Словаччини, Словенії, Фінляндії, Хорватії, Чорногорії, Чеської Республіки, Угорщини. Водночас заборонено використання поліграфа у таких країнах, як Австралія, Австрія та Німеччина.

У формуванні стандартів використання поліграфу в Європі ключову роль відіграє Європейський суд з прав людини. Він постійно наголошує на необхідності дотримання прав людини, зокрема, права на справедливий суд, права на приватне життя і права на добровільність при використанні поліграфу.

Підсумовуючи вищенаведене, слід зауважити, що використання поліграфа під час розкриття кримінальних правопорушень є досить ефективним методом. Безперечно, дискусії щодо застосування такого засобу криміналістичної техніки ведуться в науці і триватимуть. Одні науковці сумніваються в достовірності результатів такої перевірки, що пов'язано з наявністю числа осіб, які намагаються ввести в оману прилад. Інші ж дослідники, навпаки, наголошують на необхідності вдосконалення такої процедури, надання їй нормативного закріплення, проведення ле-

галізації тощо. Отже, поліграф – це метод, за допомогою якого можна виявити істину, що допоможе слідчому у формуванні напрямку подальшого розслідування кримінальних правопорушень.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однією сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30 листопада 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 28.02.2025).

2. Про стандартизацію: Закон України від 05 червня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. №31. Ст. 1058.

3. Градун С. А. Використання поліграфа у діяльності національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. №1 (86). С. 72–77.

4. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. №38. Ст. 160).

5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року. *Верховної Ради України*. 1992. №22. Ст. 303.

6. Орлов Ю. Ю. Використання поліграфа під час досудового слідства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. №4. С. 172–186.

7. Курман О. В., Балибіна А. Р. Використання поліграфа при розслідуванні кримінальних правопорушень: проблеми тактики та правового регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №2. С. 686–691.

Олеся Ващук

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна*

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИКИ У ПРАЦЯХ В. О. КОНОВАЛОВОЇ

Наукова спадщина професора В. О. Коновалової становить значний внесок у розвиток криміналістики, зокрема її філософсько-методологіч-

них основ. Аналіз її праць дозволяє окреслити основні напрями розвитку криміналістичної науки в контексті тодішніх й сучасних наукових парадигм, міждисциплінарного підходу та інтеграції криміналістики з іншими галузями права та науки.

1. Гносеологічні засади криміналістики у світлі сучасних наукових парадигм [1; 2; 3; 4; 5]. Криміналістика, як наука про методи та засоби розслідування злочинів, ґрунтується на певних філософсько-методологічних принципах. У працях В. О. Коновалової значна увага приділена гносеологічним аспектам криміналістики, що передбачають: аналіз об'єкта та предмета криміналістики з позицій пізнання; дослідження істини у криміналістичному процесі; проблематику доказування та обґрунтованості криміналістичних висновків.

Гносеологічні засади криміналістики у працях В. О. Коновалової розглядаються крізь призму класичних та неklasичних наукових парадигм. Якщо традиційна криміналістика базувалася на позитивістському підході (емпіризм, раціоналізм, верифікованість фактів), то сучасний розвиток науки орієнтується на постмодерністські підходи, зокрема: когнітивні аспекти доказування; ймовірнісні методи встановлення істини; застосування штучного інтелекту в криміналістичному пізнанні.

Концепція В. О. Коновалової ґрунтується на ідеї, що процес криміналістичного дослідження є не лише емпіричним, а й евристичним. Це означає, що методи криміналістики мають включати як традиційні експериментальні підходи, так і інтелектуальне моделювання складних криміналістичних процесів.

2. Методологія криміналістики як міждисциплінарна сфера знань [1; 3; 4; 5; 6]. У сучасному науковому дискурсі криміналістика розглядається як міждисциплінарна сфера знань, що інтегрує методи та результати таких наук, як юриспруденція, логіка, інформатика, соціологія, психологія, біологія та фізика. У працях В. О. Коновалової ця взаємодія аналізується через: розширення методологічного апарату криміналістики; використання методів моделювання, кібернетики, біометричних технологій; застосування криміналістичного профілювання як міждисциплінарного напрямку.

Вчена підкреслює, що криміналістика не може існувати ізольовано від інших галузей знань, адже кожен злочин є унікальним, а його роз-

слідування вимагає інтеграції різних методів пізнання. Вона акцентує увагу на тому, що розвиток криміналістики як науки відбувається через синтез емпіричних і теоретичних знань із суміжних дисциплін.

Значну увагу в її працях приділено проблематиці тактики проведення слідчих дій, дослідження доказів, психологічна складова, формування нових методів розслідування в умовах сучасності. Таким чином, методологія криміналістики у працях В. О. Коновалової виступає як багатогранна система, що просуває інтеграцію сучасних знань і технологій.

3. Взаємодія криміналістики з іншими галузями права та науки [3; 4; 5; 6]. Аналіз наукової спадщини В. О. Коновалової свідчить про значну увагу до проблеми взаємодії криміналістики з іншими галузями права та науки. Зокрема, досліджено:

- роль криміналістики у кримінальному процесі (поняття доказування, оцінка доказів, криміналістична експертиза);
- взаємозв'язок криміналістики та господарського права (методи розслідування правопорушень, окремі криміналістичні методики);
- інтеграцію криміналістичних методів у цивільно-правові дослідження (ідентифікація осіб, почеркознавча експертиза, окремі криміналістичні методики).

Окремим напрямом її наукових досліджень є проблема співвідношення криміналістики та психології. У своїх працях вона досліджувала психологічні аспекти криміналістики, що охоплюють питання сприйняття та аналізу доказової інформації, формування показань свідків, а також особливості поведінки злочинців та потерпілих. Значну увагу вчена приділила психологічним механізмам прийняття рішень слідчими, експертами та суддями, наголошуючи на необхідності врахування когнітивних особливостей людини в процесі криміналістичного дослідження. Окремо В. О. Коновалова розглядала проблему застосування кримінальної психології у профілюванні злочинців, аналізі мотивів та прогнозуванні поведінки правопорушників. Її дослідження сприяли розвитку методик криміналістичного аналізу особистості злочинця та розробці психологічних інструментів для підвищення ефективності слідчих дій.

Отже, філософсько-методологічні аспекти криміналістики, досліджені у працях В. О. Коновалової, формують концептуальну основу для розвитку науки у сучасних умовах. Її внесок у дослідження гносеологіч-

них проблем криміналістики, психологічного підходу та взаємодії з іншими галузями науки є надзвичайно важливим для формування нових напрямів у криміналістиці.

На основі аналізу її праць можна зробити висновок, що сучасна криміналістика може розвиватися у трьох ключових напрямках:

1. Філософсько-гносеологічний вимір – дослідження когнітивних основ криміналістичного знання.
2. Психологічний підхід – для розуміння психологічних механізмів злочинної поведінки та вдосконалення методів розслідування злочинів.
3. Глобальна взаємодія – гармонізація засад криміналістики з міжнародними стандартами та інтеграція в світову наукову спільноту.

В цілому, розвиток цих напрямів відповідає сучасним викликам та забезпечить ефективність криміналістичних досліджень у XXI столітті.

Література:

1. Гетьман А. П. Коновалова Віолетта Омелянівна. Енциклопедія сучасної України. Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-4897>.

2. Шепітько В. Ю. Коновалова Віолетта Омелянівна. Режим доступу : <https://crimcongress.com/portretnaya/konovalova-violetta-emelyanovna/>.

3. Коновалова Віолетта Омелянівна. Вікіпедія. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Коновалова_Віолетта_Омелянівна.

4. Праці Коновалової В. О. GoogleScholar. Режим доступу : <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=SGDtW7wAAAAJ>.

5. Праці Коновалової В. О. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Режим доступу : [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Коновалова%20B\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=Коновалова%20B$).

6. Праці Коновалової В. О. Наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Режим доступу : [https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=&S21ALL=\(%3C.%3EA=Коновалова,%20B.%20E.%3C.%3E%29](https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=&S21ALL=(%3C.%3EA=Коновалова,%20B.%20E.%3C.%3E%29).

Анатолій Волобуєв
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
Україна, м. Дніпро*

МЕТОДИ КРИМІНАЛІСТИКИ: КЛАСИФІКАЦІЯ І ЗМІСТ

В перекладі з грецької «метод» означає шлях дослідження і встановлення істини, систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату [1, с. 373]. Вчення про методи є одним із базових в теорії пізнання, на якій ґрунтуються наукові дослідження і практична діяльність. В наукових працях Віолетти Омелянівни Коновалової проблематика методів криміналістики зайняла одне з найбільш помітних місць. В докторській дисертації «Теоретичні основи слідчої тактики: пізнавальні функції логіки і психології» (1966 р.) були закладені перспективні ідеї криміналістичної методології, яка ґрунтувалася на пристосуванні, модифікації досягнень інших наук для потреб кримінального судочинства. Ці ідеї були розвинуті в наступних наукових роботах видатної вченої-криміналіста і слугували її учням і послідовникам базисом в проведеному власних досліджень в різних галузевих науках [2; 3].

Криміналістика сформувалася наприкінці XIX століття як прикладна наука до кримінального права і кримінального процесу, покликана надавати відповіді на питання, як досліджувати злочинне діяння і встановлювати його способи, як його розкривати і виявляти винуватця, встановлювати його цілі і вирішувати інші питання [3, с. VII]. Формування криміналістики відбувалося на тлі і з використанням бурхливого розвитку природничих і гуманітарних наук (фізики, хімії, біології, соціології, психології тощо) та їх впливу на економіку і соціальні процеси. У зв'язку з цим постало питання, якими методами користується сучасна криміналістика при дослідженні свого предмету і вирішенні покладених на неї завдань. Видається, що ґрунтуючись на аналізі чисельних дослідженнях методології криміналістики, окрім загальнонаукових методів потрібно вирізнити дві групи методів – методи вивчення предмету криміналістики і методи, що розробляються криміналістикою для пізнавальної діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду.

Методи дослідження предмету криміналістики. Це способи отримання відомостей про закономірності механізму вчинення кримінальних правопорушень та їх розслідування, якими користується криміналіст-науковець (методи теоретичного пізнання).

1. *Вивчення процесуальних документів (матеріалів кримінальних проваджень).* Використовується для накопичення знань про механізм вчинення правопорушень і порядок здійснення процесуальних дій щодо їх розслідування. Матеріали кримінального провадження (кримінальна справа) є збіркою процесуальних документів (постанов, протоколів, ухвал, вироків), які детально відображають, з одного боку, з'ясовані обставини кримінального правопорушення, а з іншого – порядок дій органу досудового розслідування і суду. В результаті вивчення великої кількості зазначених процесуальних документів встановлюються певні закономірності (залежності, зв'язки) між окремими елементами механізму правопорушень, які мають статистичний характер. Таким способом встановлюються й певні закономірності у діях органів досудового розслідування і судів щодо збирання та оцінки джерел доказів.

2. *Опитування осіб, які були учасниками кримінального провадження.* Це додатковий метод соціологічного характеру для одержання інформації про предмет дослідження. Його використання обумовлюється тим, що правопорушення та їх розслідування відбуваються у соціальному середовищі, а в матеріалах кримінального провадження далеко не завжди відображаються всі обставини, які цікавлять дослідника-криміналіста. Як правило, в них не знаходять висвітлення міркування і рішення слідчого та інших суб'єктів кримінального провадження. Тому в процесі наукового дослідження використовується формалізоване (анкетування) чи неформалізоване (інтерв'ювання) опитування учасників кримінального процесу: працівників правоохоронних органів і судів (оперативних працівників, слідчих, експертів, суддів), потерпілих, свідків, засуджених та їх захисників.

Вивчення опублікованої слідчої і судової практики. Метод полягає в аналізі надрукованих матеріалів щодо практичного досвіду розслідування окремих кримінальних правопорушень і судового розгляду. Такі матеріали містяться, зокрема у збірниках (бюлетенях), які видаються в системі Міністерства внутрішніх справ, Генеральної прокуратури України, Верховного Суду для обміну передовим досвідом розслідування і судового розгляду кримінальних справ.

Вивчення статистичних даних та аналітичних матеріалів. Цей метод полягає в аналізі та узагальненні відомостей щодо стану злочинності, показників діяльності окремих правоохоронних структур, практики судового розгляду, прийняття процесуальних рішень щодо проблемних питань кваліфікації правопорушень, оцінок процедури доказування, викладених у спеціальних виданнях та засобах медіа.

Методи, що розробляються криміналістикою для пізнавальної діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду. Такими є способи практичного (емпіричного) пізнання під час кримінального провадження. Це ті методи, що використовуються органом досудового розслідування, прокурором, судом для виявлення, фіксації, вилучення, дослідження, оцінки й використання джерел доказів [5]. Зазначені методи називають спеціальними методами криміналістики, оскільки вони були сформовані безпосередньо у криміналістиці як прикладної науки (власне криміналістичні методи) або були запозичені з інших наук і пристосовані для вирішення завдань кримінального провадження. Спеціальні методи криміналістики можуть бути розділені на: 1) методи пізнання, які застосовуються безпосередньо суб'єктом кримінального провадження (слідчим, прокурором, судом); 2) методи пізнання, які застосовуються шляхом залучення спеціаліста або призначення експертизи.

1. Методи пізнання, які застосовуються безпосередньо суб'єктом кримінального провадження (слідчим, прокурором, судом). Такі методи належать до системи професійної криміналістичної підготовки юриста. Зміст цих методів розкривається у навчальних курсах криміналістики для підготовки фахівців відповідних підрозділів правоохоронних органів і судів. До них можуть бути віднесені такі методи:

- криміналістична діагностика, ідентифікація та встановлення групової належності;
- криміналістичні версії та прогнозування;
- методи, які використовуються під час застосування криміналістичної техніки фіксації слідів кримінального правопорушення (фотографування, звуко- і відеозапис);
- методи, які використовуються під час роботи зі слідами-відбитками (трасологія);
- методи криміналістичного дослідження документів;

- методи криміналістичного дослідження зброї, боєприпасів та слідів їх застосування;

- методи використання ознак зовнішності людини для її розшуку та ідентифікації та інші.

Названа група методів є частиною змісту криміналістики та елементом її навчального курсу, орієнтованого на підготовку відповідних фахівців. Деякі із зазначених методів можуть бути використані й в наукових дослідженнях. Зокрема, таким є метод криміналістичного прогнозування, який в практичному аспекті є обґрунтованим припущенням щодо поведінки особи після вчинення нею кримінального правопорушення (можливих місць появи, здійснення певних дій тощо). В теоретичному аспекті цей метод може використовуватися для побудови передбачуваних моделей (напрямків) розвитку науки криміналістики, проведення окремих досліджень [6].

2. *Методи пізнання, які застосовуються шляхом залучення спеціаліста або призначення експертизи.* Реалізація цих методів відбувається шляхом залучення до кримінального провадження обізнаних осіб, які володіють спеціальними знаннями у певних галузях і відповідними методиками проведення досліджень. Методи використовуються залученими фахівцями (спеціаліст, судовий експерт), як правило, без їх модифікації для дослідження певних об'єктів і вирішення завдань, пов'язаних з механізмом утворення слідів кримінального правопорушення певної природи (фізичної, хімічної, біологічної, психологічної тощо). Відповідно, до таких методів можуть бути віднесені:

- фізичні та хімічні методи, які використовуються для аналізу фізичних і хімічних властивостей матеріалів і речовин (речових доказів);

- біологічні методи, які використовуються для дослідження об'єктів біологічного походження (крові та інших виділень організму людини або тварин, частинок шкіри, волосся, частинок рослин тощо);

- антропологічні методи, використання яких є потрібним для встановлення невідомого злочинця (опис зовнішності), особи загиблої людини за її останками тощо;

- психологічні методи, що використовуються при проведенні допитів із залученням спеціаліста психолога чи педагога, проведенні психологічної судової експертизи.

Зазначена група методів належить до сфери використання спеціальних знань під час кримінального провадження, яка висвітлюється у на-

вчальних курсах криміналістики і судової експертології залежно від профілю підготовки фахівців-юристів.

Звичайно, викладені положення не претендують на вичерпне висвітлення проблематики методології криміналістики. Вони можуть розглядатися лише як суб'єктивний розвиток окремих ідей, закладених в працях В. О. Коновалової.

Література:

1. Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання. Київ: Абрис, 2002. 743 с.
2. Коновалова В. О. Використання даних психології в судовій і слідчій діяльності. *Вибрані твори*. Харків: Апостіль, 2012. С. 68–72.
3. Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (кримінальне право, кримінально-процесуальне право, криміналістика, судова експертиза). *Право та інновації*. 2015. Вип. 4 (12). С. 58–64. URL: <https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/490/437> (дата звернення 18.02.2025).
4. Hans Gross. *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. Munchen. J. Schweitzer, 1908. / Керівництво для слідчих суддів як система криміналістики. Київ: «Центр учбової літератури», 2021. 1080 с.
5. Волобуєв А. Ф. Методи, що використовуються у досудовому розслідуванні злочинів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. XIX. Одеса, 2017. С. 86–91.
6. Журавель В. А. Криміналістична прогностика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №3. С. 183–197.

Влада Гусєва

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, України*

КРИМІНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЯК МЕТОД ЗБИРАННЯ ДАНИХ ПРО УЧАСНИКІВ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ

Протидія організованій злочинності – це одне з пріоритетних завдань сил безпеки. Реалізація цього завдання, як правило, відбувається вже після виявлення окремих фактів кримінально протиправної діяль-

ності злочинних угруповань. Ураховуючи вагомий рівень суспільної небезпеки, що притаманний окремим кримінально-караним діянням, що входять до механізму їх злочинної діяльності, важливо ефективно протидіяти їм. Це передусім можливо на підставі системного аналізу подібних фактів, впровадження науково обґрунтованих методів протидії їм тощо.

Центральне місце серед інформаційного базису, необхідного для подальшого розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо протидії організованим формам злочинності, займає особа злочинця. Їй у науковій літературі, як обов'язковому елементу криміналістичної характеристики злочинів, приділяють вагому увагу. Водночас недостатнім рівнем наукового забезпечення характеризується проблематика дослідження особи злочинця, котра є членом злочинних угруповань.

Особу як об'єкт криміналістичного дослідження у криміналістиці розглядають у контексті її зв'язку з подією злочину. Термін «особа злочинця» є умовним і охоплює сукупність відомостей, що мають значення для розслідування, стосовно осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

У контексті дослідження членів злочинних угруповань якісного значення набуває не тільки дослідження даних демографічного, соціального та іншого характеру. Більш пріоритетним є дослідження взаємозв'язків кожного з членів групи, щоб, зокрема, засвідчити їх стійкість, спільність мотивів і цілей тощо. У цьому контексті вагому увагу слід приділити можливостям кримінального аналізу. Таке їх дослідження зумовлює потребу дослідження суб'єктів, якими є об'єкти дослідження, котрі можуть охоплювати як фізичних осіб, так і юридичні структури, зокрема підприємства, організації, транспортні засоби, географічні локації, події тощо. Ще одним елементом, котрому приділяється увага є відносини можуть мати різний характер: сімейний, заснований на принципах обміну та компромісу, контролю (наприклад, злочинна ієрархія чи залякування), домінування, підпорядкування, переваги або правонаступництва. Спрямованість також належить до змістовних складових, котрій приділяється увага, адже вона визначає потік інформації, повноваження та загальні тенденції всередині мережі, допомагаючи зрозуміти її внутрішню динаміку. Міцність (стійкість) є суб'єктивним показником, що оцінює силу взаємозв'язків на основі отриманих даних. Поняття стійкості в аспекті

оцінки зв'язків між членами злочинних угруповань передбачає врахування таких ознак, як рівень організованості, планування епізодів кримінально протиправної діяльності та підготовка до реалізації злочинного умислу, розподіл ролей між учасниками злочинного угруповання.

Процес аналізу взаємозв'язків має враховувати інформацію з різних джерел і баз даних, щоб забезпечити комплексний підхід до оцінки зв'язків між суб'єктами. Як правило, такий аналіз називають оперативним кримінальним аналізом, котрий здійснюється структурним підрозділом кримінального аналізу центрального органу управління поліції та передбачає «впорядкування наявної інформації щодо відомих (або гіпотетичних) організованих груп з метою встановлення їх структури, сфери впливу й ролі кожного члена цих груп та інших осіб, пов'язаних з ними [1, с. 62].

Криміналістично значущими також будуть такі характеристики, як соціально-психологічні аспекти спільної діяльності, чисельний і якісний склад злочинних угруповань, їхня спеціалізація та сфера діяльності, рівень організаційної складності, а також особливості комунікативних зв'язків.

Злочинні об'єднання, такі як організовані злочинні групи чи спільноти, мають чітку ієрархічну структуру з розподілом функцій між учасниками відповідно до їхніх ролей у формуванні. Основна мета таких угруповань – вчинення кримінальних правопорушень, яку визначає керівництво організації. Єдність та ефективність діяльності злочинних спільнот підтримуються суворим дотриманням встановлених правил поведінки. Члени таких об'єднань зобов'язані діяти дисципліновано, не порушуючи норм та ієрархічної структури. Це особливо актуально, якщо більшість учасників є постійними та чітко розуміють свої завдання, систему «покарань і заохочень», та які зацікавлені в не розкритті діяльності злочинної спільноти [2, с. 52–53].

Окрім кримінального аналізу, в установленні й оцінці криміналістично значущих ознак злочинних угруповань можуть стати результатами негласні слідчі (розшукові) дії, проведення яких проводиться лише за наявності достатніх підстав і санкції слідчого судді (у передбачених законом випадках – прокурора) [3].

Використання інформації про злочинні угруповання, їх діяльність, особливості взаємозв'язків має вагомe значення для кримінально-право-

вої оцінки вчинюваного членами організованих груп і злочинних організацій діянь, дозволяє визначити, чи мало місце кримінальне правопорушення, передбачене ст. 255 КК України тощо. За відсутності сил і засобів для збирання інформації про злочинне угруповання доцільно звертатися до уповноважених підрозділів, адже вони по-перше, мають відповідний досвід. По-друге, уповноважені представники підрозділів Національної поліції України мають доступ до відповідних банків даних, і по-третє, наділені досвідом щодо пошуку, систематизації та узагальнення інформації, котра може набути вагомого значення і в процесі доказування.

Таким чином, кримінальний аналіз є важливим аспектом забезпечення ефективної правоохоронної діяльності та протидії злочинності. Він сприяє збиранню, вивченню інформації, її узагальненню та інтерпретації відповідно до норм кримінального законодавства та правозастосовної практики. Це дає змогу визначити рівень відповідальності підозрюваних, констатувати про відповідність їх угрупованню статусу організованої групи чи злочинної організації і спланувати подальший хід розслідування. Усе це підтверджує, що кримінальний аналіз є невід'ємною частиною правоохоронної системи, сприяє розкриттю злочинів і забезпеченню справедливості. Компетентне використання цього інструменту правоохоронцями підвищує рівень безпекового середовища, забезпечує протидію організованим формам злочинності.

Література:

1. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 288 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3723/3/%D1%84%D0%B5%D0%B4%D1%87%D0%B0%D0%BA%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%20%D0%B0%D0%BD%0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D1%83.pdf> (дата звернення: 17.03.2025).

2. Рубель А. М. Методика розслідування створення, керівництва злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участі у ній: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 243 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 12.04.2012 №4651-VI // *База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 26.02.2024).

Олександр Дегтяр

*старший судовий експерт сектору досліджень зброї
відділу криміналістичних видів досліджень,
Сумський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС
України, м. Суми, Україна*

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СУДОВО-БАЛІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗАХ

Судова експертиза займає ключове місце в судовій системі, надаючи судам обґрунтовані та достовірні дані, які необхідні для ухвалення рішень, а також слугуючи важливим інструментом у протидії злочинності, тероризму та іншим загрозам. Для її ефективності необхідне постійне вдосконалення та адаптація до сучасних викликів, що сприяє зміцненню безпеки держави та захисту її громадян [1, с. 56].

Сфера судової експертизи зазнала значної еволюції, перейшовши від суто традиційних методів збору та аналізу доказів до високотехнологічних цифрових систем. Сьогодні цей процес отримує новий поштовх із появою штучного інтелекту, який має великі перспективи у застосуванні під час здійснення судово-балістичних експертиз.

Судова балістика є розділом криміналістичного зброєзнавства, який досліджує характеристики вогнепальної зброї та боєприпасів, механізми утворення слідів їх використання та на основі цього розробляє методи і способи їх виявлення, фіксації та аналізу. Отримані дані застосовуються для встановлення обставин розслідуваного кримінального правопорушення, а також для розробки заходів, спрямованих на запобігання злочинам, пов'язаним із застосуванням вогнепальної зброї [2, с. 162].

Очевидно, що розвиток судової балістики відкриває можливості для застосування новітніх знань у судово-балістичних експертизах та кримінальних розслідуваннях. Необхідність її вдосконалення зумовлена потребою у швидкій та точній класифікації вогнепальної зброї, адже аналіз її характеристик дозволяє висувати обґрунтовані версії, встановлювати ключові обставини справи та ідентифікувати особу, причетну до кримінального правопорушення [3, с. 385].

Розвиток штучного інтелекту, без сумніву, є одним із найважливіших чинників глибоких змін у сфері судової експертизи. Штучний інтелект

має величезний потенціал у швидкому опрацюванні великих обсягів даних, виявленні складних закономірностей і класифікації із високою точністю. Ці можливості особливо важливі в контексті балістичних досліджень, коли експерти працюють із великою кількістю даних, отриманих із різних джерел, таких як сліди на кулях, гільзах та інших об'єктах, що можуть бути знайдені на місці злочину.

Зокрема, інструменти на основі штучного інтелекту здатні автоматично порівнювати мікроскопічні сліди на кулях і гільзах з базами даних, що дозволяє знизити ймовірність людських помилок і підвищити точність ідентифікації. Прикладом такого інструменту є IBIS (Integrated Ballistics Identification System) – система інтегрованої ідентифікації балістичних слідів, що використовується для автоматичного порівняння та ідентифікації слідів на боєприпасах. IBIS використовує потужні алгоритми для виявлення найбільш імовірних збігів у мережах IBIS, що представляють мільйони куль і гільз [4].

Крім того, технології штучного інтелекту можуть відігравати важливу роль в аналізі та моделюванні траєкторій куль, що має особливе значення для реконструкції подій, пов'язаних із використанням вогнепальної зброї. Штучний інтелект здатний аналізувати зображення пошкоджень на стінах і різних поверхнях для відтворення траєкторії пострілів, встановлення місця розташування стрільця та виявлення можливих рикошетів. Завдяки здатності обробляти великі масиви цифрових даних, зокрема зображення, відеозаписи та інші матеріали, такі інструменти сприятимуть прискоренню аналізу інформації та виділенню ключових деталей для подальшого дослідження.

Таким чином, швидкість обробки даних за допомогою технологій штучного інтелекту дозволить значно скоротити строки проведення судово-експертних досліджень та отримати більш точні результати, що має вирішальне значення для досудового розслідування [5, с. 30].

Забезпечення балансу між автоматизацією та людським досвідом залишатиметься важливим завданням. Хоча штучний інтелект здатен обробляти дані швидше та точніше за людей, остаточне тлумачення часто вимагає уважного аналізу досвідчених фахівців. Таким чином, технології штучного інтелекту мають слугувати додатковим інструментом, який підтримує судових експертів, а не замінює їх повністю [6, с. 15–16].

Отже, автоматизація судово-експертної діяльності відкриває перспективи для застосування елементів штучного інтелекту, які здатні підвищити ефективність і точність судово-експертних досліджень, за умови дотримання цілісності застосовуваних традиційних методик. У рамках судово-балістичної експертизи, штучний інтелект дозволятиме швидше та точніше аналізувати сліди, отримані на місці події, а також забезпечить автоматизовану ідентифікацію вогнепальної зброї та боеприпасів. Завдяки швидкому обробленню даних, технології штучного інтелекту дозволять скоротити час виконання експертизи значно підвищивши їх результати, що є надзвичайно важливим для ефективності досудового розслідування загалом. Однак, навіть із застосуванням таких технологій штучного інтелекту, процес судово-балістичного досліджень не може обійтися без участі кваліфікованого експерта, який забезпечує правильність експертних висновків, контролюючи точність результатів.

Література:

1. Розумний С. Судова експертиза як ключовий інструмент забезпечення національної безпеки. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 15.03.2024). Частина I. С. 56–58.
2. Криміналістика : підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 4-те вид., перероб. і допов. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 820 с.
3. Жовтюк О. В., Черноус Ю. М. Криміналістичне дослідження вогнепальної зброї під час розслідування кримінальних правопорушень. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 383–386.
4. The IBIS® Solution – Integrated Ballistic Identification System. Ultra Electronics Forensic Technology. URL: <https://www.ultra-forensictechnology.com/en/products-and-services/firearm-and-tool-mark-identification-ibisr/the-ibisr-solution-integrated-ballistic-identification-system/>
5. Шепітько М., Латиш К. Використання штучного інтелекту в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Випуск 3 (36). С. 24–36.
6. Montgomery, R. M. (2025). Augmenting Forensic Science Through AI: The Next Leap in Multidisciplinary Approaches. *Preprints*. DOI: 10.20944/preprints202501.1951.v1

Євгенія Демидова
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків*

РОЛЬ OSINT- ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

В епоху інформаційних технологій та глобальної діджиталізації суспільства, коли значна кількість інформації потрапляє в цифровий простір та стає загальнодоступною для широкого кола осіб, правоохоронні органи отримують нові можливості для збирання інформації щодо вчиненого кримінального правопорушення.

Соціальні мережі (Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn), месенджери з функціями, які дозволяють створювати канали та групи відкритого доступу (Telegram, Viber), публічні бази даних, реєстри, форуми, блоги та інші різноманітні веб-ресурси містять великий обсяг інформації, що дозволяє правоохоронним органам ефективно збирати, аналізувати та використовувати такі дані для встановлення місця, часу, способу та інших обставин вчинення кримінального правопорушення, розшуку причетних до цього осіб, виявлення свідків та очевидців події тощо. Така технологія збирання інформації із загальнодоступних джерел, що не потребує таємних методів збору [1, с. 7] отримала назву OSINT (open source intelligence – розвідка відкритих баз даних).

OSINT охоплює широкий спектр методів і інструментів для збору, аналізу та інтерпретації даних з публічно доступних джерел, до них можна віднести: збирання інформації (у тому числі за відеозаписами та фотознімками) з відкритих пошукових систем; аналізування активності користувача в соціальних мережах та інших віртуальних платформах; пошук відкритих персональних даних користувачів у соціальних мережах, месенджерах; отримання геолокаційних даних за допомогою загальнодоступних ресурсів, таких як Google Maps[1, с. 164–165]; перегляд збережених копій сайтів у пошукових системах, інтернет-архіві; використання сервісів, що сканують програми, файли чи сайти на на-

явність шкідливого коду; створення підроблених веб-ресурсів, каналів у месенджерах, які збирають дані користувачів, конфіденційні чи секретні відомості [2, с. 222] та ін. Такі технології дозволяють оперативного знаходити необхідну для розслідування інформацію, виявляти нові факти, з'ясувати наявність зв'язків між підозрюваними (або між іншими учасниками кримінального провадження), що є важливим для ефективного проведення розслідування.

В Україні OSINT-технології вже ефективно використовуються для розслідування різних видів кримінальних правопорушень, зокрема, під час документування та розслідування воєнних злочинів. Так, наприклад, аналіз супутникових знімків, фото-, відеофайлів із соціальних мереж та інших відкритих джерел дозволяють встановлювати час, місце вчинення злочинів, здійснювати ідентифікацію злочинців та отримувати докази вчинених ними дій, що у свою чергу сприяє їх притягненню до відповідальності. При розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень аналіз відкритих баз даних, зокрема, про державні закупівлі, декларації посадових осіб, їх активність у соціальних мережах, сприяє виявленню корупційних схем та контактів між учасниками злочинної діяльності. Наприклад, платформа YouControl надає доступ до детальної інформації про компанії, їх власників та пов'язаних осіб. Цей інструмент широко використовується для перевірки контрагентів та виявлення можливих корупційних схем, оскільки дозволяє аналізувати взаємозв'язки між бізнесом і посадовими особами [3, с. 4–5]. Крім того, маючи у своєму арсеналі дані більш ніж з 180 відкритих джерел, ця платформа може бути корисною для проведення профайлінгу певної особи або підприємства, установи чи організації, а також бути корисною під час підготовки до проведення різних процесуальних дій, зокрема, обшуку.

Таким чином, OSINT-технології є важливим сучасним засобом, який значно розширює можливості традиційних способів та методів розслідування кримінальних правопорушень, дозволяючи швидко та ефективно знаходити потрібні дані, які перебувають у цифровому просторі (у відкритих джерелах). Проте, незважаючи на зазначені переваги існує низка ризиків та проблем, які мають місце, зокрема, важливості забезпечення цілісності даних, визначенні ролі судових експертів у перевірці їх автентичності, необхідність адаптації чинно-

го законодавства до міжнародних стандартів [4, с. 145], важливість врахування можливої фальсифікації інформації, недопущення порушень прав і свобод людини, а також етичних норм під час збирання інформації з відкритих джерел та шляхи подальшого використання таких даних у кримінальному провадженні. Крім того, важливе значення має кадрове забезпечення здійснення такої діяльності, оскільки такі дії потребують наявності відповідних знань та умінь, як технічного, так і тактичного характеру.

Література:

1. Торбас О. О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень : підручник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 180 с.
2. Деревягін О. Використання OSINT інструментарію при розслідуванні кримінальних правопорушень проти власності. *СБУ в умовах війни в Україні: сучасні реалії та інноваційні стратегії забезпечення національної безпеки*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, 2024. С. 221–225.
3. Думчиков М. Використання OSINT технологій для виявлення корупційних правопорушень: сучасні підходи та виклики. *Академічні візії*, Вип. 36, 2024. С. 1–6.
4. Latysh K., Demidova Y., Kapustina M. OSINT as an investigative tool: problems of collection and standardization. *Problems of implementing legal norms under modern challenges*: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. С. 131–149.

Олександр Дунаєв

завідувач кафедри судової медицини, медичного правознавства імені заслуж. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету, доктор медичних наук, професор, м. Харків, Україна

Василь Ольховський

професор кафедри судової медицини, медичного правознавства імені заслуж. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету, доктор медичних наук, професор, м. Харків, Україна

Микола Губін

доцент кафедри судової медицини, медичного правознавства імені заслуж. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету, кандидат медичних наук, м. Харків, Україна

Павло Леонтєв

доцент кафедри судової медицини, медичного правознавства імені заслуж. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету, кандидат медичних наук, доцент, м. Харків, Україна

Володимир Хижняк

доцент кафедри судової медицини, медичного правознавства імені заслуж. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету, кандидат медичних наук, доцент, м. Харків, Україна

ВАЖЛИВІСТЬ ЗНАТЬ ОСНОВ КРИМІНАЛІСТИКИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ЛІКАРІВ СУДОВО-МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРТІВ

Розслідування будь-якого злочину проти життя, здоров'я, честі або гідності громадян, вимагає вирішення низки питань, які можуть бути розв'язані лише за допомогою медичних або біологічних знань. Вирішити такі питання можуть тільки фахівці, які володіють всією повнотою знань цих напрямків і в першу чергу – лікарі за фахом, що отримали спеціалізацію з судово-медичної експертизи. На сьогодні підготовка лікарів-інтернів зі спеціальності судово-медична експертиза триває півтора роки. Опанування теоретичних знань інтернів відбувається на кафедрах судової медицини, а практичних навичок – в обласних бюро судово-медичної експертизи.

Підготовка лікаря судово-медичного експерта починається із засвоєння ними законодавчих документів: Кримінальний, Кримінально-про-

цесуальний, Цивільний кодекси України; Основи законодавства України про охорону здоров'я; Закон України «Про судову експертизу»; Наказ МОЗ України від 17 січня 1995 р № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби в Україні» (з інструкціями про призначення та проведення судово-медичних експертиз) та інших відомчих регламентуючих документів.

Для достовірної відповіді на питання, які ставить перед судово-медичною експертизою слідство, нерідко потрібно проводити дослідження окремих об'єктів з використанням методів, що потребують досить глибоких знань не тільки в галузі судової медицини, а й інших наук, зокрема криміналістики. Вони носять назву методів судово-медичної криміналістики. Проведення таких експертиз регламентується відповідними правилами та інструкціями. Виконуються вони у відділеннях судово-медичної криміналістики обласних, міського і Головного бюро судмедекспертиз (м. Київ).

На кафедрі судової медицини, медичного правознавства імені заслуженого професора М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету, згідно навчальної програми підготовки лікарів судово-медичних експертів, важливе місце у їхньому навчанні відводиться засвоєнню знань основних об'єктів та можливостей судово-медико-криміналістичної експертизи, а також оволодінню лікарями-інтернами основних методів вирішення окремих експертних питань, що вирішуються у відповідних відділеннях судово-медичних бюро.

Об'єктами судово-медичних криміналістичних досліджень є: трупи, потерпілі, обвинувачувані, підозрювані, знаряддя травм, органи і тканини трупа, одяг, взуття, тощо. За допомогою методів судово-медичної криміналістики лікарі судово-медичні експерти повинні вирішувати значну кількість питань, а саме: встановлення характеру ушкоджень та механізму їх виникнення на тілі й одязі при дії предметів зовнішнього середовища; встановлення знаряддя травми – типу, виду, конкретного предмета, яким спричинено ушкодження, за їх особливостями, що відбилися на тілі та одязі; визначення віку особи; ототожнення особи за залишками кісток; давність поховання тощо. Для вирішення цих питань лікарі судово-медичні експерти повинні знати та засвоїти основні методи судово-криміналістичного дослідження і за необхідності ними користуватись. Найважливішими з них є: 1. Методи вимірювання (метричні); 2. Фотографічні методи; 3. Мікроскопічні дослідження; 4. Рентгенологічні

методи; 5. Контактно-дифузійні методи; 6. Трасологічне дослідження; 7. Ідентифікація особи, в тому числі, за допомогою надійного і доказового методу геномної ідентифікації («геномної дактилоскопії»). В процесі навчання інтернів викладач робить акцент на те, що вибір методу обумовлюється необхідністю, можливостями всебічного дослідження об'єкта, його подальшої долі, а використання ефективних методів дослідження дає змогу отримати об'єктивні дані для обґрунтування висновків судово-медичної експертизи та підвищення їх достовірності.

Під час навчання в інтернатурі обов'язковим є самостійне (під наглядом викладача) забирання лікарями речових доказів криміналістичного характеру (на місці події; при розтині трупів; при обстеженні живих осіб; сліди крові різного механізму утворення; одяг та взуття з різними за характером пошкодженнями та накладеннями; шкірні клапті з ушкодженнями різного характеру та від дії різних ушкоджуючих факторів; кістки (трубчасті та плоскі) з різними видами переломів; пластичні маси для отримання експериментальних, порівняльних слідів). В процесі роботи інтерни використовують штангенциркулі, мікрометри, ваги, термометри, мікродинамометри, джерела ультрафіолетового випромінювання; джерела інфрачервоного випромінювання; люмінесцентні лампи; стереомікроскопи; фотоапарати та фотонасадки до мікроскопів; мікрометри; реактиви для виявлення слідів металів контактнo-дифузійним методом тощо.

Обов'язковою умовою є використання інтернами інструкції проведення медико-криміналістичних досліджень; архівні «Висновки експерта» судово-медичних експертиз і досліджень медико-криміналістичних об'єктів; стандартні бланки експертизи (висновків експерта); алгоритми складання «Висновку експерта» при медико-криміналістичних дослідженнях; набір навчальних та контролюючих тестових завдань; ситуаційні задачі.

Після засвоєння теоретичних знань судово-медичної криміналістичної експертизи настає етап самостійної роботи інтернів з судово-медичною документацією (ознайомлення з інструкціями судово-медико-криміналістичних досліджень та архівними висновками експертів по експертизам різних об'єктів; самостійний огляд місця події чи макету місця події зі слідами крові з різними механізмами утворення; самостійне визначення механізму утворення різних слідів крові; самостійне виконання стереомікроскопічних досліджень тканин одягу, шкіри і кісток;

самостійне виконання судово-медико-криміналістичних досліджень з ідентифікації зняття травми за пошкодженнями на одязі, ушкодженнями на шкірі, кістках; самостійне виконання досліджень по виявленню слідів металізації на шкірі та одязі; засвоєння основ судово-медичної фотографії; ідентифікація особи за черепом та прижиттєвою фотографією; ідентифікація особи скелетованого трупа; ідентифікація особи розчленованого трупа та за спаленими кістковими залишками; складання судово-медичного документа «Висновку експерта» з обґрунтованими висновками (підсумками) та відповідями на поставлені слідчими (судом) запитання. Завершується наведена самостійна робота обговоренням результатів роботи кожного лікаря-інтерна з подальшим тестовим контролем засвоєних знань та вирішенням ситуаційних задач.

Отже, засвоєння судово-медико-криміналістичних методів є одним із найважливіших завдань в процесі підготовки лікарів судово-медичних експертів, а знання їх основ судово-медичними експертами є обов'язковими. Останнє буде слугувати виконанню важливої державної задачі – підвищення якості та об'єктивності судово-медичних експертиз, від яких в значній мірі залежить розкриття правоохоронними органами злочинів та встановлення правосуддя у нашій державі.

Андрій Євтушенко
*аспірант кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна*

«ГРІНМЕЙЛ» ЯК СПОСІБ РЕЙДЕРСЬКОГО ЗАХОПЛЕННЯ

В умовах економічної кризи, що охопила державу, проблема рейдерства прийняла нові масштаби та форми, переоцінка та падіння певних цінностей у суспільстві, слабкість влади в центрі та на місцях, кадрова чехарда та невдалі реформи системи органів правопорядку, судової влади є причиною надзвичайного зростання цієї категорії кримінальних правопорушень. Аналіз судової та слідчої практики показує, що цілі рейдерів змінюються, і заволодіння нерухомістю не стає основною та кінцевою метою.

Серед основних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень вчинених шляхом рейдерського захоплення домінуючу позицію займає спосіб. Одним зі способів рейдерського захоплення є грінмейл. Щодо походження та тлумачення цього терміну існують різні підходи, так К. Кузнецов вважає, що цей термін утворився шляхом фактичного поєднання двох слів англійської мови – «blackmail (blackmailing)», що українською можна перекласти як шантаж, та «green» – зелений (основний колір для сертифікатів на акції в Америці), а також гроші, банкноти [1]. Цієї ж позиції дотримується й А. Смітхюк, який зазначає, що слово «грінмейл» також має англійське походження: greenmail є комбінацією слів blackmail (вимагання під загрозою насильства) та greenback (доларова банкнота) [2]. В свою чергу І. В. Шевчук, відмічає, що термін грінмейл в перекладі від англ. Greenmail, означає «зелена пошта». Ця авторка також вважає, що він походить від blackmail («чорна пошта»), що є кримінально караним шантажом, вимаганням. Проте між «зеленою» та «чорною поштою», відмічає І. В. Шевчук існує принципова відмінність, оскільки класичний грінмейл завжди здійснюється в рамках чинного законодавства [3, с. 235].

Вивчення та аналіз юридичної літератури з окресленої проблематики надає можливість стверджувати, що під грінмейлом зазвичай розуміють діяльність, що спрямована на одержання надприбутку за допомогою маніпуляцій або зловживань акціонера своїми правами щодо суб'єкта господарювання [3, с. 235]. На наш погляд грінмейл – це комплекс заходів, спрямованих на блокування нормальної роботи компанії-жертви, штучне створення ситуації, що тягне за собою суттєве зменшення вартості її активів, яка загрожує великими фінансовими втратами, і вимога під загрозою їхнього настання викупити раніше придбані ним акції компанії за не вигідною ціною. Вивчаючи літературу з окресленого питання ми неодноразово зустрічали ототожнення грінмейлу з корпоративним шантажем. Ми погоджуємося з цим. Це нам надало підстави розглядати грінмейл як корпоративний шантаж та розуміти під ним комплекс послідовних, взаємозумовлених і на перший погляд, не заборонених законом (хоча і тим, що суперечать основним цілям законодавства) заходів, спрямованих на отримання контролю над компанією жертвою, блокування її нормальної діяльності з розрахунку на те, що її керівництво чи власники викуплять раніше придбаний рейдерами пакет акцій за завищеною ціною. Отже, з вищезазначеного вбачається, що мета досяга-

ється через придбання такої кількості акцій підприємства, щоб створити загрозу її поглинанню з метою подальшого перепродажу цих акцій за завищеною ціною (вище ринкової) тому ж підприємству [3, с. 235].

Метою корпоративного шантажу зазвичай є швидке та легке отримання грошей. Для цього рейдери на першому етапі проникають в компанію-жертву, набуваючи міноритарного пакету акцій, який дає право голосу на зборах акціонерів, право вимагати скликання позачергових зборів акціонерів, звертатися до суду з позовами до керівництва компанії щодо заподіяння збитків акціонерам і т.п. На другому етапі рейдери проводять комплекс заходів щодо дискредитації керівництва компанії-жертви, блокують її нормальне функціонування. При цьому вони діють лише у рамках правового поля, що можна розцінювати як своєрідний спосіб приховування самого рейдерського захоплення (кінцевого результату).

Для досягнення своїх цілей рейдери здійснюють наступні дії:

1) створюють конфліктну ситуацію між акціонерами, працівниками компанії та її партнерами шляхом: а) використання «чорного піару», публікації у засобах масової інформації негативних статей про діяльність компанії, що провокує недовіру кредиторів, акціонерів та привертає увагу контролюючих органів; б) використання реальних та уявних порушень прав акціонерів керівництвом компанії, невдач у її економічній діяльності та формування серед акціонерів думки щодо необхідності переобрання ради директорів, вербування серед акціонерів однодумців; в) зрив намічених чи проведення альтернативних зборів акціонерів; г) розповсюдження в ділових колах чуток про можливе банкрутство компанії-жертви;

2) блокують діяльність компанії, для чого: а) ініціюють численні перевірки діяльності компанії-жертви, направляючи до органів правопорядку та інших контролюючих органів заяви про нібито допущені порушення цивільного, кримінального законодавства. В деяких випадках все ж такі домагаються порушення кримінальних проваджень щодо керівників компанії; б) наполягають на скликанні позачергових зборів акціонерів; в) організовують протести (страйки), чим додатково підривають авторитет керівництва компанії в акціонерів, ділових партнерів, громадськості; г) переконують ділових партнерів у необхідності розірвати чинні договори із компанією-жертвою; г) звертаються до суду із позовами про відновлення нібито порушених прав та домагаються

винесення рішень щодо застосування забезпечувальних заходів (наприклад, арешт акцій власників компанії).

За результатами проведеного оцінювання загроз серйозної та/або організованої злочинності – СОСТА встановлено, що у 2019–2022 рр. найпопулярніші рейдерські схеми передбачали захоплення бізнесу та активів шляхом неправомірного втручання у роботу державних реєстрів та маніпуляцію з їх відомостями, причому т.зв. «реєстраційне рейдерство» вийшло на новий, організований злочинний рівень. За цією схемою рейдери вносили інформацію про нового власника корпоративних прав або нерухомості до державних реєстрів на підставі підроблених документів, або користувалися відсутністю документів в базі. Після отримання контролю над активами, рейдери зазвичай відчувували їх через підставних осіб «добросовісним» набувачам або ж ланцюгу таких набувачів. У більшості випадків організовані злочинні угруповання використовували корупційні зв'язки або до їх складу входили посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування, в т.ч. депутати різних рівнів, державні реєстратори, а також посадові особи різних суб'єктів підприємницької діяльності. Суб'єкти підприємницької діяльності використовувалася рейдерами як елемент способу вчинення кримінального правопорушення – з метою подачі позовів і блокування діяльності підприємства, яке планувалося захопити. Зміна власників підприємства відбувалася шляхом проведення незаконних зборів акціонерів, використання незаконних судових рішень та внесення змін до відповідних реєстрів (Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, громадських формувань) [4].

Література:

1. Кузнецов К. Грінмейл як метод корпоративного шантажу: що потрібно знати та як протидіяти? URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/grinmej-l-yak-metod-korporativnogo-shantazhu-shho-potribno-znaty-ta-yak-protidyaty>
2. Смітюх А. Грінмейл: поняття та правова сутність. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5380046b-c307-4d99-b2ff-500958520b76/content>
3. Шевчук І. В. Рейдерство та корпоративний шантаж (грінмейл) як загроза економічній безпеці Україні. Університетські наукові записки. 2017. № 62. С.231–240.

4. Оцінка загроз серйозної та/або організованої злочинності (звіт про результати оцінювання загроз серйозної та/або організованої злочинності – SOCTA Україна) 2019–2022. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/1/8/5/3/8/2/socta.pdf>.

Володимир Журавель

*доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПрН України,
президент Національної академії правових
наук України, м. Харків, Україна*

ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ В ПРАЦЯХ В. О. КОНОВАЛОВОЇ

Професорку Віолетту Омелянівну Коновалову по праву відносять до числа вчених-правників універсального складу, дослідження якої охоплювали не лише проблеми криміналістики, а й юридичної психології, судової експертології, кримінального процесу, теорії доказування. Її наукові праці були присвячені багатьом аспектам кримінального судочинства – моральним засадам, використанню спеціальних знань, організації і тактиці слідчої діяльності, проблемам логіки і психології в судово-слідчій діяльності, тактиці провадження окремих слідчих (розшукових) дій, профілактичній діяльності слідчого, питанням методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень [1]. Щодо останнього аспекту, то слід відзначити, що Віолетта Омелянівна одна з перших у вітчизняній криміналістичній науці звернулася до проблематики розробки методики розслідування тероризму [2, с. 721–732]. Саме її висока ерудиція, природня інтуїція, наукове передбачення стали підґрунтям звернення до цієї сфери наукового пошуку. І це за тридцять років до повномасштабного вторгнення російських агресорів на нашу землю.

Окремої на уваги заслуговують наукові праці Віолетти Омелянівни, які відносяться до методології криміналістики, предметом розгляду яких передусім виступали наукознавчі питання цієї галузі знань, а саме роль і місце криміналістики в системі наукового знання, міжнаукові зв'язки криміналістики і насамперед її зв'язок з кримінальним процесуальним правом, історичні аспекти становлення і розвитку вітчизняної криміналістики, процеси диференціації та інтеграції, які відбуваються в кримі-

налістиці, сфера і напрями використання криміналістичних знань у кримінальному провадженні, нові тенденції розвитку криміналістики та багато інших. Ці наукові інтереси не були випадковими, вони були зумовлені тими об'єктивними процесами, що відбувалися в самій науці криміналістики і пов'язані з формуванням її загальної теорії. Саме в цей історичний період точилися жваві дискусії щодо об'єкту і предмету цієї науки, її природи, завдань і ролі, сфери реалізації наукових знань, формування системи, розробки методів дослідження.

У своїх наукових працях Віолетта Омелянівна переконливо довела, що криміналістика у своєму становленні та розвитку пройшла етапи диференціації та інтеграції, що були зумовлені рівнем наукових розробок, складністю завдань, що вирішувалися, теоретичними інтересами і практичними потребами. Авторка наголошувала, що процес диференціації в розвитку криміналістики проходив нерівномірно, стрибками, обумовленими різним ступенем розвитку її окремих частин. При цьому бажання розглядати криміналістику, яка розвивається, як допоміжну дисципліну, що забезпечує вдосконалення функціонування кримінальної процесуальної науки, багато в чому ускладнило процес її диференціації, як звільнення від тісних рамок кримінальної процесуальної науки, що претендує на роль материнської [1, с. 46–51].

Не залишилися по за уваги Віолетти Омелянівни й проблеми об'єкту та предмету дослідження криміналістики. Вона наголошувала, що « в сучасній криміналістиці необхідно розглядати двоєдиний об'єкт пізнання – злочинну діяльність (злочинну поведінку) і діяльність щодо розкриття, розслідування злочинів, встановлення істини у справі. Тому справедливими є пропозиції визначати криміналістику як науку про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які слугують основою для розроблення засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки та використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та запобігання злочинам» [1, с. 44].

Віолетта Омелянівна, як вчена-новатор, завжди підкреслювала, що криміналістика має інноваційний характер. Вона спрямована на створення наукового «продукту» для практики боротьби зі злочинністю. Це та наука, яка має реагувати на змінення злочинності, її витончений характер, появу нових видів і способів злочинів. Тому криміналістичні рекомендації відрізняються своїм інтегративним характером, базуються на остан-

ніх досягненнях інших наук, що зайвий раз пересвідчує про її синтетичну природу походження.

Окрім місця в науковій спадщині Віолетти Омелянівни посідають праці присвячені аналізу методів пізнання та їх інтерпретації до реалізації завдань і функцій криміналістики. Цьому є ґрунтовне пояснення, оскільки її дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук була присвячена саме цим питанням і носила назву «Теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки та психології)». Вона звертала увагу, що за своєю гносеологічною природою пізнання під час розслідування злочинів тотожно пізнанню загальному. Пізнання у цьому процесі підлегле загальним законам гносеології. Разом з тим, діалектичні категорії аналізу й синтезу, сутності і явища у процесі пізнання під час розслідування злочинів набувають певної специфіки. Зокрема, аналіз події злочину за його слідами, зроблений під час огляду місця події, передбачає розгляд і співставлення окремих слідів, обставин, фактів. Аналіз під час підготовки і проведення допиту полягає у вивченні конкретних матеріалів, формулюванні певних запитань, накресленні відповідної тактичної лінії поведінки.

Розкриваючи сутність діалектичних категорій Віолетта Омелянівна наголошувала, що специфіка застосування категорії сутності і явища пізнання під час розслідування злочину теж визначена предметом дослідження. Сутність окремих явищ, що становлять собою результат злочинної дії, не тільки не спливає на поверхню, а й маскується, набирає перекрученого вигляду, ретельно вуалюється. Такі труднощі у пізнанні сутності окремих явищ у процесі розслідування мають місце у випадках приховання слідів злочину, інсценування обстановки його події [3, с. 218].

Слід зазначити, що ключове місце в структурі загальної теорії криміналістики посідає вчення про її методи. І це не випадково, оскільки розвиток будь-якої науки на пряму залежить від обсягу і якості того інструментарію, який використовується для вивчення предмету дослідження певної галузі знань. Не є винятком із цього правила й криміналістика, науковий потенціал якої визначається тим арсеналом, що застосовується для вирішення предметних пізнавальних та практичних завдань.

Водночас до тепер у криміналістиці не сформовано окремого вчення про методи, не існує єдиного підходу до класифікації її методів. Учені-криміналісти висловлюють різноманітні погляди на цю проблематику. Тоді як запровадження єдиної, уніфікованої, несуперечливої

класифікаційної побудови методів у криміналістиці є необхідною умовою подальшого ефективного здійснення наукового пошуку у цій царині знань та вирішення праксеологічних завдань в діяльності судово-слідчих органів, експертних установ, оперативних підрозділів. З'ясування усталених підходів до класифікації методів в криміналістиці сприятимуть остаточному формуванню сучасної наукової криміналістичної парадигми.

На сьогодні в криміналістиці функціонує складна, динамічна, субординована система чисельних методів різних рівнів, сфер дії, спрямування, які реалізуються з урахуванням конкретних умов і предмета дослідження. При цьому концептуальним, на нашу думку, має бути підхід, за яким методи у криміналістиці розглядаються у двох аспектах: як засіб здійснення наукового пошуку і як його результат, тобто методи криміналістики (наукові методи) і криміналістичні методи (практичні методи).

Під методами криміналістики слід розуміти розроблену науковцями збалансовану систему принципів та імперативів, правил та норм, операцій та процедур здійснення емпіричних та теоретичних рівнів дослідження, що дозволяє отримувати нове знання, його перевірку та підтвердження в процесі вирішення відповідних предметно-пізнавальних завдань.

Криміналістичні методи – це розроблені шляхом теоретичних і емпіричних досліджень сукупність способів оптимального здійснення слідчої, судової, експертної, оперативно-розшукової діяльності, спрямованих на отримання інформації стосовно механізму кримінального правопорушення, його обставин та особи, що його вчинила [4, с. 147–156].

Отже, наукова спадщина професорки В. О. Коновалової охоплює багаточисельні аспекти криміналістичних знань, де особливе місце посідають праці присвячені дослідженню криміналістичної методології, концептуальним підходам до її визначення. Ці праці мають неоціненне значення для формування загальної теорії криміналістики, її змісту та структури, розробки окремих криміналістичних вчень.

Література:

1. Коновалова В. О. Вибрані праці. Харків: Апостіль, 2012. 528 с.
2. Коновалова В. О. Тероризм: проблеми методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків: Право, 2003. Вип. 2(33) – 3 (34). С. 721–732.

3. Коновалова В. О. Методологія криміналістики: нова концепція. *Наукові праці НУ ОЮА*. Одеса, 2017. С. 214–219.

4. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан: монографія. Харків: Право, 2021. 448 с.

Дмитро Затенацький

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри криміналістики

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

НАПРЯМКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У РОБОТІ З ІДЕАЛЬНИМИ СЛІДАМИ

1. Боротьба зі злочинністю в сучасних умовах неможлива без використання спеціальних знань для виявлення, дослідження та фіксування доказової інформації. Основними процесуальними формами використання спеціальних знань вважається залучення обізнаних осіб: а) спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; б) залучення експерта (проведення судових експертиз). Залучення зазначених осіб пов'язано з тим, що їх знання та навички лежать за межами професійних знань уповноваженої особи (слідчого, оперативного співробітника, прокурора, дізнавача), або власні можливості та знання виявляються недостатніми для ефективного збирання, аналізу, оцінки та використання доказової інформації, використання новітніх науково-технічних засобів, інформаційних та інноваційних технологій.

Залучення обізнаних осіб на досудовому розслідуванні відбувається з метою надання: 1) організаційно-технічної допомоги, яка включає: планування використання складних науково-технічних пристроїв, приладів та пристосувань уповноваженою особою; підготовча допомога до проведення відповідних процесуальних дій; технічна допомога; 2) довідково-консультативної допомоги, яка полягає у роз'ясненні та/або тлумаченні термінології уповноваженій особі в межах реалізації своїх навичок та вмінь; 3) інформаційної, яка може полягати у формулюванні

запитань учасникам вербальних слідчих (розшукових) та судових дій; 4) аналітичної, що виявляється при аналізі результатів слідчих (розшукових) та судових дій та ін.

Основними ознаками використання спеціальних знань є: 1) процесуальна форма використання спеціальних знань; 2) метою використання цієї форми є сприяння у виявленні, дослідженні, закріпленні, вилученні та фіксуванні доказів (доказової інформації); 3) у випадках, передбачених чинним законодавством України має обов'язковий характер застосування; 4) використовується на різних стадіях проведення досудового розслідування; 5) результати використання спеціальних знань в окремих випадках можуть мати або не мати самостійного доказового значення та ін.

2. Особливого значення на досудовому слідстві набуває використання спеціальних знань саме для актуалізації ідеальних слідів. Основними випадками застосування спеціальних знань для актуалізації ідеальних слідів на досудовому розслідуванні є моделювання особи за допомогою створення суб'єктивного портрету (в тому числі з певною механізацією). Найбільш поширені випадками є саме використання спеціальних знань у практиці створення рисованих, рисовано-композиційних та фото-композиційних портретів. Процес моделювання особи за допомогою створення суб'єктивного портрету складний, через те, що ознаки зовнішності особи людини зазнають подвійного перетворення, а саме: свідок (очевидець, потерпілий) – спеціаліст (художник). Певного значення набуває залучення спеціаліста для створення фото-композиційних портретів в межах якого впроваджені у слідчу та експертну практику різні пристосування, пристрої та інформаційні технології.

3. Серед напрямків використання спеціальних знань для роботи з ідеальними слідами є залучення спеціаліста у сфері застосування та використання аудіо-, відеотехніки. В цьому розумінні, необхідно відзначити проте, що ідеальні сліди недоступні для безпосереднього сприйняття слідчим та іншими особами. Однак відбиті на аудіо-, відео- носіях, своєрідне відображення ідеальних слідів, які набувають якісно іншого стану, що дозволяє їх зберігати, передавати, аналізувати та оцінювати під час досудового розслідування та судового розгляду. Іншими словами, використання можливостей сучасної цифрової аудіо- відеотехніки, пере-

вагою якої є можливість фіксації вербальної, наочно-образної, звукової, зорової інформації, а також емоційного стану відображених осіб. Використання засобів звуко- і відеозапису в цьому сенсі, забезпечує передачу особливостей мови допитуваного як форми відтворення змісту ідеальних слідів.

4. Одним з перспективних напрямків є діагностика ідеальних слідів із використанням фізичних методів, а саме за емоційним станом (емоційними реакціями) допитуваного, із застосуванням безконтактних технічних засобів. Такий напрямок передбачає використання спеціальних знань в сфері вивчення та дослідження усного мовлення як відбиття (індикатора) емоційного стану людини (дослідження емоційної напруженості мови). Оскільки мова людини є зовнішнім відображенням внутрішнього образу, раніше сприйманого суб'єктом, тобто є формою передачі інформації в інформаційному процесі. Різноманітність звукової мови відображається в спектрі за допомогою спектрографа-сонографа.

5. Заслуговує на увагу використання спеціальних знань (залучення обізнаної особи) в галузі поліграфології. Безсумнівно, прилади та пристосування в цій сфері не встановлюють та не розкривають сутність ідеального сліду, а лише опеседковано дозволяють судити про його наявність у людини. Більш того, використання поліграфа можливо лише в межах оперативно-розшукових дій або проведення психологічної експертизи (в якості одного з методів дослідження). Стосовно ж доказового значення, слід зазначити, що ст. 84 КПК України доказами в кримінальному провадженні визнає саме єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел, а не показання приладів (науко-технічних засобів).

Впровадження та застосування спеціальних знань для роботи з ідеальними слідами в межах досудового розслідування та судового розгляду сприятиме ефективній роботі правоохоронних органів у розслідуванні та розкритті злочинів з метою виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України.

Ірина Іванська

*судовий експерт сектору почеркознавчих досліджень
лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних
та мистецтвознавчих досліджень Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна*

Олена Дробишева

*завідувач сектору почеркознавчих досліджень
лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних
та мистецтвознавчих досліджень Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна*

Оксана Мацюк

*старший судовий експерт сектору почеркознавчих досліджень
лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних
та мистецтвознавчих досліджень Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків, Україна*

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУДОВІЙ ПОЧЕРКОЗНАВЧІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

Становлення та розвиток кожної галузі знань базуються на конкретній методології. У цьому аспекті закони та категорії діалектики є тими вихідними ідеями, які визначають основні напрямки розробки окремих методів тієї чи іншої науки відповідно до її предмета. Подальша адаптація методів пізнання відображається у побудові та розвитку методик дослідження як сукупності прийомів. З огляду на це, така галузь знань, як судова експертиза, та її методи відповідають загальним процесам розвитку методів пізнання.

Досягнення у сфері природничих та технічних наук створюють синтез знань, які сприяють не тільки народженню нових галузей знань, а й поглибленому розвитку традиційних галузей. Щодо цього судова експертиза

пертиза нерідко стає тією областю, яка інтегрує нові знання, адаптуючи їх до своїх предметів дослідження [1].

Основні напрямки наукових досліджень у судовому почеркознавстві завжди відображали потреби експертної та судової практики щодо удосконалення методик і методів вирішення судово-почеркознавчих завдань.

Враховуючи наведене, експерти-почеркознавці Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі – ННЦ ІСЕ) беруть активну участь у науково-дослідних роботах (далі – НДР) з метою удосконалення існуючих методів дослідження й розробки нових. Тільки за останні десять років до Реєстру методик проведення судових експертиз [2] внесені сучасні методики з проведення почеркознавчих досліджень, що пройшли апробацію та були рекомендовані для впровадження в практичну діяльність відповідно до порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз.

Наведемо перелік розроблених методик, а також основні завдання, які вони вирішують, та обґрунтуємо їх практичну цінність.

Розробка НДР «Дослідження рукописних записів і підписів, які виконані на незвичному матеріалі письма незвичними пишучими приладами» (реєстраційний код методики 1.1.55) спрямована на усунення браку знань про почеркові об'єкти, виконані незвичними пишучими приладами на незвичному матеріалі письма. На підставі аналізу криміналістичної літератури, експертної практики та даних, отриманих під час опрацювання експериментального масиву зазначених почеркових об'єктів, була розроблена дана методика. За допомогою створеної методики експерт може успішно вирішувати ідентифікаційні завдання та/чи діагностичні завдання при проведенні конкретної експертизи, більш ефективно організовувати і спрямовувати свою діяльність при дослідженні такого роду почеркових об'єктів, що сприятиме формуванню внутрішнього переконання експерта, більшому обґрунтуванню й об'єктивізації висновків експертизи.

«Методика дослідження підписів, виконаних зі зміною ознак власного підписного почерку» (реєстраційний код методики 1.1.57). Актуальність створення даної методики зумовлена необхідністю уніфікації та стандартизації експертного дослідження відповідно до вимог чинного законодавства, а також стану розвитку сучасної практики у галузі вітчизняної судової почеркознавчої експертизи. Методика дозволяє вирі-

шити доволі складні ідентифікаційні завдання, тобто виконання підпису тією особою, від імені якої цей підпис зазначено, та діагностичні завдання, а саме, виконання підпису особою зі зміною ознак власного підписного почерку (наприклад, з метою можливості в подальшому відмови від нього). Таким чином, застосування в експертній практиці цієї методики оптимізує та впорядкує діяльність експерта, наділяючи його можливістю виконувати експертне дослідження, дотримуючись принципів повноти та всебічності, передбачених ст.3 Закону України «Про судову експертизу» [3], та у відповідності з сучасними вимогами чинного законодавства і нормативно-правових актів.

«Методика почеркознавчого дослідження рукописних записів, виконаних латиницею» (реєстраційний код методики 1.2.20). Розробка НДР була обумовлена призначенням низки судових почеркознавчих експертиз з дослідження рукописних записів, виконаних громадянами інших країн. Практична цінність розробки методики полягає в її застосуванні в експертній практиці та навчанні молодих спеціалістів у галузі судової почеркознавчої експертизи. Дана методика використовується для вирішення ідентифікаційного почеркознавчого завдання за рукописними записами, виконаними будь-якою мовою, писемність котрої заснована на латиниці (зокрема, англійською, німецькою, французькою, польською мовами тощо). У методиці, поряд із встановленням окремих властивостей почерку, значна увага приділяється структурі процесу вирішення вказаного питання. Складність розв'язання завдань такого типу пов'язана з тим, що експерт-почеркознавець не завжди володіє тією мовою, на якій виконаний досліджуваний почерковий матеріал. Сутність дослідження такого роду почеркових об'єктів полягає в розкритті нових почеркових закономірностей, пошуку шляхів визначення їх інформативності, отримання відомостей щодо особливостей прояву ідентифікаційних характеристик.

«Методика почеркознавчого дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого і старечого віку» (реєстраційний код методики 1.1.63). Практична цінність даної НДР полягає у впровадженні нових наукових стандартів та стандартів оформлення методик на заміну існуючих застарілих. Метою роботи було удосконалення методики шляхом узагальнення і вивчення великого обсягу як експериментального масиву, так і експертної практики з такого виду досліджень. Специфіка криміналістичного дослідження коротких рукописних записів, вико-

наних особами похилого й старечого віку, пов'язана з тим, що внаслідок природного фізіологічного старіння організму, ознаки почерку зазнають змін. Тому досліджуючи такі записи експерти стикаються із значними труднощами при виявленні ознак почерку та оцінці їх значення, з'ясуванні причин появи розбіжностей та визначенні їх суттєвості.

Не зважаючи на складні умови праці, військовий стан, що триває, співробітниками ННЦ ІСЕ виконувалися теми НДР, які були взяті до виконання.

НДР «Удосконалення методики дослідження підписів, виконаних зі значним розривом у часі» (реєстраційний код методики 1.1.64) зумовлена необхідністю удосконалення алгоритму дій судового експерта при проведенні почеркознавчого дослідження підписів, виконаних із значним розривом у часі, а також нових наукових стандартів та стандартів оформлення методики. Метою роботи є розроблення методики почеркознавчого дослідження підписів, виконаних із значним розривом у часі, шляхом аналізу літературних джерел, узагальнення сучасної експертної практики з такого виду досліджень, удосконалення існуючих теоретичних та методичних засад судової почеркознавчої експертизи дослідження підписів, виконаних із значним розривом у часі, їх актуалізація на основі нових вимог. У методиці, поряд із встановленням окремих закономірностей почерку, поясненням природи виникнення збіжних, розбіжних та діагностичних ознак, значна увага приділяється структурі процесу (послідовному алгоритму) вирішення вказаного питання.

НДР «Методика проведення багатооб'єктних судових почеркознавчих експертиз» (реєстраційний код методики 1.1.65) визначає послідовність дій експерта при проведенні багатооб'єктних судових почеркознавчих експертиз, забезпечує єдиний підхід при проведенні судових почеркознавчих експертиз та експертних досліджень у справах, пов'язаних з дослідженням множини почеркознавчих об'єктів. Аналіз експертної практики доводить, що потреба в дослідженні великої кількості почеркових об'єктів виникає періодично при розслідуванні кримінальних проваджень, що стосуються дослідження почеркових об'єктів, які знаходяться в документах, пов'язаних із колабораційною діяльністю осіб в умовах військового стану, із реалізацією військового майна, гуманітарної допомоги, господарських справ, пов'язаних з економічною діяльністю під-

приємств та окремих осіб, при розгляді ряду цивільних справ за майновими спорами тощо.

Крім того, у 2024 році закінчена НДР «Удосконалення методики почеркознавчого дослідження схожих підписів осіб з однаковими прізвищами». Наукова робота за цією темою включає в себе: всебічний огляд літературних джерел і експертної практики таких видів досліджень, виявлення та аналіз загальних та окремих ознак; систематизацію отриманих даних з метою розроблення методичних основ щодо вирішення ідентифікаційних завдань; узагальнення та оцінка результатів дослідження. Проведена НДР слугує підґрунтям для удосконалення методики, розроблення алгоритму послідовності дій судового експерта при проведенні почеркознавчого дослідження, сприятиме отриманню необхідної додаткової інформації для об'єктивізації, а також підвищенню ефективності в діяльності експерта-почеркознавця в умовах сьогодення.

З огляду на викладене вище, застосування оновлених методик оптимізує та сприятиме єдиній практиці експертів-почеркознавців, надасть змогу розширити можливості досліджень щодо вирішення ідентифікаційних та діагностичних завдань в почеркознавстві, удосконаленню криміналістичної техніки, впровадженню нових приладів, обладнання, засобів дослідження, а також отриманню додаткової інформації, необхідної для об'єктивізації експертної діяльності, забезпеченню дотримання принципів повноти та всебічності дослідження, відповідно до сучасних вимог чинного законодавства, нових наукових стандартів, стандартів оформлення методик, та міжнародних стандартів, запроваджених в Україні.

Література:

1. Коновалова В. О. Тенденції розвитку судової експертизи. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук.-практ. матеріалів. – Х.: Право, 2008. – Вип. 8. – С. 99–102.

2. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 02.10.2008 № 1666/5 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

3. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

Аліна Калініна

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна*

КРИМІНОГЕННІ РИЗИКИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ¹

Перехідне (транзитивне, постконфліктне) правосуддя – закономірний етап, в який Україна вступить по закінченню збройної агресії рф і переходу до наступного періоду: від конфлікту до миру. За роки загарбницької діяльності рф на території України та інформаційної війни в світовому медіапросторі в українському суспільстві вже накопичилося несприйняття ситуації, обурення, образи та ненависть до агресора. Практика використання механізму перехідного правосуддя є міжнародною, виправданою за рівнем своєї ефективності і спрямованою на примирення й відновлення у повному обсязі прав і свобод населення. Деякі елементи перехідного правосуддя впроваджуються в Україні починаючи з 2014 року однак у повній мірі про реалізацію цієї концепції можна говорити після остаточного встановлення миру.

Механізм перехідного правосуддя у міжнародних правових документах представлений його чотирма основними напрямками реалізації:

- 1) кримінальне переслідування (Criminal prosecution) винних у вчиненні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини;
- 2) відшкодування (виправлення) шкоди (Reparations) жертвам конфлікту;
- 3) встановлення істини (Truth-telling) як об'єктивна та неупереджена документальна реконструкція подій, розсекречення архівів і відновлення історичної правди;
- 4) інституційні реформи (Institutional reforms), які можуть стати гарантією неповторення конфлікту [1, с. 6].

¹ Тези підготовлено на виконання теми фундаментального дослідження відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» (номер реєстрації в УкрІН-ТЕІ 0124U005211).

У процесі практичного втілення кожного з перелічених напрямів правоохоронним органам (Службі безпеки України, Національній поліції, органам прокуратури, Державному бюро розслідувань) відводиться особливе місце, адже саме на них покладається обов'язок фіксації і доказування щодо злочинів не лише військової агресії, а й і так званих загальнокримінальних злочинів, вчинених щодо населення під час тимчасової окупації військами РФ української території. Як правило, після деокупації населеного пункту в ньому зазвичай відсутні постійно діючі правоохоронні органи, що ускладнює виявлення можливих випадків вчинення воєнних злочинів, а також позбавляє потерпілих та свідків можливості безперешкодно повідомити про них [2, с. 15]. З метою невідкладної фіксації воєнних злочинів до таких населених пунктів відряджають правоохоронців для збору інформації, яка може бути підставою для початку досудового розслідування [2, с. 15].

Факт існування окрім професійних ще й певних криміногенних ризиків під час виконання правоохоронними органами функції розслідування кримінальних правопорушень є об'єктивним і не завжди пов'язаним із розслідуванням саме злочинів військової агресії. Зокрема, «класичними» криміногенними ризиками у діяльності правоохоронних органів можна визнати: 1) корупційні ризики; 2) непроведення або недбале проведення слідчих дій [3, с. 137]; 3) неправильна оцінка зібраних доказів [3, с. 137]; 4) ризик фізичної розправи або залякування з боку осіб, які зацікавлені у приховуванні злочинів [4, с. 99] та ін.

Щодо криміногенних ризиків, пов'язаних із розслідуванням злочинів воєнної агресії необхідно зазначити, що ними можуть бути:

1) ризики для життя і здоров'я правоохоронців, які виїжджають на місце вчинення злочинів, пов'язані із безпекою.

Так, у літературі слушно зазначається, що забезпечення безпекової складової є обов'язковою умовою проведення перевірок на місцях під час розслідування воєнних злочинів, оскільки безпека життя та здоров'я всіх учасників оперативно-розшукових дій є першочерговим. Тому на етапі підготовки важливо скерувати поведінку всіх учасників на місці, особливо у разі загрози повторного обстрілу. Крім того, необхідно учасників огляду місця події забезпечити засобами індивідуального захисту (бронежилетами, шоломами, респіраторами, дихальними масками, спеціальним одягом, бахілами, рукавичками тощо). Найголовніше, що за наявності тактичного ризику потенційної загрози життю та здоров'ю

учасників огляду варто розглянути можливість перенесення процесуальної дії чи зменшення кількості учасників (наприклад, без залучення понятих) або використання дистанційно керованих роботів [4, с. 99; 5, с. 334];

2) ризики для життя і здоров'я правоохоронців, пов'язані із збільшенням обсягів незаконного обігу зброї (у тому числі й наявності на руках у населення трофейної зброї), що створює загрозу під час розслідування злочинів, зокрема, за участю осіб, які глорифікують дії агресора або є диверсантами чи займаються шпигунською діяльністю на користь РФ;

3) ризики, пов'язані із підrobкою особистих документів осіб (про громадянство, освіту тощо).

У зв'язку із бойовими діями на території України певна частина громадян з різних причин втратила свої документи, часом без можливості їх відновлення. Через це виникають певні ризики «відновлення» документів шляхом їх підrobки та ін.

Отже, діяльності правоохоронних органів, пов'язаній із розслідуванням злочинів військової агресії РФ, можуть бути властиві як «класичні» ризики, так і обумовлені збройною агресією РФ криміногенні ризики для правоохоронців. Виявлення та аналіз таких ризиків сприятиме розробленню відповідних заходів їх нейтралізації, що сприятиме підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів України у цій царині.

Література:

1. Брунова-Калісецька І., Кисельова Т., Мартиненко О. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид. Київ, 2020. 60 с. URL : <https://md.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/DIALOGUE-in-the-Model-of-Transitional-Justice-study-2020.pdf>.

2. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування: методичні рекомендації / Пашковський М. І., Крапивін Є. О., Яворська В. В. та ін. Київ, 2023. 102 с. URL : https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_katuvannya.pdf.

3. Макаренко Н. К. Актуальні проблеми виникнення ризиків під час кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 134–142. URL : https://lawscience.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Journal%20of%20the%20National%20Academy%20of%20Internal%20Affairs%20Vol.%2021,%20No.%201_-134-142.pdf.

4. Лабенок А. О., Осипенко І. П. Досудове розслідування воєнних злочинів в Україні: стандарти, ризики для особистого життя і здоров'я. *Науковий вісник*

Ужгородського Національного Університету. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 86. Ч. 5. С. 95–100. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.13>.

5. Тимошко В. В. Процесуальні та тактичні особливості проведення огляду під час досудового розслідування воєнних злочинів. *Вісник кримінологічної асоціації України. 2023. № 3 (30). URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/download/121/119/129>.*

Марієтта Капустіна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІДЕЇ АКАДЕМІКА В. О. КОНОВАЛОВОЇ В КРИМІНАЛІСТИЦІ

Роль та значення наукових досягнень доктора юридичних наук, професора, академіка Віолетти Омелянівни Коновалової у становленні та розвитку криміналістики не викликає сумнівів, оскільки їхня концептуальність очевидна та обґрунтована у численних працях криміналістів. Кожен з науковців коло пошуку якого пов'язано з науками кримінально-правового циклу, не міг не користуватися в своїх дослідженнях науковими працями В. О. Коновалової.

Віолетта Омелянівна Коновалова – по праву визнана однією із видатних учених-криміналістів, наукові праці якої мають велике теоретичне та практичне значення. Перші наукові роботи В. О. Коновалової, її дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Тактика допиту свідків в радянських органах розслідування» (1953), а згодом і докторська дисертація на тему «Теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки та психології)» (1966) присвячені актуальним, значним проблемам криміналістичної тактиці. Так, в докторській дисертації В. О. Коновалова запропонувала новаторський підхід до використання досягнень логіки та психології у криміналістичній тактиці. Згодом ці положення були конкретизовані та розвинуті у кандидатських дисертаціях її учнів [1, с. 512]. Основні положення та підходи запропоновані Віолеттою Омелянівною в своїй докторській

дисертації слугували орієнтиром для подальших наукових досліджень з проблематики криміналістичної тактики.

Великі можливості особистого наукового потенціалу та високі організаторські здібності дозволили професору В. О. Коноваловій виховати цілу плеяду вчених. Під її керівництвом захищено понад 30 дисертаційних досліджень, три із яких – на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Заслуживши довіру серед наукової спільноти, володіючи глибокими знаннями та маючи незаперечний авторитет Віолетта Омелянівна регулярно виступала офіційним опонентом з дисертаційних робіт. Так, В. О. Коновалова виступала як офіційний опонент по 37 дисертаційним дослідженням, 12 з яких це були дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Заслугує особливої уваги серія публікацій Віолетти Омелянівни щодо проблем організації та тактики слідчої діяльності. В наукових працях присвячених цієї проблематиці шановною професоркою досліджувалися питання щодо: загальних положень криміналістичної тактики, її генези, стану та тенденцій; планування та організації розслідування кримінальних правопорушення, їх співвідношення, принципів наукової організації праці; криміналістичних версій та їх функцій; тактики проведення огляду місця події, допиту, слідчого експерименту тощо.

Ще одним напрямом наукових інтересів Віолетти Омелянівни були проблеми моральних засад судочинства. Так, шановна професорка в своїх наукових працях підіймала питання, які і на сьогодні залишаються злободенними. Це питання щодо: правомірності та допустимості психологічного впливу при розслідуванні кримінальних правопорушень; етичних норм учасників кримінального судочинства тощо.

Поряд з проблемами криміналістичної тактики В. О. Коновалова досліджувала широке коло питань методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Так, шановною вченою були розроблені та запропоновані наукові рекомендації щодо розслідування вбивств, розкрадань, терористичних актів, кримінальних правопорушень в банківській сфері, кримінальних правопорушень проти довікля тощо. Наукові розробки Віолетти Омелянівни з питань методики розслідування окремих видів злочинів послугували поштовхом для наукового пошуку її учнів. Так, є ціла плеяда її учнів, моїх колег, шановних доцентів кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, які захистили дисертації на здо-

буття ступені кандидата юридичних наук за тематикою методика розслідування вбивств. Всі ці дослідження не дивлячись на те, що присвячені одному кримінальному правопорушенню є актуальними та відрізняються один від одного суттєвими криміналістично значущими ознаками. Мова йде про такі дослідження як, «Методика розслідування вбивств при відсутності трупа» (О. Ю. Булулуков, 1997); «Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа» (І. В. Борисенко, 1999); «Криміналістична характеристика вбивств на замовлення (М. В. Костенко, 2003); «Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням» (В. В. Семенов, 2004).

Непідробний інтерес викликають і наукові праці присвячені використанню спеціальних знань у кримінальному судочинстві. В цих наукових працях Віолетта Омелянівна досліджувала та висвітлювала такі проблемні питання як, експертні версії, їх функції; ймовірні експертні висновки; проблемні методики експертного дослідження тощо.

Сфера інтересів шановної професорки не обмежилася лише дослідженням проблем науки криміналістики. Віолетта Омелянівна багато уваги приділила питанням юридичної психології. Про це свідчить низка таких фундаментальних робіт: «Проблеми логіки та психології в слідчій тактиці» (1970), «Організаційні та психологічні засади слідчої діяльності» (1973), «Психологія у розслідуванні злочинів» (1978), «Правова психологія» (1990, 1997), «Правова психологія: навчальний посібник» (1996), «Допит: тактика та психологія» (1999; 2006), «Обшук: тактика та психологія» (1997, у співавт.), «Юридична психологія» (2004, 2008, 2019, у співавт.), «Основи юридичної психології» (2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, у співавт.) [2, с.104–105]. В цих роботах Віолетта Омелянівна приділяла увагу проблемам інтеграції юридичної психології; функціям юридичної психології; дидактичним аспектам юридичної психології; ролі інтуїції; ролі пам'яті як джерела доказової інформації.

Віолетта Омелянівна вела активне науково-творче життя: приймала участь у всіх науково-практичних і методичних заходах, продовжувала досліджувати проблеми криміналістичної тактики та методики, висуваючи цікаві ідеї, що заслуговують на увагу і сьогодні.

Насамкінець хотілося б визнати, що шановна Віолетта Омелянівна є не просто вченим-криміналістом з великої літери – вона, без сумніву, є корифеєм, королевою криміналістики, про що свідчить її неоцінний внесок та віддане служіння науці.

Література:

1. Коновалова В. О. Вибрані твори. Х.: Апостіль, 2012. 528 с.
2. Кафедра криміналістики: історія становлення та розвитку. До 80-річчя заснування: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2020. 268 с.

Артем Коваленко

кандидат юридичних наук, доцент

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, Україна

ЩОДО ВИОКРЕМЛЕННЯ 3D-СКАНУВАННЯ ЯК НОВІТНЬОЇ ПРЕДМЕТНО-ОБРАЗНОЇ ФОРМИ ФІКСАЦІЇ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Процес збирання доказів у кримінальному провадженні має завершуватися закріпленням отриманих відомостей у певній передбаченій законом формі процесуальних джерел доказів, тобто фіксацією такої інформації. Сукупність прийомів, методів і засобів збереження й закріплення доказових даних можна визначити як форму їх фіксації.

У теорії криміналістичної техніки форми фіксації криміналістично значущої (у тому числі й доказової) інформації прийнято поділяти за сукупністю методів та науково-технічних засобів, на застосуванні яких вони засновані. У найбільш узагальненому вигляді до форм фіксації доказової інформації вітчизняні науковці відносять вербальну (словесну), графічну, предметну та наочно-образну. І хоча основною (й обов'язковою) серед них лишається вербальна (словесний опис у протоколі), застосування інших, додаткових форм дозволяє більш повно й ефективно зберегти і відобразити хід та результати проведення кожної процесуальної дії.

Зокрема, особливо корисними в цьому контексті є способи фіксації, які дозволяють отримати наочні, об'єктивні та, головне, стійкі копії оригінального об'єкта. Насамперед це наочно-образна та предметна форми фіксації доказової інформації.

На поточному етапі розвитку криміналістичної техніки наочно-образну форму фіксації можна визначити як застосування уповноваженими

особами науково-технічних засобів з метою виготовлення наочних об'єктивних стійких образів матеріальних джерел (носіїв) доказової інформації, які зберігають певну частину розмірно просторових та кольорових характеристик оригінального об'єкта. Протягом більш ніж ста останніх років основними способами наочно-образної фіксації доказової інформації виступають фото- та відеозйомка. У результаті застосування таких криміналістичних засобів створюються наочні (візуальні) образи-моделі оригінальних об'єктів, які в подальшому можуть бути сприйняті органами зору людини чи проаналізовані з використанням комп'ютерних алгоритмів. В переважній більшості випадків описані моделі мають електронну (цифрову) форму, хоча фотознімки та скріншоти стопкадрів відеозаписів можуть роздруковуватися як ілюстраційний матеріал до описової частини протоколу та як складові фототаблиць, і у такий спосіб набувати матеріального виразу.

Своєю чергою предметна форма фіксації доказової інформації полягає у створенні матеріальної речової моделі-копії джерела (носія) доказових відомостей, яка зберігає й передає більшість розмірно-просторових характеристик оригінального об'єкта або його частини. Об'єктивні предметні моделі криміналістично значущих об'єктів виготовляються з використанням спеціальних науково-технічних засобів шляхом механічного перенесення (копіювання) окремих розмірно-просторових характеристик оригінального об'єкта на модель. Наприклад, об'ємні матеріально-фіксовані сліди контактної взаємодії, а також поверхні вірогідних слідоутворюючих об'єктів копіюються шляхом виготовлення зліпків (відтисків) із певної пластичної маси; потожирові та деякі інші сліди нашарування – шляхом розпилення над ними та подальшого перенесення на клейку плівку спеціальних порошоків тощо. Завдяки такій формі фіксації створюються матеріальні предметні моделі оригіналів, що набувають статусу додатків до протоколів процесуальних дій – похідних речових доказів.

Водночас обидві наведені форми фіксації доказової інформації мають і власні суттєві недоліки. Зокрема, предметна фіксація завжди пов'язана з ризиком видозміни (пошкодження, знищення) фіксованого об'єкта, не зберігає дані щодо його забарвлення, а виготовлені в такий спосіб матеріальні копії потребують додаткових зусиль щодо їх переміщення й належного зберігання. Класичні засоби наочно-образні форми фіксації мають спільну ваду – відсутність можливості збереження розмірно-про-

сторових ознак фіксованого об'єкта в об'ємі. Отримані з їх використання зображення є «пласкими» й двовимірними, тобто відображають ознаки об'єкта в рамках двох осей координат (в одній проекції).

Сучасний рівень розвитку науки та техніки дозволяє подолати окреслені недоліки за допомогою використання технологій 3D-сканування, яке полягає в безпосередній фіксації зовнішніх просторових ознак об'єкта за допомогою спеціального програмно-апаратного комплексу, із подальшим формуванням електронної (цифрової) тривимірної об'єктивної об'ємної моделі оригінального об'єкта. Виготовлена у такий спосіб цифрова 3D-модель є об'ємним зображенням сканованого об'єкта, яке відображає його зовнішню будову та забарвлення, точно й пропорційно відтворює співвідношення просторових ознак. 3D-модель може безпосередньо містити інформацію про форму, пропорції, колір та взаємне розміщення в просторі елементів оригінального об'єкта.

Отримана модель може бути інтерпретована комп'ютером і наочно відображена на екрані монітору, гарнітур доповненої чи віртуальної реальності, роздрукована за допомогою 3D-принтера тощо. У цифровій формі така модель може бути оглянута з усіх боків, наближена чи віддалена, виміряна та навіть приведена у заздалегідь запрограмований рух (тобто анімована).

Таким чином, 3D-сканування, як новітній спосіб виготовлення об'ємних електронних (цифрових) 3D-моделей об'єктів, поєднує в собі ознаки й наочно-образної, і предметної форм фіксації доказової інформації. З одного боку, унаслідок застосування такого способу, створюється наочний образ (зображення) відсканованого об'єкта, що відповідає наочно-образній формі фіксації; з іншого – таке зображення є об'ємним та передає всі основні розмірно-просторові ознаки оригінального об'єкта, що поріднює його з об'ємними матеріальними копіями, які створюються в результаті застосування предметної форми фіксації. Самі 3D-моделі є одночасно й знаковими (бо інформація шифрується у формі комп'ютерних даних), і предметними (адже модель передає розмірно-просторові характеристики оригінального об'єкта), і наочними (зовнішні характеристики оригінального об'єкта можуть бути пізнані шляхом візуального сприйняття моделі). При тому, 3D-сканування позбавлене описаних вище недоліків наочно-образної та предметної форм фіксації, бо процес виготовлення 3D-моделей є неінвазійним та жодним чином не загрожує цілісності оригінального об'єкта, і в той же час дозволяє

точно зафіксувати його кольорові та розмірно-просторові характеристики у всіх проєкціях (тобто з усіх боків).

З урахуванням викладеного вважаємо за доцільне виокремити 3D-сканування як спосіб окремої предметно-образної форми фіксації доказової інформації у кримінальному провадженні.

Зауважимо також, що загальноновизнаною є рекомендація щодо порядку застосування форм фіксації доказової інформації від найменш до найбільш інвазійних (руйнівних) з метою її максимального збереження. Окрім того, з урахуванням новизни технології 3D-сканування, рекомендується застосовувати їх виключно у комплексі з більш традиційними та визнаними правозастосовною практикою формами фіксації доказових відомостей. За цієї логіки першочергово мають використовуватися неінвазійні вербальна (опис у протоколі процесуальної дії), наочно-образна (фото- чи відеозйомка) графічна (схемування) й предметно-образна (3D-сканування) форми фіксації, і лише після їх виконання – натурна (вилучення носія інформації «як є») чи предметна (виготовлення матеріальної копії об'єкта).

Володимир Коваленко

*кандидат юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
публічної безпеки громад факультету № 2
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРИСЛИВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Під час досудового розслідування корисливих кримінальних правопорушень, зокрема таких, як вимагання (ст. 189 КК України), шахрайство (ст. 190 КК України), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) тощо часто виникає необхідність використання можливостей судової почеркознавчої експертизи, об'єктами якої, зазвичай, є розписки, заяви, договори, журнали реєстрації договорів, відомості, листи, накази, довіре-

ності, платіжні доручення, акти прийому-передачі, книги обліку відпрацьованого робочого часу, довідки про вартість виконаних будівельних робіт та витрати, проектно-кошторисні документи, фінансові документи (реєстри бюджетних фінансових зобов'язань розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів і т. ін.) тощо.

Як відомо, завдання судово-почеркознавчої експертизи поділяються на ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні. Необхідність у вирішенні діагностичних та ситуаційних завдань, найчастіше, виникає на початковому етапі розслідування, коли в матеріалах кримінального провадження ще не фігурує ймовірний виконавець рукописного тексту чи підпису. Це можуть бути завдання щодо встановлення обставин виконання рукопису чи підпису в незвичних умовах, щодо статі виконавця рукопису чи підпису тощо.

Коли слідством буде встановлено ймовірного виконавця рукопису виникає необхідність проведення ідентифікаційного почеркознавчого дослідження, основним завданням якого є встановлення виконавця рукописного тексту та/чи підпису.

Для вирішення ідентифікаційних завдань на дослідження експертові мають надаватися оригінали документів, що містять виконані від руки тексти та/або підписи, а також вільні, умовно-вільні й експериментальні зразки почерку та підписів імовірного виконавця.

Як вільні зразки можуть бути використані листи, щоденники, тексти заяв, підписи в платіжних дорученнях, конспекти лекцій тощо, виконані ймовірним виконавцем до початку кримінального провадження й не у зв'язку з розслідуваним кримінальним правопорушенням. Цінність таких матеріалів полягає в тому, що під час їх написання виконавець не припускав, що в майбутньому вони можуть бути використані як зразки для порівняльного дослідження в почеркознавчій експертизі. Тому вказані рукописи виконуються звичним почерком без його навмисного змінювання. Вилучення та приєднання таких документів до матеріалів кримінального провадження здійснюється в порядку, передбаченому статтями 160–166 КПК України [1, с. 95].

Як показує вивчення судово-слідчої практики призначення судових почеркознавчих експертиз під час розслідування корисливих кримінальних правопорушень, вільні зразки почерку надаються в розпорядження експерта далеко не завжди. На це існують причини як об'єктивного так і суб'єктивного характеру. До об'єктивних можна

віднести те, що на сьогодні, через тимчасову окупацією окремих територій, руйнування житлових та офісних приміщень у багатьох регіонах України, переміщення архівів документів установ і організацій з територій, наближених до лінії бойового зіткнення до більш безпечних регіонів отримання вільних зразків почерку стало утрудненим, а в ряді випадків неможливим.

До причин суб'єктивного характеру слід віднести небажання слідчих отримувати дозвіл слідчого судді та проводити відповідні процесуальні дії. Між тим, експерти часто клопочуть перед слідчими щодо надання в їх розпорядження саме вільних зразків, оскільки експериментальних та умовно-вільних зразків для надання категоричного висновку у більшості випадків не достатньо. При цьому, до вирішення такого клопотання по суті проведення експертизи призупиняється, що може призвести до порушення термінів досудового розслідування кримінального правопорушення.

Як умовно-вільні зразки почерку можуть бути використані тексти та підписи, виконані у зв'язку з розслідуваною подією, але не у зв'язку з призначенням почеркознавчої експертизи (власноруч викладені показання в протоколі допиту, пояснення, скарги, записи (підписи) в протоколах слідчих (розшукових) дій тощо).

Як показало вивчення судово-слідчої практики, трапляються випадки, коли слідчі, прокурори та судді недостатньо обізнані щодо підстав класифікації зразків почерку, зокрема щодо розуміння природи умовно-вільних зразків. Так, Барський районний суд Вінницької області на засіданні 11 серпня 2022 року у справі № 125/1300/19 про обвинувачення ОСОБА_4 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України, розглянув та задовольнив клопотання прокурора Жмеринської окружної прокуратури Вінницької області про витребування з Володієвцького старостинського округу Жмеринського району Вінницької області журналу реєстрації договорів, який містить вільні, **умовно-вільні** (виділено нами – *В. К.*) зразки підпису та почерку ОСОБА_6, що необхідно для проведення судової почеркознавчої експертизи [2]. Між тим, як зазначено нами вище, до умовно-вільних зразків належать лише зразки почерку (підписів) виконані у зв'язку з розслідуваною подією, але не у зв'язку з призначенням почеркознавчої експертизи.

Окремої уваги потребує отримання експериментальних зразків почерку та підпису. Експериментальні зразки спеціально відбираються

слідчим у порядку, передбаченому ст. 245 КПК України, з метою направлення їх для проведення експертизи.

Експериментальні зразки поділяються на: а) звичайні, для відбору яких не створюється спеціальних умов; б) спеціальні, для відбору яких створюються спеціальні умови, максимально наближені до тих, у яких було виконано текст документа, що підлягає дослідженню. Так, наприклад, згідно протоколу отримання зразків для експертизи від 30.04.2021 у ОСОБА_8 було відібрано зразки почерку для проведення почеркознавчої експертизи у положенні сидячи на 2-х арк. формату «А4» із застосуванням кулькової ручки із барвником синього кольору та у положенні стоячи на 2-х арк. формату «А4» із застосуванням кулькової ручки із барвником синього кольору [3].

Залежно від обставин кримінального провадження експериментальні зразки можуть бути отримані шляхом: а) диктування тексту, заздалегідь підготовленого спеціально для цієї мети; б) самостійного написання, коли особа, що перевіряється, за пропозицією слідчого та у його присутності пише довільний текст.

Слідчому під час підготовки та проведення цієї процесуальної дії у більшості випадків складно, а часом і неможливо обійтися без допомоги кваліфікованого спеціаліста – фахівця в галузі судового почеркознавства.

Зразки для порівняльного дослідження повинні відповідати низці вимог, тобто характеризуватися: безсумнівною походження (достовірністю); достатністю; порівняльністю тексту та знаків; порівняльністю засобів та умов письма.

На практиці виникають ситуації, коли особа (ймовірний виконавець рукописного тексту чи підпису) відмовляється надати експериментальні зразки почерку. У таких випадках слідчий має вжити вичерпних заходів щодо отримання вільних та умовно-вільних зразків. Між тим, існує, хоча і не досить поширена практика, надання слідчими суддями дозволу на *примусове* відібрання експериментальних зразків почерку. Так, слідчий суддя Вінницького міського суду Вінницької області 31 травня 2022 року у справі № 127/11061/22 розглянув клопотання слідчого про примусове відібрання біологічних зразків. «Клопотання мотивовано тим, що проводиться досудове розслідування за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 190 КК України. З метою всебічного, повного та неупередженого розслідування у кримінальному проваджен-

ні виникла необхідність у відібранні зразків почерку, підпису у ОСОБА_8, для дослідження у почеркознавчій експертизі, з метою встановлення приналежності почерку рукопису й підпису у договорі ...». Керуючись ст.ст. 160, 161, 162, 163, 164, 245, 309, 395 КПК України, слідчий суддя постановив: «Клопотання задовольнити. Надати слідчому ..., дозвіл на **примусове відібрання зразків почерку, підпису** (виділено нами – В. К.), у ОСОБА_8» [4].

Аналізуючи наведену ухвалу можемо припустити, що: по-перше, слідчий, у своєму клопотанні і слідчий суддя в постановленій ухвалі, вірогідно, помилково віднесли зразки почерку та підпису до біологічних зразків; по-друге, цікаво, у який спосіб слідчий, виконуючи ухвалу слідчого судді, примушував особу виконати рукописні записи і підписи? Чи ухвала залишилася не виконаною? На наш погляд, наведене рішення слідчого судді є незаконним і суперечить здоровому глузду.

Натомість вважаємо цілком обґрунтованою позицію Шевченківського районного суду м. Львова, який у вирокі від 21 вересня 2022 року у справі №466/5810/20 по обвинуваченню ОСОБА_4 у чиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 190, ч. 3. ст. 358 КК України зазначив, що «Стаття 63 Конституції України не включає поняття відмови особи від надання зразків для експертного дослідження, а тільки поняття «показань» та «пояснень». Однак, якщо розглядати зміст ст. 63 Конституції України більш широко, то надаючи експериментальні зразки, свідок може нашкодити самому собі, тобто фактично надати слідству дані відносно себе. Стаття 66 КПК України «Права і обов'язки свідка» не включає обов'язок надання слідчому експериментальних зразків, однак і у перелік прав відмова від надання зразків теж не включена. Крім того, КПК та КК України не містять конкретну норму про відповідальність за відмову від дачі експериментальних зразків свідком. Отже, відмова свідком від надання експериментальних зразків підписів та почерку в інтересах свого захисту цілком законна і обґрунтована» [5].

Підводячи підсумки викладеному слід зазначити, що під час розслідування корисливих кримінальних правопорушень одна із ключових ролей щодо отримання доказової інформації належить судовій почеркознавчій експертизі.

Достовірність висновків судової почеркознавчої експертизи прямо залежить від повноти та достатності наданих у розпорядження експерта зразків для порівняльного дослідження. У разі відмови ймовірного ви-

конавця рукописного тексту або підпису надати експериментальні зразки почерку слідчий має вжити вичерпних заходів що отримання вільних та умовно-вільних зразків.

Існуюча практика винесення слідчими суддями ухвал про примусове відібрання зразків почерку є такою, що протирічить закону та здоровому глузду.

Література:

1. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями / Коваленко В. В., Бондар В. С., Вигівський І. М., Дрозд В. Г., Слухаєнко Ю. М. Київ : Алерта, 2024. 136 с.

2. Ухвала Барського районного суду Вінницької області від 11 серпня 2022 року у справі № 125/1300/19/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105679114>

3. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 04 травня 2023 року у справі № 727/4965/21/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110624046>

4. Ухвала слідчого судді Вінницького міського суду Вінницької області від 31 травня 2022 року у справі № 127/11061/22/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104554436>

5. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 21 вересня 2022 року у справі № 466/5810/20/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106354888>

Іван Когутич

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу і криміналістики,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, м. Львів, Україна*

ОКРЕМЕ В НАУКОВИХ ТЛУМАЧЕННЯХ СУТНОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

Задекларована назва наукової імпрези, присвяченої світлій пам'яті найповажнішої сподвижниці «нашої науки» Віолетти Омелянівни Коновалової, «Методологічні засади криміналістики: традиції та новації»

наштовхує на (мабуть для багатьох банальне) запитання: «А що доречно розглядати під методологічними засадами назагал і методологією криміналістики зокрема»? Хоча б тому, що серед науковців – криміналістів не було й немає єдності навіть у найменуванні відповідного розділу криміналістики.

Скажімо, М. В. Салтевський, висловлюючи позицію Національної юридичної академії України, вів мову про «Методологію науки криміналістики» («Салтевський, М. В. (1999). *Криміналістика*. Консум, Основа», с. 10). У цьому його було підтримано у виданнях: «Біленчук, П. Д., Лисиченко, В. К. & Клименко, Н. І. (2001). *Криміналістика* (П. Д. Біленчук, ред.). Атіка», с. 15; «Біленчук, П. Д., Головач, В. В. & Салтевський, М. В. (1997). *Криміналістика* (П. Д. Біленчук, ред.). Право», с. 20; «Біленчук, П. Д., Семаков, Г. С. (2014). *Криміналістика* (П. Д. Біленчук, ред.). ВД «Дакор», с. 108; «Шеремет, А. П. (2005). *Криміналістика*. Центр навчальної літератури», с. 15.

Згідно реквізитів, викладачами кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого перший розділ їхнього підручника з криміналістики було занайменовано як «Загальна теорія криміналістики» («Глібко, В. М., Дудніков, А. Л. & Журавель, В. А. (2001). *Криміналістика* (В. Ю. Шепітько, ред.). Видавничий дім «Ін Юре», с. 8 (аналогічно: «Шепітько, В. Ю., Коновалова, В. О. & Журавель, В. А. (2008). *Криміналістика* (В. Ю. Шепітько, ред.). Право» с. 7). Однак, одноавторно В. Ю. Шепітько запропонував дещо іншу назву, а саме, «Вступ в курс криміналістики» («Шепітько, В. Ю. (2006). *Криміналістика*. ООО «Одісей», с. 5). Його в цьому було підтримано: «Варфоломеева, Т. В., Гончаренко, В. Г. & Бояров, В. І. (2011). *Криміналістика*. Юрінком Інтер», с. 11; «Скригонюк, М. І. (2005). *Криміналістика*. Атіка» с. 8.

У «Кузьмічов, В. С., Прокопенко, Г. І. (2001). *Криміналістика* (В. Г. Гончаренко, Є. М. Моїсєєва, ред.). Юрінком Інтер» на сторінці 6 знаходимо варіант: «Загальна теорія криміналістики». Аналогічно (більш менш наближено): «Пряхін, Є. (ред.) (2010). *Криміналістика*. ЛьвДУВС», с. 11; «Пясковський, В. В., Черноус, Ю. М. & Самодін, А. В. (2020). *Криміналістика* (В. В. Пясковський, ред.). Філія вид-ва «Право», с. 41; «Кір'яков, В. В., Маковецька, Н. Є. (2015). *Криміналістика*. ЛьвДУВС» с. 13; «Волобуєв, А. Ф., Даншин, М. В. & Іщенко, А. В. (2018). *Криміналістика* (А. Ф. Волобуєв, Р. Л. Степанюк, В. О. Малярова, ред.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ», с.12.

Колектив авторів – науковців НУ «Одеська юридична академія» пропонує актуалізований розділ називати: «Теоретичні й наукознавчі основи криміналістики» («Тищенко, В. (ред.) (2017). *Криміналістика*. Видавничий дім «Гельветика», с. 17). Схоже знаходимо «Маркусь, В. О. (2007). *Криміналістика*. Кондор», с. 26. І цей різнобій за бажанням можна продовжувати.

Автор цих рядків свого часу у «Когутич, І. І. (2007). *Криміналістика*. Атіка», с. 18, підтримав варіант М. В. Салтевського. Однак згодом змінив свою позицію й, в абсолюті не претендуючи на бодай якийсь першоавторство, почав йменувати перший розділ криміналістики загальною теорією та методологією (принаймні, див: «Когутич, І. І. (2015). *Методологічні проблеми криміналістики*. Видавництво «Підручники і посібники», с. 70 та ін.; «Когутич, І. І. (2016). *Проблеми методології криміналістики та інших її складових частин*. Видавництво «Підручники і посібники», с. 98 та ін.), погоджуючись з тими, хто вважає такий варіант найадекватнішим і структурно-містким (цілком резонно розмежовуючи його складові та поєднуючи в такий спосіб і загальнотеоретичний, і методологічний його аспекти; принаймні, див.: «Лук'янчиков, Б. Є., Лук'янчиков, Є. Д. & Петряєв, С. Ю. (2017). *Криміналістика*. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», с. 19–25).

Не вдаючись у деталі (рубрика викладу матеріалу цього не передбачає і не вимагає), виправдано констатувати, що теорія та методологія криміналістики – це наукознавчий розділ криміналістики, утворений системою її світоглядних принципів (законів), теоретичних концепцій, категорій, понять, методів, визначень і термінів, які відображають весь структурований аспект (об'єкт – предмет) криміналістики, його внутрішні та зовнішні зв'язки тощо. Він двома своїми частинами охоплює базу (фундаментально – теоретичну) інформацію, яка в сукупності презентує закономірно – необхідні чинники наукової й практично – затребуваної самодостатності криміналістики. Зокрема про: основні теоретичні і методологічні аспекти предмету, системи, функцій, завдань криміналістики, її понятійний апарат, місце криміналістичних знань в системі юридичних наук, загальні теоретичні питання організації дослідження (за обнадійливих перспектив – і судового розгляду) та історичний розвиток криміналістики тощо.

У чому ж сенс розмежування «Загальної теорії криміналістики» та «Методології криміналістики» (особливо – з позиції їх близькості та взаємообумовленості) ? Чи вони тотожні ? Вочевидь – ні!

Так, будь яка теорія становить результат певного наукового пізнання окремо взятого об'єкта навколишнього світу і вираз свій знаходить у встановлених відповідною наукою закономірностях розвитку (руху) цього об'єкта. Методологія ж цілеспрямовано досліджує систему інструментів (принципів, засобів, методів і методик) з одного боку наукового пізнання, з іншого – практичного освоєння дійсності, яка (тобто ця система) попередньо теоретично розроблена спільнородовою наукою на основі зазначених закономірностей (чи перебуває в процесі розробки). Отож, методологія ґрунтується на теорії, а теорія обслуговує методологію, їх відмінність має функціональний характер. Саме тому, криміналістика і як наука, і як вид практичної діяльності має мати свою методологію. І вона її має, зокрема, і як складову частину першого розділу криміналістики, і як відповідні методологічні аспекти, що притаманні криміналістичній техніці, криміналістичній тактиці і, зрозуміло, криміналістичній методиці.

Іншими словами, загальна теорія – це, передусім, 1) певні теоріївчення, принаймні про: криміналістичну ідентифікацію і діагностику, криміналістичне прогнозування, механізм слідотворення, спосіб вчинення кримінального правопорушення (наразі – злочину), підготовку (організацію та планування) розслідування та судового провадження; 2) мова науки (система її понять, семантика її термінів, знаків, криміналістичних категорій); 3) системність науки, тобто криміналістичні класифікації; 4) історія (періодика) науки тощо.

Свою чергою методологія – світоглядні положення стосовно предмета, об'єкта, завдань, функцій, принципів, значення криміналістики і вчення про теоретико – наукові та дослідно-прикладні методи криміналістики (тобто про методи науки і методи практичної діяльності) та ін..

Крім цього, відомо й те, що всі прикладні розділи криміналістики (техніка, тактика й методика) також мають свій власний об'єкт – предмет, джерела, історію, мову і, передусім, методи, принципи та закони наукового та практичного пізнання й застосування у кримінальному провадженні. Тобто мають власну і теорію, і методологію, що в сукупності перебуває у відповідному взаємозв'язку зі спільним предметом, об'єктом та методологією криміналістики в цілому.

Однак і все ж виправдано загальну теорію й методологію криміналістики позиціонувати у двох розрізах: загальна теорія та методології криміналістики в контексті розуміння їх поєднання як розділу цієї науки і загально – теоретичні та методологічні аспекти криміналістичної техніки, тактики і методики. Хоча й зрозуміло, що стовідсотково виокремити їх між собою, передусім, у контексті теорії, доктрини – неможливо, оскільки – науковість цих аспектів – не самоціль. Адже основне призначення і мета криміналістичної науки – реальне втілення своїх розробок у практику. Тому всі її загально – теоретичні та методологічні аспекти (проблеми), так чи інакше, це й практичні аспекти (проблеми).

Ураховуючи відому двохаспектну сутність юридичної методології (онтологічну – практичну та гносеологічну – наукову (принаймні, див: «Машков, А. Д. (2008). Проблеми теорії держави і права. Дакор», с. 146–153; «Рабінович, П. М. (2007). Основи загальної теорії права та держави. Край», с. 215 та ін.) ми констатуємо, що в методології криміналістики також виправдано розрізняти методологію практичної і методологію наукової діяльності. В онтологічному розумінні – це світоглядні (принципово – коригуючі) аспекти системи прийомів, способів і операцій (методик) щодо безпосереднього виявлення, встановлення, розслідування і попередження конкретного злочину та розгляду стосовно нього відповідної кримінальної справи в суді або системи прийомів встановлення будь-якого іншого юридичного факту (відсутність події кримінального правопорушення чи його кримінально – правового складу тощо). Йдеться про своєрідну «функціонально – правову політику» у сфері діяльності слідчих, дізнавачів, детективів, співробітників оперативних підрозділів, судових експертів, прокурорів – процесуальних керівників (обвинувачів), суддів, адвокатів – захисників і інших осіб, які, відповідно напрямів своїх процесуальних завдань розслідують кримінальні правопорушення, здійснюють обвинувачення, захист, вирішення кримінальних справ або відповідним способом цьому сприяють (практичний аспект).

У гносеологічному розумінні методологія криміналістики – це частина криміналістичної науки, що містить теоретичні положення про наукові основи пізнання закономірностей протиправної (передусім злочинної) діяльності, а також прогнозування закономірностей вироблення на цій основі методик вирішення криміналістичних завдань. Це – сфера діяльності науковців-криміналістів, а також спеціальних дослідницьких центрів, що вивчають і узагальнюють практику виявлення, встановлення,

розслідування кримінальних правопорушень (злочинів) та їх попередження і судового розгляду (науковий аспект).

Хоча можна запропонувати і декілька комплексних варіантів дефініції методології криміналістики: – це система доктринальних матеріалістичних та діалектичних підходів, методів і засобів наукового пізнання закономірностей криміналістики, а також вчення про їх практичне використання у пізнанні цих закономірностей; – це якісний показник криміналістичної науки, що синтезує методологічний потенціал філософського, загальнонаукового, окремонаукового рівнів із методами і засобами, розробленими в самій криміналістиці, з метою створення алгоритмів (методик і технологій) вирішення типових криміналістичних і судово-експертних завдань.

Анна Колодіна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національний університет «Одеська юридична академія»*

РОЛЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ МЕТОЛОЛОГІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

У сучасних умовах трансформації наукового знання актуалізується потреба осмислення фундаментальних основ криміналістики як науки, так як сучасна криміналістика стоїть перед викликами не лише практичного, а й теоретико-методологічного порядку. Розвиток цифрових технологій, трансформація форм злочинності та зростання інформаційної складності злочинів вимагають оновлення пізнавальних засобів науки. Одним з таких засобів є криміналістична рефлексія.

Сьогодні, з впевненістю можна говорити про феномен криміналістичної рефлексії як теоретико-методологічного інструменту сучасної криміналістичної науки, для осмислення криміналістичних знань та застосування їх в практичній діяльності з розслідування злочинів.

У криміналістичній науці концептуальному аналізу вивчення такої категорії як криміналістична рефлексія, не приділялось багато уваги,

зокрема були спроби дослідження рефлексивного мислення у ході застосування такої слідчої дії як допит та обшук. Розкриттю сутності поняття криміналістична рефлексія приділяли увагу у своїх роботах такі вчені як: А. М. Гурова, В. О. Коновалова, В. М. Шевчук, В. Ю., Шепітько, Ю. О., М. В. Костицький, Г. А. Зорін, В. Негребецький, І. І. Сенчак, О. М. Цильмак, В. Ю. Гресь та інші.

Криміналістика, як наука, що займається вивченням та розробкою засобів, методів та прийомів виявлення, розкриття й розслідування злочинів, постійно шукає способи підвищення ефективності та вдосконалення своєї діяльності. У цьому контексті феномен рефлексії набуває особливої актуальності, оскільки він дозволяє аналізувати й переосмислювати існуючі підходи, виявляти їхні сильні та слабкі сторони.

У кримінальному провадженні важливу роль відіграє здатність суб'єкта розслідування до рефлексії, що дозволяє адекватно оцінювати ситуацію, прогнозувати поведінку учасників процесу та застосовувати ефективні тактичні прийоми.

Використання рефлексивного мислення є одним із ключових елементів сучасної криміналістики, яка зосереджена на критичному осмисленні отриманої інформації та побудові гіпотез для вирішення питань, які виникають в процесі практичної діяльності з розслідування злочинів. Вона сприяє підвищенню якості слідчої діяльності. Базується на ідеях когнітивної науки, психології та філософії, які досліджують здатність суб'єкта до саморефлексії та осмислення власної діяльності [1].

У контексті вивчення цього явища у криміналістиці, рефлексія передбачає: аналіз ефективності застосовуваних методів і прийомів розслідування; критичне осмислення професійних дій у процесі пошуку істини; побудову гіпотез на основі попередніх результатів і сучасних наукових досягнень; процес розуміння іншого (наприклад, підозрюваного в ході проведення допиту, обшуку), шляхом міркування замість нього.

Рефлексія (від лат. reflexio – «звернення назад») у загальному сенсі означає здатність людини до самоспостереження та аналізу власної діяльності [4]. У криміналістиці цей термін не набув широкої популярності, але використовується для позначення процесу осмислення методів, прийомів і рішень, що застосовуються суб'єктом розслідування під час здійснення практичної діяльності.

В. О. Коновалова, у своїх працях зазначала, що рефлексивне мислення передбачає імітацію мислення протилежної мисленнєвої платформи

з ціллю обрання способів управління нею та процесом взаємодії з нею. Наприклад, проведення допиту як психолого-комунікативної слідчої дії завжди повинно супроводжуватися застосуванням рефлексії, адже отримання інформації під час вербальної взаємодії, передбачає її мисленнєвий аналіз, результати якого дають можливість слідчому визначити свою подальшу поведінку [2, с.18]

В. Ю. Шепітько вважає, що механізм реалізації рефлексивного мислення полягає у спрямованості на проникнення у свідомість особи, пізнання її й уявлення та «моделювання» у своєму внутрішньому світі [3, с.91].

Зокрема, криміналістична рефлексія досліджувалася Г. А. Зоріним [5], який вважає, що технологія застосування методу рефлексії полягає у тому, що криміналіст ніби займає позицію учасника слідчої дії і з цієї позиції розглядає самого себе, увесь процес спілкування, аналізує минуле і прогнозує перспективу розвитку дій. Г. А. Зорін зазначає, що це мислення про мислення з приводу розслідуваної справи [5, с. 7]. Така думка теж заслуговує на увагу, адже метод рефлексії є ефективним на всіх стадіях процесу розслідування. Суб'єктом розслідування у процесі практичної діяльності аналізуються норми права, що регулюють порядок проведення слідчих дій. Тому, джерелами рефлексії насамперед можна вважати наукові положення різних наук, а саме: психології, філософії, логіки, теорії держави та права, психіатрії та ін.

А. М. Гурова розглядає рефлексивне мислення як – динамічний ситуаційно обумовлений мисленнєвий процес, що спрямований на проникнення у свідомість особи шляхом імітації суджень тактичного партнера з метою з'ясування закономірностей його мислення та обрання способів найбільш ефективної поведінки, який виражається у формі самоаналізу з приводу певної ситуації у поєднанні із припущенням вірогідних результатів аналізу цієї ж ситуації тактичним партнером, має взаємний характер, що може виражатись як у безпосередній, так і в опосередкованій формах взаємодії [6, с. 160].

Тому, виходячи з предмету дослідження, якщо говорити про роль криміналістичної рефлексії у криміналістиці то вона забезпечує: адаптацію до нових методів вчинення злочинів; вдосконалення криміналістичних методик; формування нових підходів до оцінки доказів. У криміналістиці рефлексія набуває особливого значення, оскільки вона сприяє:

– критичному аналізу доказів – оцінці їхньої достовірності, належності та допустимості;

– визначенню напрямів розслідування – прогнозуванню подальших дій;

– коригуванню слідчих дій – перегляду гіпотез у зв'язку з новими обставинами справи. Таким чином, ми бачимо, що криміналістична рефлексія є невід'ємною частиною професійного мислення слідчого [1].

Аналізуючи різні підходи до визначення та значення криміналістичної рефлексії в практичній діяльності з розслідування злочинів, можемо дійти висновку, що *криміналістична рефлексія* це – процес осмислення та самоаналіз особистих суджень, переконань, роздумів, теоретичних знань і практичного досвіду у сфері криміналістики. Таке поняття відображає можливість та здатність суб'єкта розслідування та інших фахівців (експертів, адвокатів, тощо) до самокритики, рефлексії власних рішень та дій в межах своєї діяльності, що значно підвищить їх професійну компетентність.

Щодо ефективності методу рефлексії на всіх стадіях розслідування, то з проведеного аналізу такого феномену як рефлексія, маємо підстави стверджувати, що її ефективність простежується від порушення кримінального провадження до судового розгляду. Так як на початковій стадії розслідування слідчий стикається з великим обсягом інформації, яка часто є фрагментарною та суперечливою, тому саме рефлексія допомагає: об'єктивно оцінити ситуацію, критично поставитись до первинних суджень, висновків, оцінити достовірність свідчень очевидців, сформулювати робочі версії і т.д. На стадії збору та аналізу доказової інформації рефлексія дозволяє: перевіряти достовірність доказів, оцінювати суперечності, коригувати застосування тактичних засобів в процесі розслідування і т.д.

Криміналістична рефлексія є потужним інструментом для підвищення ефективності слідчої діяльності. Її використання дозволяє адаптувати методики розслідування до сучасних викликів, підвищувати якість доказової бази та забезпечувати об'єктивність у кримінальному провадженні.

Тому, криміналістична рефлексія є не лише способом критичного осмислення криміналістичної діяльності, але й ефективним методом пізнання, що забезпечує гнучкість, адаптивність та інноваційність криміналістичної науки. Її інтеграція в методологію криміналістики – це необхідний крок у напрямку підвищення ефективності розслідування злочинів у складних соціальних умовах.

Подальше дослідження цього явища сприятиме розвитку криміналістичної науки та практики.

Література:

1. Колодіна А. С., Чіпко Н. В. Криміналістична рефлексія: концептуальний аналіз та практичне значення. *Науковий журнал Право і суспільство 2025. Випуск №. С. 367–373.*
2. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособие / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1999. – 157 с.
3. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография / В. Ю. Шепитько. – Харьков : Гриф, 2002. – 349 с.
4. Тлумачний словник української мови: у 4 т. / за ред. В. М. Русанівського. – К.: Наукова думка, 2006. Т.1. – 752 с.
5. Зорін Г. А. Криміналістична методологія. – Мн. : Амалфея, 2000. – 608 с. – (Фундаментальна криміналістика ХХІ століття)
6. Гурова А. М. Поняття та ознаки рефлексивного мислення при допиті / А. М. Гурова // *Форум права.* – 2013. – № 3. – С. 157–161 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_28.pdf

Максим Колодяжний

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу кримінологічних досліджень,
НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України, м. Харків, Україна*

ЕМУЛЯЦІЯ В СИСТЕМІ НАУК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ

Сучасним науковим мейнстрімом вважається активне застосування у різних сферах і наукових галузях загальнонаукового системного підходу. Він дуже тісно пов'язаний з принципами, законами і категоріями діалектичного методу пізнання. Відповідно до постулатів системології все, що нас оточує, є системою. Окремі науки, у тому числі ті, що охоплюються системою наук кримінально-правового циклу (кримінологія, кримінальне право, криміналістика, кримінально-процесуальне право, кримінально-виконавче право), також є специфічними відкритими, динамічними й у міру складними науковими системами. Окрім того, що ці

наукові системи складаються із певних комплексів (підсистем), вони перебувають у постійній внутрішньо- та зовнішньосистемній інтеракції (взаємодії). При цьому у системі наук кримінально-правового блоку простежується процес емуляції. Він виражається у внутрішньосистемному суперництві між складовими цієї системи та їх спрямованості на перевершення одна одну [1, с. 350]. З'ясування особливостей такої емуляції набуває сенсу, окрім іншого, крізь призму пізнання проблеми комплексності у кримінологічній науці.

Найбільш активні емуляційні процеси простежуються між кримінальним правом та кримінологією. На думку М. Панова, хоча усі науки кримінально-правового циклу є самостійними, при цьому кримінальне право є базовою (фундаментальною) наукою для кримінології [2]. Тоді як кримінологічна наука відповідно до такої позиції є прикладною галуззю знань [3]. Подібна категорична позиція вимагає формулювання відповідних принципів контраргументів. За словами М. Панова, фундаментальна наука відповідає на запитання «Що пізнається?» і «Як пізнається?», а прикладна наука – «Для чого пізнається?» [3; 4]. Річ у тім, що саме кримінологічна наука на дуже великому емпірико-теоретичному матеріалі вивчає біологічну й психологічну природу злочинної поведінки, а також соціальну сутність злочинності, тенденції її поширення та закономірності відтворення. Ба більше: саме кримінологічна наука володіє ширшим дослідницьким інструментарієм для пошуку відповіді на складне запитання «Що пізнається?». У цьому контексті задачі кримінального права нормативно-правового штибу є навіть частково скромнішими порівняно із тим комплексом різних за характером аспектів, які мають установлюватись у перебігу відповідних кримінологічних наукових розвідок.

Жодним чином не применшуючи теоретичного значення кримінального права для усіх наук кримінально-правового блоку, все ж таки іноді зайва впевненість учених в ефективності кримінально-правових засобів щодо їх реального впливу на злочинність не знаходить належного практичного підтвердження. Зерно цієї проблеми можна коротко описати словами відомого норвезького кримінолога Н. Крісті, який наголосив, що «злочинності не існує» (crime does not exist) [5, с. 12]. Автор цієї тези вказує на релятивність явища злочинності через штучний і «рукотворний» характер перманентного процесу криміналізації/декриміналізації окремих діянь, суспільно небезпечний характер яких за легким розчерком пера депутатів та інших політиків то з'являється, то, навпаки,

зникає. Тому не слід як ігнорувати, так й перебільшувати реальні спроможності запобігання злочинності кримінально-правовими засобами.

Зв'язок кримінології та кримінального права є очевидним. При цьому кримінальне право відіграє незаперечну роль у визначенні проти-правного, розробленні питань кваліфікації кримінальних правопорушень, кримінальної відповідальності, караності, здійсненні процесів (де)кри-міналізації окремих діянь та ін. Водночас слід погодитись із І. Рущенком, який вказує, що немає нічого більш консервативного, ніж наука кримі-нального права [6, с. 22]. У цьому плані кримінологічна наука є більш гнучкою, динамічною, здатна оперативніше реагувати на вироблення науково обґрунтованих некаральних заходів запобігання окремим проти-правним проявам. Тоді як кримінальне право перебуває «заручником» відносної стабільності норм КК України, навколо яких і відбувається основний науковий дискурс.

Класично-архаїчний погляд на кримінологію, як «молодшу сестру» кримінального права не витримує жодної критики. В українській право-вій науці, на жаль, є прояви необґрунтованого ставлення до кримінології крізь призму її внутрішньогалузевої меншовартості. У наукових кулуарах та на сторінках наукових праць окремих дослідників можна спостерігати недовірливу оцінку кримінологічного знання. Кримінологічна наука є на теперішній час самостійною наукою про злочинність, що динамічно розвивається у світі та в Україні, постійно поповнює свій методологічний, емпіричний, теоретичний арсенал, розширює праксеологічну базу нови-ми підходами у впливі на складні об'єкти запобіжної діяльності. Є пере-конання, що кримінологічна наука своє головне слово ще не сказала, маючи на увазі все нові й нові досягнення генетики, нейробіології, не-йроендокринології у поясненні етіології різних форм злочинної поведін-ки. При цьому системоутворююче значення кримінально-правової науки для інших наук кримінально-правового циклу не заперечується. Разом із тим твердження, що кримінальне право має виключне значення для кримінології через свою фундаментальність для останньої було б певним перебільшенням. Навіть якщо теоретично скасують КК України і зникне матеріальна основа для визначення різних видів кримінальної проти-правності, то кримінологічна наука не перестане існувати. Головний імпульс наукового кримінологічного пізнання переспрямується у такому випадку на дослідження суспільно шкідливої поведінки та інших «фоно-вих» для протиправності явищ.

У контексті проблеми емуляції серед наук кримінально-правового блоку має місце й протилежний підхід. Наприклад, у середині ХХ ст. О. Герцензон здійснив порівняльне дослідження у виді огляду існуючих на той час позицій щодо місця кримінології у західній науці. Зокрема, американський соціолог Е. Сатерленд зазначав, що кримінологія включає комплекс знань, які розглядають злочин, як соціальне явище. Американські кримінологи Д. Тафт й Н. Титерс позиціонували кримінологію більш широко і включали у коло її інтересів кримінальний закон, питання покарання, роботу правоохоронної та пенітенціарної систем [7].

Достатньо категорично у цьому зв'язку висловлює свою позицію В. Попович, зазначаючи, що мають місце міжпредметні взаємозв'язки кримінології та інших наук кримінально-правового циклу. Кримінологія об'єднує напрями розвитку кримінально-правових дисциплін в єдиній комплексній системі удосконалення організаційної інфраструктури та правових механізмів запобігання, виявлення, документування та розкриття вчинених правопорушень. Названо аксіоматичним положення, що кримінологія володіє загальнотеоретичною методологією для розвитку запобіжного потенціалу всього кримінально-правового циклу наук [8]. Визнаючи особливе місце кримінології у системі наук кримінально-правового блоку, все ж таки висловлені вище судження вважаються частково перебільшеними. Вони дещо звужують самостійний методологічний та праксеологічний потенціал відповідних галузей знання, які займаються проблемами запобігання злочинності.

Найбільш виваженою вважається позиція А. Закалюка й В. Дрьоміна. Перший учений вказує, що кримінологія є самостійною наукою, що перебуває на стику юридичних, економічних, соціальних, психологічних наук [9, с. 20]. Другий учений констатує про те, що кримінологію можна назвати юридичною наукою, а також одночасно визнати її вихід за межі правової матерії [10].

У підсумку слід резюмувати, що комплексність проявляється, окрім іншого, у дуже тісному міждисциплінарному (зовнішньосистемному) зв'язку й взаємопроникненні кримінального права і кримінології, оперування ними частково схожим категоріально-понятійним апаратом, що не виключає самостійний, і, головне, фундаментальний характер цих двох наук. При цьому у кримінологічній науці об'єктивно є більш вираженою прикладна складова через виконання цієї галуззю знання її центральних праксеологічної та прогностичної функцій. Визнаючи

вагому роль науки кримінального права в системі наук кримінально-правового циклу, однозначний «відправний», «базовий», «фундаментальний» її характер для кримінологічної науки піддається обґрунтованому сумніву. У цьому зв'язку більш справедливою буде констатація тісного теоретико-прикладного зв'язку кримінології як з кримінальним правом, так із науками криміналістики, кримінального процесу, кримінально-виконавчого права. Істотний вплив на кримінологічну науку здійснює філософія, соціологія, біологія, генетика, психологія, педагогіка, правова статистика, математика. Між ними відбувається постійний обмін знаннями у вивченні явища кримінальної протиправності. Ці результати спрямовані насправді на досягнення єдиної мети – посилення ефективності запобігання злочинності та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. Однак досягнення цієї мети здійснюється вказаними науками у власний спосіб, притаманний спрямованості цих галузей знання.

На користь позиції щодо рівності та самостійного характеру усіх наук кримінально-правового циклу можна навести крилату фразу французького філософа Р. Декарта. Він свого часу зазначав, що у більшості суперечок можна помітити одну помилку: в той час як істина лежить між двома захищеними поглядами, кожне з останніх відходить від неї тим далі, ніж з великим запалом сперечається. Тому без рівноправного взаємовпливу складових системи наук кримінально-правового циклу здійснення ними задач у сфері запобігання злочинності якщо не унеможливиться, то значно ускладниться.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
2. Панов М. І. Про співвідношення і взаємозв'язок понятійних апаратів наук кримінального циклу. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 158–170. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.146.176976>.
3. Панов М. І., Панова С. В. Кримінологія та кримінальне право: до проблеми співвідношення та міждисциплінарних наукових зв'язків. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. С. 58–68.
4. Кедров В. М. Соотношение фундаментальных и прикладных наук. *Вопросы философии*. 1972. № 2. С. 45–53.
5. Кристи Н. Удобное количество преступлений / пер. с англ. Е. Матерновской; общ. ред. и вступ ст. Я. И. Гилинского. СПб.: Алетейя, 2006. 184 с.

6. Рущенко І. П. Соціологія злочинності: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.

7. Герцензон А. А. Современная буржуазная криминология. *Советское государство и право*. 1963. №2. С. 115–123.

8. Попович В. М. Методологічне значення криминології для розвитку запобіжного потенціалу кримінально-правового циклу наук. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Число 2. С. 70–78.

9. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. Київ: Ін Юре, 2007. 424 с.

10. Дрьомін В. М. Сучасні функції криминології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2017. №29. Т. 2. С. 64–67.

Марина Костенко

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри криміналістики,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

МІЖНАРОДНА ВЗАЄМОДІЯ В СФЕРІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СУЧАСНІЙ КРИМІНАЛІСТИЦІ

Міжнародна взаємодія відіграє ключову роль у формуванні сучасної доктрини криміналістики. У глобалізованому світі, де злочинність не має державних кордонів, співпраця між державами, установами, практиками та науковцями стає необхідною умовою для ефективної боротьби з кримінальними правопорушеннями. Міжнародні заходи створюють платформи для обміну досвідом, знаннями та передовими технологіями, які сприяють вдосконаленню методик розслідування, розвитку нових інструментів криміналістики та підвищенню рівня кваліфікації спеціалістів та експертів.

Участь у міжнародних конференціях дозволяє фахівцям отримувати доступ до актуальних тенденцій і новітніх досліджень, які здійснюються в різних країнах. Крім того, вони сприяють встановленню професійних контактів, які можуть стати основою для подальшої співпраці в сфері розслідувань міжнародних кримінальних правопорушень та допомозі

при розв'язанні складних питань, які неможливо вирішити на національному рівні. Такі заходи охоплюють широкий спектр наукових питань та сприяють гармонізації підходів до розслідування кримінальних правопорушень, що особливо важливо в умовах взаємодії правових систем різних держав.

Міжнародні конференції відіграють виняткову роль у розвитку криміналістики, адже вони є ключовим майданчиком для обміну знаннями, досвідом та інноваціями між представниками різних країн і професійних спільнот. Учасники конференцій мають можливість презентувати результати своїх досліджень, ознайомлюватися з новітніми досягненнями інших науковців і практиків, а також отримувати конструктивні відгуки, які допомагають вдосконалювати існуючі наукові розробки.

Одним із важливих завдань міжнародних конференцій є сприяння гармонізації стандартів діяльності в криміналістичній сфері. У багатьох країнах існують власні нормативно-правові основи здійснення розслідування, проведення експертиз, які можуть значно відрізнятися одна від одної. Це створює складнощі під час міжнародного співробітництва. Конференції дають змогу обговорювати ці питання, шукати компроміси та розробляти рекомендації, спрямовані на уніфікацію підходів в сфері криміналістики. Саме в рамках таких заходів розроблено численні стандарти, які нині використовуються у сферах криміналістики, судової медицини, екологічної експертизи та інших галузях.

Конференції виступають платформою для представлення новітніх технологій і методик, які можуть бути інтегровані в практичну діяльність. Завдяки швидкому розвитку науки і техніки постійно з'являються нові інструменти, які дозволяють підвищити якість та ефективність розслідування. Наприклад, сучасні досягнення в галузі молекулярної біології дозволяють проводити ДНК-аналіз із надзвичайною точністю, а розвиток цифрових технологій відкрив широкі можливості для аналізу великих обсягів даних. Міжнародні конференції дають змогу ознайомитися з цими новинками, оцінити їхні переваги та недоліки, а також обговорити можливість їхнього впровадження в практичну діяльність.

Окремо варто зазначити роль конференцій у розвитку міждисциплінарного підходу в криміналістиці. У багатьох випадках вирішення складних завдань потребує участі фахівців із різних галузей науки – від фізики й хімії до психології та економіки. Конференції об'єднують таких фахівців, створюючи умови для спільного обговорення проблем і роз-

робки інноваційних рішень. Наприклад, науковці з галузі судової психології можуть співпрацювати з експертами з кібербезпеки для вдосконалення методик аналізу психологічних аспектів кіберзлочинів. Таким чином, конференції сприяють не лише обміну знаннями, а й формуванню нових наукових напрямів і підходів.

Крім того, міжнародні конференції виконують важливу соціальну функцію, сприяючи зміцненню професійних зв'язків між науковцями з різних країн. Учасники таких заходів мають можливість знайомитися з колегами, обмінюватися контактами та ідеями, що часто призводить до початку довготривалого співробітництва. Ці професійні зв'язки можуть бути особливо цінними під час розслідування складних міжнародних справ, які потребують залучення спеціалістів із різних юрисдикцій. Міжнародні конференції Міжнародного суспільства з судової генетики (FSIG) є майданчиком для обговорення нових технологій секвенування ДНК. Завдяки таким заходам вдосконалено методику аналізу мікрослідів, що дозволяє отримувати точні результати навіть з мінімальної кількості біологічного матеріалу. Це є ключовим проривом у розслідуванні складних справ, де традиційні методи не давали результатів.[1]

Ще одним прикладом є вплив конференцій на розвиток цифрової криміналістики. Зростання кількості кіберзлочинів вимагає постійного вдосконалення методик аналізу цифрових доказів. На міжнародних форумах, таких як «Digital Forensics Research Workshop» (DFRWS), обговорюються новітні підходи до виявлення, збереження та аналізу цифрових слідів. У результаті таких дискусій були розроблені методики аналізу даних із хмарних сховищ, що нині активно використовуються в експертній діяльності по всьому світу. [2]

Конференції також сприяють розвитку судової психології, зокрема методів аналізу свідчень і профілювання осіб. Наприклад, під час міжнародних конференцій, організованих Європейською асоціацією судових психологів (EAPL), було представлено методики аналізу вербальних і невербальних сигналів, які допомагають встановлювати достовірність свідчень. Ці методики активно використовуються під час розслідування проваджень, пов'язаних із шахрайством, тероризмом та іншими тяжкими кримінальними правопорушеннями.

У сфері екологічної експертизи значний прорив став можливим завдяки обговоренням, проведеним на конференціях, присвячених кліматичним змінам і екологічній безпеці. Під час конференції «The International

Association for Impact Assessment» (IAIA) було розроблено рекомендації щодо вдосконалення методик оцінки впливу промислових об'єктів на навколишнє середовище. Ці рекомендації дозволили стандартизувати підходи до екологічного моніторингу, що сприяло підвищенню ефективності відповідних експертиз.[3]

Конференції також впливають на розробку стандартів, які регулюють експертну діяльність. Під час обговорень на міжнародних форумах, організованих ISO (Міжнародною організацією зі стандартизації), було розроблено низку стандартів, які нині є основою для проведення лабораторних досліджень у багатьох країнах світу. Це сприяє не лише підвищенню якості експертної діяльності, але й полегшує міжнародну співпрацю, оскільки уніфіковані стандарти дозволяють порівнювати результати досліджень, проведених у різних країнах.

Серед українських конференцій неможливо не зазначити Міжнародну науково-практичну конференція «Сучасні проблеми судової експертизи та криміналістики», що регулярно організовується Національним науковим центром «Інститут судових експертиз імені Засл. проф. М. С. Бокаріуса» у Харкові. Ця конференція є важливим майданчиком для обміну досвідом між українськими та закордонними експертами в галузі судової експертизи, криміналістики та правозастосування. У ній беруть участь науковці, представники провідних наукових установ, правоохоронних органів, судів, а також практикуючі експерти та адвокати з багатьох країн світу. На одній із таких конференцій було представлено доповіді, присвячені впровадженню інновацій у дослідження слідів ДНК, методам аналізу цифрових доказів і використанню сучасних інформаційних технологій у криміналістиці. Також активно обговорювалися питання гармонізації українських стандартів судової експертизи з європейськими, що є особливо актуальним у контексті інтеграції України в європейське правове поле. [4] Проведення таких заходів в Україні сприяє підвищенню міжнародного авторитету країни у сфері криміналістики та судової експертизи, а також стимулює розвиток наукових досліджень і впровадження інновацій у практичну діяльність.

Вплив міжнародних конференцій на розвиток криміналістичних знань є неоціненним. Завдяки обговоренням, обміну досвідом та впровадженню інновацій, такі заходи сприяють постійному вдосконаленню діяльності в сфері криміналістики, підвищуючи її точність і релевантність сучасним викликам. Цей процес є важливим як для забезпечення

правосуддя, так і для вирішення соціально значущих питань у сфері екології, медицини, економіки та інших галузей.

Література:

1. Yifan Wei, Xi Li, Qiang ZhuXuan Dai, Yufang Wang, Ji Zhang. Are microhaplotypes derived from the 1000 Genomes Project reliable for forensic purposes? // Forensic Science International Genetics. Volume 66, September 2023. URL: [https://www.fsigenetics.com/article/S1872-4973\(25\)00053-5/abstract](https://www.fsigenetics.com/article/S1872-4973(25)00053-5/abstract)
2. Ahmed A. Bahjat, Jim Jones. Deleted file fragment dating by analysis of allocated neighbors // Digital Investigation. Volume 28, Supplement, April 2019. P. 60–67. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1742287619300258?via%3Dihub>
3. Resilience through impact assessment and leadership : 42nd Annual Conference of the International Association for Impact Assessment, 8–11 May 2023, Kuching, Malaysia / IAIA. Kuching: Borneo Convention Centre Kuching, 2023. URL: <https://conferences.iaia.org/2023/pdf/Prelimpro.pdf>
4. Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. мат-лів Між-нар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті видатного вченого Владислава Федоренка («Федоренківські читання») (Харків, 15.10.2024). / Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. 358 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1CJSGFYFfKMFu310UeR5dzoPmiMP-C0CP/view?pli=1>

Сергій Котляр

аспірант

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності. імені академіка В. В. Сташиса, м. Харків, Україна

СПОСОБИ ПРИХОВУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ

Швидкий розвиток інформаційних технологій, мережі Інтернет та впровадження їх у всі сфери суспільного життя дали поштовх для появи нових видів кримінальних правопорушень, що вчиняються в кіберпросторі, так і модифікації вже існуючих видів кіберзлочинів.

Кіберпростір – середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних [1].

Проведення розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються в кіберпросторі, стикається з низкою таких ключових проблем, як латентність кіберзлочинів, високий рівень анонімності під час скоєння правопорушення, відсутність очевидної доказової бази, надзвичайно велика швидкість скоєння кримінальних правопорушень, не своєчасне виявлення скоєного злочину або небажання осіб, які постраждали внаслідок нього, розголошувати інформацію про свою некомпетентність у кіберзахисті.

Способи підготовки, вчинення та приховування злочину є одними із основних елементів його криміналістичної характеристики. Криміналістична характеристика розглядається як система узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що виявляються у способі та механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі суб'єкта злочину, інших обставинах та закономірним взаємозв'язком, який слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування [2].

Способи приховування кіберзлочинів значною мірою обумовлені способами їх підготовки та вчинення.

Залежно від навичок та цілей зловмисника підготовка до кримінального правопорушення, яке вчиняють у кіберпросторі, може відбуватися достатньо тривалий час (декілька місяців), а може і до кількох хвилин. Також потрібно зазначити, що в багатьох випадках, після вчинення кіберзлочину, злочинці намагаються приховати сліди своєї протиправної діяльності.

На думку О. В. Баланюк, який вважає, що «особи, які вчиняють найбільш небезпечні злочини, у переважній більшості випадків головну увагу приділяють приховуванню злочину, не зважаючи на його вчинення доти, доки не продумають та не здійснять у необхідному обсязі комплекс заходів, спрямованих на приховування факту злочину чи своєї участі в ньому». Науковець пропонує виділити більш загальні чотири групи підготовчих дій з приховування кримінальних правопорушень:

- 1) дії, спрямовані на приховування самої події кримінального правопорушення загалом і маскування окремих її обставин (її кримінального характеру);
- 2) дії з приховування особистої участі чи участі інших осіб у вчиненні протиправного діяння;

3) дії зі створення умов для ухилення від кримінальної відповідальності та продовження кримінальної протиправної діяльності (створення уяви про винність у кримінальному правопорушенні інших осіб, вербування й установка корумпованих зв'язків з відповідними посадовими особами тощо);

4) інші дії з приховування [3].

О. С. Тарасенко вважає, що способи приховування (маскування) кримінальних правопорушень можна розділити на три групи:

1. Загальні способи:

а) способи відволікання уваги від основної злочинної дії: «бухінг» (електронне блокування) – комп'ютерна система блокується одночасною атакою великої кількості зловмисних користувачів з різних місць; паралельне впровадження шкідливої програми, боротьба з наслідками дії якої відволікає увагу;

б) способи приховування процесів або комп'ютерної інформації: використання ремейлерів (Remailers) – комп'ютерів, що отримують електронне повідомлення і переправляють його за адресою, вказаною відправником. В процесі переадресації вся інформація про первинного відправника знищується, через що кінцевий одержувач не має можливості визначити істинного автора повідомлення;

в) способи відключення засобів активного захисту (аудиту): використання штатних засобів настройки системи захисту ОС Windows; використання спеціальних програм.

2. Способи зачистки, які використовуються на заключному етапі злочину:

а) способи видалення змін у системі: використання програм віддаленого адміністрування комп'ютерної системи; використання виявлених під час підготовки та вчинення злочину «потайних ходів» в системі для доступу до необхідних ресурсів;

б) способи руйнації комп'ютерної інформації: використання руйнівних програмних вірусів; використання програм форматування носіїв інформації.

3. Універсальні способи, які засновані на відновленні первинного стану інформаційного середовища вчинення злочину, що дозволяє практично повністю видалити його сліди, але водночас вимагає наявності дуже глибоких професіональних знань у зловмисників. Ці способи знаходять своє втілення в так званих «руткітах» (rootkit) – наборах, що вклю-

чають всі необхідні програми, які застосовуються на будь-якому етапі вчинення злочину[4].

Також треба зазначити, що у разі безпосереднього доступу до комп'ютерної системи, яка виступала інструментом скоєння кіберзлочину, приховування слідів злочину зводиться до відтворення обстановки, що передувала його вчиненню, тобто знищення залишених слідів (на різних поверхнях; слідів взуття; мікрочасток) та слідів роботи користувача в операційній системі. Під час віддаленого доступу до комп'ютерної системи, приховування полягає в самому способі вчинення кримінального правопорушення, що ускладнює виявлення неправомірного доступу. Так, використання спеціальних програмних засобів дає змогу не лише здійснити несанкціонований доступ до комп'ютерної системи, оминаючи всі засоби захисту та контролю, а й отримувати персональні данні, видаляти та змінювати атрибути файлів, тим самим приховувати сліди роботи шкідливого програмного забезпечення.

Досліджуючи способи приховування кіберзлочинів, потрібно зазначити, що зловмисники найчастіше для маскуванню своєї IP-адреси та геолокації використовують платні VNP сервіси та анонізатори і Проху-сервери, ускладнюючи відстеження їхньої діяльності. Використання ремейлерів дозволяють їм відправляти повідомлення як від фіктивного відправника, так і анонімно.

Науковці зазначають, що одним із чинників високої латентності кіберзлочинів є те, що велика кількість цієї категорії кримінальних правопорушень вчиняються за допомогою кіберінструментів [4].

Таким чином, розуміння способу підготовки, вчинення та приховування кіберзлочинів, як одного з елементів криміналістичної характеристики цього виду злочинності, дає змогу детальніше зрозуміти механізми вчинення таких кримінальних правопорушень та розробити ефективні методики їхнього розслідування.

Підвищення рівня розкриття кіберзлочинів вимагає відповідного високого професійного рівня знань слідчих у галузі комп'ютерних технологій та передбачає необхідність комплексного розроблення нових засобів, прийомів та методик , що враховують сучасні досягнення криміналістики та суміжних наук.

Література:

1. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (стаття 1 зі змінами № 3783-IX від 05.06.2024) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення 05.03.2025)

2. Пясковський В. В., Черноус Ю. М., Самодін А. В. та ін. Криміналістика : підручник / за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.

3. Баланюк О. В. До питання про значення та класифікацію підготовчої діяльності до вчинення та приховування злочину. Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 44. С. 123–126.

4. Тарасенко О. С. Криміналістична характеристика способів вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет. Юридичний науковий електронний журнал №4/2022 URL: http://lsej.org.ua/4_2022/65.pdf

5. Латиш К. В. Криміналістичний аналіз кіберінструментів вчинення злочинів. Проблеми законності. 2021. Вип. 153. С. 165.

Юрій Кравченко

*Начальник ДСУ «Харківське обласне бюро судово-медичної експертизи»,
Харків, Україна*

Василь Ольховський

*доктор медичних наук, професор,
професор кафедри судової медицини, медичного правознавства імені
заслуженого професора М. С. Бокаріуса,
Харківський національний медичний університет, Харків, Україна*

Олександр Дунаєв

*доктор медичних наук, професор,
завідувач кафедри судової медицини, медичного правознавства імені
заслуженого професора М. С. Бокаріуса,
Харківський національний медичний університет, Харків, Україна*

Валерій Рєпа

*Завідувач відділення судово-медичної криміналістики ДСУ «Харківське
обласне бюро судово-медичної експертизи», Харків, Україна*

СТАНОВЛЕННЯ МЕДИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ХАРКІВСЬКОЇ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ

За імперської доби у місті Харкові самостійної державної судово-медичної служби не існувало. Як і по всій імперії, практичну судово-медичну роботу виконували повітові та міські лікарі, які були «приписа-

ні» до поліцейських відділів. В окремих випадках до судово-медичних експертиз залучалися співробітники кафедр судової медицини медичного факультету Імператорського Харківського університету (заснований у 1804 році) та Харківського Жіночого медичного інституту Харківсько-го наукового медичного товариства (заснований у 1910 році). В той час спеціальних приміщень, окрім кафедральних, судово-медична служба міста не мала. Розтини трупів проводилися в секційних кімнатах кафедри нормальної анатомії університету (з 1887 по 1913 рік), де в той час знаходилась й кафедра судової медицини; а з 1913 року – в секційних залах збудованого будинку для кафедри судової медицини (пізніше це приміщення отримало статус Інституту судової медицини Імператорського університету. Окремі судово-медичні розтини проводилися також в приміщенні кафедри нормальної анатомії Жіночого медичного інституту.

Під час проведення судово-медичних експертиз судові лікарі, безумовно, використовували в своїй роботі набуті ними медико-криміналістичні методи, але окремих спеціальних структурних медико-криміналістичних підрозділів на той час в місті не існувало. Тільки з моменту побудови окремого корпусу для кафедри судової медицини у 1913 році завідувач кафедри професор М. С. Бокаріус почав ґрунтовно запроваджувати в практику та науку обґрунтовувати значимість судово-криміналістичних методів, особливо під час дослідження речових доказів.

Після жовтневого перевороту у Харкові почала створюватися державна судово-медична служба за посадовим принципом. А саме 24 грудня 1919 року була затверджена посада «Старшого міжрайонного судово-медичного інспектора», на яку було призначено лікаря-патологоанатома В. Р. Мейера (співробітник відповідної кафедри університету). А у січні 1920 року при Харківському губернському відділі охорони здоров'я затверджується посада Губернського судово-медичного експерта, яку обійняв В. Р. Мейер. У цьому ж році у Харкові, при Народному комісаріаті охорони здоров'я України, створюється Судово-медичний відділ. Ця подія й стала початком організації судово-медичної служби України. Судово-медичний відділ очолив професор М. С. Бокаріус, який став, таким чином, першим керівником судово-медичної служби України. У 1921 році, при Харківському губернському відділі охорони здоров'я, створюється судово-медична лабораторія для дослідження речових доказів. Лабораторію можна вважати прообразом сьогоденного Обласного бюро судово-медичної експертизи. Науковим керівником лаборато-

рії на громадських засадах став професор М. С. Бокаріус (очолював її до 1925 року). Судово-медична лабораторія була самостійною організацією з 1921 по 1948 рік. 27 травня 1932 року, на підставі розпорядження Народного комісаріату охорони здоров'я України, при Харківському обласному судово-медичному інспекторіві створюється Обласне бюро судово-медичної експертизи в складі: начальник бюро – обласний судово-медичний експерт професор М. М. Бокаріус; завідувач Обласною судово-медичною лабораторією – В. М. Країнська-Ігнатова; міський судовий медик – М. П. Раєвський. У 1933 році Харківська обласна судово-медична лабораторія реорганізується в Центральну науково-дослідну станцію судової медицини, у підпорядкування якої перейшла вся судово-медична експертиза Харківської області. Директором станції призначається В. М. Країнська-Ігнатова. Центральна науково-дослідна станція судової медицини стала першою організацією подібного роду на теренах бувшого радянського союзу. Це була спроба створення прообразу сучасного Науково-дослідного інституту судової медицини й судової хімії. В 1934 році Центральна науково-дослідна станція судової медицини ліквідується (в основному, через недостачу фінансів). 15 лютого 1934 року усувається посада Міського судово-медичного інспектора й відновляється діяльність Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи. 16 квітня 1948 року обов'язки Харківського міського судово-медичного експерта покладаються на Харківського обласного судово-медичного експерта. 27 травня 1948 року Харківська обласна судово-медична лабораторія об'єднується із Харківською обласною судово-медичною експертизою. У травні 1952 року відбулося злиття самостійно існуючої Харківської міської судово-медичної експертизи з Харківською обласною судово-медичною експертизою. Нове об'єднання отримало назву «Харківське обласне бюро судово-медичної експертизи (ХОБСМЕ)».

Таким чином, Харківська судово-медична служба, починаючи з 1919 року, у різні часи, була представлена такими великими незалежними одна від одної установами: 1) Харківська обласна судово-медична лабораторія (1921–1948 рік); 2) Харківська міська судово-медична експертиза (1925–1952 рік); 3) Харківське обласне бюро судово-медичної експертизи (з 1932 року по теперішній час); 4) Центральна Науково-дослідна станція судової медицини (1933–1934 рік). На протязі всіх наведених часів судово-медичні криміналістичні дослідження проводилися

загальними лікарями судово-медичними експертами в судово-медичних лабораторіях. Й тільки у 1948 році в ХОБСМЕ було створене окреме спеціальне відділення судово-медичної криміналістики. В ньому почали працювати лікарі судово-медичні експерти, які пройшли спеціальну підготовку із судово-медичної криміналістики й отримали відповідний сертифікат на право проведення даного виду медичних експертиз. Відповідна практика існує й до сьогоднішнього дня і є обов'язковою умовою роботи судово-медичним лікарям у даному відділенні обласного бюро. За матеріалами виконаних у відділенні судово-медичної криміналістики експертиз, співробітниками кафедр судової медицини Харкова була виконана ціла низка кандидатських та докторських дисертацій. Також слід підкреслити, що й самі співробітники відділення внесли значний внесок у розвиток та удосконалення медико-криміналістичних методів в судово-медичній практиці. Серед останніх до сьогоднішнього дня актуальними є матеріали кандидатської дисертації завідувача відділення Г. Л. Голобродського «Судово-медичне та криміналістичне значення зубів людини та їх слідів». Дисертація була виконана за наукового керівництва професора М. М. Бокаріуса та захищена у 1950 році. У 1976 році завідувач відділення Л. В. Станіславський надрукував наукову статтю «Класифікація слідів крові в залежності від механізму їх утворення», яка стала основою для загально визнаної в Україні класифікації слідів крові в судово-медичних криміналістичних дослідженнях.

Отже, з часу свого заснування відділення судово-медичної криміналістики Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи стало потужним підрозділом, на базі якого проводяться важливі й необхідні для правоохоронних органів дослідження. Від результатів останніх в значній мірі залежить розкриття правоохоронними органами Харкова злочинів проти життя, здоров'я, честі й гідності мешканців міста та області.

Література:

1. Ольховський В. О., Шепітко В. Ю., Мішалов В. Д. Харків – Батьківщина криміналістичного напрямку Української судово-медичної експертизи. *Криміналістика XXI століття*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 25–26 листопада 2010 р. Харків «Право», 2010. с.765–768.
2. Кравченко Ю. М., Ольховський В. О., Хижняк В. В. Витоки Харківської судово-медичної служби. «Сучасні досягнення в галузі судової медицини та проблемні питання при проведенні судово-медичних експертиз у відділі комісійних

експертиз та у відділі експертизи трупів». Зб. матеріалів Міжн. конф. Львів, 02–03.06.2016. С. 257–260.

3. Лісовий В. М., Ольховський В. О., Кравченко Ю. М., Бондаренко В. В. Заслужений професор М. С. Бокаріус – фундатор сучасної вітчизняної судово-медичної експертизи та криміналістики: до 150-річчя з дня народження. *Клінічна та експериментальна патологія*. Т. XVIII, №2(68), 2019. – С. 163–167.

4. Ольховський В. О., Бондаренко В. В., Кравченко Ю. М. Внесок харківських судових медиків у розвиток і становлення сучасної криміналістики. Матеріали наук. конф. за результатами роботи фахівців НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2019 р. «*Актуальні проблеми протидії злочинності*» (м. Харків, 21 грудня 2019 р.). С. 254–259.

Олександр Курман

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ЩО СТВОРЮЄТЬСЯ ПРИ ВИКОРИСТАННІ МОБІЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ

Розвиток науково-технічного прогресу, використання штучного інтелекту, упровадження сучасних досягнень науки і техніки в практику вчинення кримінальних правопорушень зумовлює необхідність вдосконалення науково-методичного та техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, одним із пріоритетних напрямів якого стає використання спеціальних знань і спеціальної криміналістичної техніки.

Одним із найпоширеніших видів технічних засобів, що використовуються злочинцями під час вчинення правопорушень, є мобільні телефони (смартфони), за допомогою яких узгоджуються та координуються злочинні дії співучасників, висувуються погрози і здійснюється вимагання грошових коштів або майна, підшукують та вербують нових виконавців, визначають дії спільників із підготовки та приховування злочинної діяльності, збирають інформацію щодо майбутніх жертв, фіксують результати своїх дій для звітування, реалізують шахрайські схеми заволо-

діння чужим майном тощо. Сучасні можливості засобів мобільного зв'язку дають змогу здійснювати дзвінки та обмінюватися повідомленнями за допомогою стільникового зв'язку, проводити фото та відео зйомку, спілкуватися та передавати великі об'єми інформації через месенджери (Telegram, WhatsApp, Viber, Signal тощо), моніторити соціальні мережі та інтернет-простір.

Механізм слідоутворення під час використання засобів мобільного зв'язку має свою специфіку, оскільки утворені ними сліди, маючи інформаційний характер, не відображаються у зовнішній матеріальній обстановці. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень дає змогу не тільки виявити й зафіксувати залишені за допомогою мобільних засобів стільникового зв'язку сліди злочинної діяльності, але й встановити місцезнаходження злочинця або потерпілого, визначити маршрут їхнього переміщення, відновити текстову й мультимедійну інформацію, передану за допомогою мобільного пристрою, з'ясувати приналежність переданих даних конкретній особі.

Будь-які дії злочинця, потерпілого чи інших осіб, які користуються послугами мобільного зв'язку, знаходять відображення на серверах оператора. Такий процес збирання, аналіз та систематизації інформації отримав назву – білінг. В сучасних телекомунікаційних компаніях білінг – це складний комплекс програм, який дозволяє реалізувати процес збору інформації про використання телекомунікаційних послуг, тарифікацію, виставлення рахунків й обробку платежів споживачів послуг фіксованого і мобільного зв'язку, доступу до мережі Інтернет, інтернет-телефонії [1]. Будь-який оператор мобільного зв'язку здійснює постійне стеження за мобільними пристроями абонентів, використовуючи реєстри положення і пересування, формуючи на сервері оператора базу даних білінгу: 1) номер SIM-картки абонента; 2) IMEI-номер мобільного пристрою; 3) дата, час і тривалість виклику; 4) номер абонента, що викликає; 5) номер абонента, який викликається; 6) ім'я абонента, відповідне до номеру, якщо він верифікований; 7) вартість розмови; 8) номер базової станції початку розмови; 9) номер базової станції закінчення розмови.

Зазначена інформація може бути отримана слідчим у порядку проведеного тимчасового доступу до речей і документів, що є заходом забезпечення кримінального провадження. Ухвала надається оператору мережі мобільного зв'язку, у володінні якого знаходиться необхідна інформація, після чого відповідна службова особа зобов'язана надати тимчасовий

доступ до зазначеної інформації з метою її вилучення або виготовлення необхідних копій. У подальшому отримана комплексна інформація (щодо абонентського номера оператора мобільного зв'язку) аналізується, а в разі необхідності отримання додаткової інформації, яка має значення для кримінального провадження, можливе проведення негласних слідчих (розшукових) дій, наприклад, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) або ж установлення місцезнаходження радіобладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України) [2, с. 118]. У статтях 159, 162 КПК передбачено отримання слідчим (прокурором) інформації про зв'язок, що відбувся в минулому (постфактум), у тому числі про місцезнаходження радіоелектронного засобу у певний день та час. Особа, зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як володілець речей або документів, зобов'язана згідно з ч.1 ст.165 КПК надати тимчасовий доступ до визначених в ухвалі речей або документів особі, вказаній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду або ж особі, уповноваженій на здійснення тимчасового доступу на підставі доручення слідчого [3, с. 13].

На стадії вчинення та безпосереднього приховування слідів та наслідків вчинення злочину причетною особою можуть вчинятися дії, пов'язані зі знищенням або зашифруванням інформації в самому мобільному пристрої (видалення листувань, фото та відео зображень, чистка історії браузера, блокування доступу до відповідної інформації в телефоні тощо).

Для якісного і своєчасного вилучення електронно-цифрових слідів застосовуються спеціальні апаратно-програмні комплекси мобільної криміналістики. Для отримання інформації з мобільних терміналів підрозділи Національної поліції України активно застосовують такі апаратно-програмні комплекси як «Cellebrite UFED Touch 2 Ultimate» та «Cellebrite UFED 4 PC Physical Analyzer». Зокрема, такі комплекси використовують у своїй роботі оперативно-технічні підрозділи Національної поліції України та ДНДЕКЦ МВС України [4, с. 71] під час проведення: 1) відповідних оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій зі зняття інформації з електронних інформаційних систем; 2) слідчої (розшукової) дії як-то: огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних (ст. 237 КПК України), для огляду мобільного терміналу (стільникового радіотелефону) та/або SIM-картки, виявлених на місці вчинення кримінального правопо-

рушення; 3) обшуку житла чи іншого володіння особи, обшуку особи (ст. 236 КПК України) для доступу до комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів (стільникових радіотелефонів) та/або SIM-карток [5, с. 6].

Зазначені апаратно-програмні комплекси надають можливість пошуку і вилучення інформації, що зберігається в телефоні, комп'ютерному пристрої, а також у хмарному сховищі (iCloud, Google, Dropbox), навіть якщо пристрій є заблокованим. Програма дає змогу отримати дані з мобільних пристроїв та їхніх резервних копій, незалежно від особливостей операційних систем. У результаті програмне забезпечення створює повний образ досліджуваного пристрою, зокрема, дані зашифрованих застосунків, які виявляються і розшифровуються в максимальному обсязі та є повністю ідентичними даним застосунку на досліджуваному пристрої.

Програма UFED також дає змогу виявляти криміналістично важливу інформацію на різних комп'ютерних пристроях. Істотною перевагою даного апаратно-програмного комплексу є можливість дослідження неробочого смартфона (наприклад, підданого тривалому знаходженню у воді або у разі, якщо неробочий стан виник внаслідок фізичного впливу, тощо). Крім смартфонів, що працюють на iOS і Android, програма підтримує менш популярні операційні системи, наприклад, Windows Phone, BlackBerry OS тощо. Пріоритетною функцією UFED є пошук і вилучення інформації з прихованих джерел (видалене листування в месенджерах, контакти, фотографії та відеозаписи). Дане програмне забезпечення надає можливість визначення за відновленими координатами GPS, що зберігаються в смартфоні під час користування, маршруту переміщення.

У той же час необхідно зазначити, що існують певні технічні обмеження та проблеми з використанням таких криміналістичних програмно-технічних комплексів. Кінцева мета слідчого за допомогою криміналіста – отримати доступ до інформації, яка зберігається в захищених пристроях або в зашифрованому вигляді. Засоби захисту смартфонів постійно вдосконалюються; відповідно, ускладнюється і процес їхнього розблокування та вилучення даних. У разі випуску виробником останньої версії протоколів безпеки операційних систем iOS і Android та їхнього оновлення на смартфоні, виникають труднощі з реалізацією повного функціоналу зазначених програмно-апаратних комплексів мобільної

криміналістики, а подекуди й неможливість розшифрування даних. Зазначена ситуація вимагає від розробників криміналістичних програмно-технічних комплексів постійного оновлення своїх знань щодо особливостей нових пристроїв, операційних систем і методів шифрування. Інструменти, які вони надають, не завжди сумісні з останніми моделями мобільних пристроїв або численними варіаціями регіональних або операторських версій смартфонів.

На сьогодні існують різні механізми отримання слідчим важливої для розслідування інформації, що створюється під час використання мобільних засобів зв'язку. Така інформація може бути отримана в результаті проведення різноманітних процесуальних дій шляхом безпосередньої передачі її власником, володільцем слідчому у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, а також шляхом використання сучасних програмно-апаратних комплексів мобільної криміналістики у разі, якщо доступ до неї обмежений чи ускладнений в силу певних обставин.

Література:

1. Сертифікація білінгвових систем в Україні. URL: <http://oniis.org/ukr/poslugi/sertifikaciya-obladnannya-zvyazku/sertifikaciya-bilingovih-sistem-v-ukraini>
2. Кузубова Т. О. Розвиток законодавчих положень, що регламентують тимчасовий доступ до речей і документів в Україні. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. №2. 117–123 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/d6ab6f17-2a01-407a-a288-d51d5ee4488b>
3. Використання інформації, що знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій у кримінальному провадженні: метод. рек. / [О. В. Таран, О. М. Брисковська, О. С. Тарасенко, А. А. Вознюк та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 50 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/bitstreams/28ffc35c-c1e5-4583-8e16-2954c8bdd641/download>
4. Кобець М. В. Апаратно-програмний комплекс «Cellebrite UFED» як засіб отримання інформації з мобільних терміналів. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану*: матер. міжвідоч. наук.-практ. конференції (м. Київ, 30 берез. 2023 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 70–73. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/71ba959b-a48b-468d-a611-cad52e202482>
5. Тихонов С. В., Кобець М. В. Застосування апаратно-програмного комплексу «Cellebrite UFED» під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень: метод. рекомендації. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. 41 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/eb658e56-3060-413b-9e01-6f797ce3e731>

Катерина Латиш
*кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна*

НАПРЯМКИ ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

Одними з найпоширеніших напрямків впровадження інноваційних технологій у криміналістику є використання штучного інтелекту, алгоритмів машинного навчання для автоматизації аналізу великих обсягів даних, розпізнавання образів і виявлення аномалій у цифрових доказах. Штучний інтелект (далі – ШІ) разом з іншими цифровими технологіями набуває все більшого значення для процесу розслідування. Цифрова криміналістика також відіграє важливу роль та досліджує сучасні методи збору цифрових доказів, аналіз логів, відновлення видалених даних та аналіз цифрових слідів.

Оцінити потенціал штучного інтелекту для прискорення процесів розслідування та підвищення точності ідентифікації злочинців, водночас визначивши ризики помилок і упередженості алгоритмів є доволі складним завданням, яке потребує синергії правових та технічних знань. Також важливим є використання технології блокчейн для створення незмінних записів цифрових доказів, що підвищує їхню достовірність у судовому процесі. Цікавими є можливості використання AR/VR для реконструкції місць злочинів, що дозволяє учасникам кримінального процесу краще зрозуміти хід подій та взаємодію об'єктів на місці злочину. Це дозволить розкрити потенціал візуалізації доказів для представлення їх у суді.

Інтегровані системи управління доказами можуть дозволити зберігати, обробляти та обмінюватися доказами між різними підрозділами правоохоронних органів шляхом створення відповідних єдиних платформ. Такі інтегровані системи сприятимуть швидшому обміну інформацією та підвищенню ефективності розслідування, враховуючи питання безпеки даних. Разом з тим, необхідним є врахування етичних викликів, пов'язаних з використанням нових технологій, таких як захист приватності, збереження конфіденційності даних та уникнення упередженості в алгоритмах.

Це, у свою чергу, потребує розробки нових нормативно-правових актів і стандартів, що регулюватимуть використання інноваційних технологій у криміналістиці, з метою забезпечення прав людини та прозорості розслідувань. Адже чинне кримінально-процесуальне законодавство виявилось не готовим до такої цифрової революції у кримінальному процесі, оскільки відсутнє належне нормативно-правове регулювання можливостей використання та подальшого оформлення результатів використання ШІ у кримінальному провадженні та судовому процесі. Подібна ситуація є критичною, особливо в умовах воєнного стану, коли доступ до місця події може бути обмежений або взагалі недоступний через активні бойові дії та/або окупацію. Більше того, недотримання кримінально-процесуальної форми може призвести до визнання у суді таких доказів недопустимими, що є особливо небезпечним, якщо такі цифрові докази будуть подаватися до міжнародних установ (наприклад, до Міжнародного Кримінального Суду, де високий стандарт доказування «поза розумним сумнівом»). Безумовно, це не применшує ролі розроблених стратегічних документів щодо ШІ, як в Україні, так і закордоном, однак, практика розслідування воєнних злочинів в Україні оголює ці питання. До прикладу, у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020р. № 1556-р.[1], вказано на необхідність подальшого розвитку вже існуючих технологій у сфері правосуддя, таких, як: Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, Електронний суд, Єдиний реєстр досудових розслідувань тощо. Зазначене акцентування лише на розвитку вже існуючих, а не впровадження нових технологій особливо у процес розслідування, а також бланкетне посилення на єдині принципи і правила їх використання, що були розроблені та діють на території Європейського союзу, дає обґрунтовані підстави для висновків про відсутність достатнього фундаменту для розвитку та належного функціонування цифрових технологій у сфері правосуддя в Україні.

Переважаю ШІ використовується для аналізу та консолідації великого масиву цифрових даних, виокремлення тексту з відео- та аудіо- контенту, пошук за ключовими словами тощо. Наприклад, коли є велика кількість проведених інтерв'ювань та/або допитів, прослухати кожні з яких фізично не видається можливим, може бути використаний ШІ для таких цілей. Він працює настільки швидко, що здатний замінити цілий штат людей, та дуже ефективно, аналізуючи великі обсяги інформації, здійснюючи їх категоризацію за встановленим фільтром (якщо говорити,

про інтерв'ю полонених, вбачається можливим складення певної умовної карти або матриці розташування або концентрації полонених на певну дату, відслідковувати напрямки їх переміщення та умови утримання.

Більше того, саме ШІ здатний побачити те, що складно віднайти неозброєним оком, на об'єктах, які для українських реалій є відносно новими. Мова йде, зокрема, про аналіз супутникових знімків, пошук «умовних» точок, де «людське око» не завжди здатне побачити окремі елементи та побудувати відповідні зв'язки для ідентифікації шуканих об'єктів. У свою чергу, ШІ володіє такими технологіями, що може швидко зробити такий аналіз супутникових знімків з подальшим складенням карти руйнувань та нанесенням траєкторії обстрілу. Разом з тим, є й певні серйозні виклики, пов'язані з роботою ШІ, які також треба враховувати.

Важливим викликом є забезпечення *приватності* та *безпеки* даних, які обробляються та зберігаються за допомогою алгоритмів ШІ, що потребує відповіді, зокрема, на такі питання, як:

- на яких серверах зберігається інформація, яку отримує ШІ для аналізу, категоризації, групування та обробки;
- хто має доступ до цієї інформації, хто є правласником на всі ті дані, що зберігаються;
- чи має право користувач ШІ передавати ці дані третім особам та, якщо має, то на яких умовах, чим це передбачено;
- протягом якого часу ці дані можуть зберігатися на відповідних серверах та з якою метою використовуватися [2].

Також постає питання здатності та правомірності використання ШІ для пошуку інформації у закритих профілях та в інших джерелах, які не є відкритими, або коли дані, що були зібрані певною компанією були продані/викрадені та несанкціоновано «злиті» у мережу. Зрозумілою є ситуація, за якої дані у відкритому доступі були добровільно розміщені їхніми власниками, надаючи своїми конклюдентними діями згоду на таке розміщення та подальше ознайомлення необмеженому колу осіб. Як правило, у подібних ситуаціях особа розуміє, що її дані стають публічними та можуть бути скопійовані або іншим чином використані третіми особами, навіть, якщо профіль буде обмеженим для огляду лише для певної групи користувачів. Зовсім інша ситуація, коли персональні дані, до прикладу, були зібрані у певну клієнтську базу, а згодом були викрадені та «злиті» у мережу без дозволу правласників таких даних, та ШІ знайшов такі дані. Тоді постає закономірне питання правомірнос-

ті використання таких даних у кримінальному провадженні та чи не буде у суді до них застосований принцип «плодів отруєного дерева». У ключових випадках такі дані можуть використовуватися слідчим лише в якості орієнтуючої інформації для побудови слідчих версій та при обранні тактики ведення окремих слідчих (розшукових) дій, однак, аж ніяк не лягати в основу обвинувачення [3].

Важливим питанням та викликом є процесуальне оформлення даних, отриманих за допомогою ШІ, оскільки у подальшому такі матеріали можуть стати предметом розгляду у судах. На цей час, переважно підтримується точка зору відповідно до якої, перевагу віддають саме протоколюванню дії з використанням технологій ШІ. Однак, питання використання цих технологій, як інструменту та подальшого такого оформлення, залишається відкритим.

Література:

1. Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>

2. Shepitko V., Shepitko M., Latysh, K. (2024). Digital evidence Barriers Overcoming in the Ukrainian case: New actors and Standards. *Revista Brasileira De Direito Processual Penal*, 10(3). <https://doi.org/10.22197/rbdpp.v10i3.1083>

3. Shepitko, V., Shepitko, M., Latysh, K., Kapustina, M., & Demidova, E. (2024). Artificial intelligence in crime counteraction: From legal regulation to implementation. *Social and Legal Studies*, 7(1), 135–144. <https://doi.org/10.32518/sals1.2024.135>

Станіслав Лук'яненко

консультант-експерт з управління досудового розслідування Головного слідчого Управління Служби безпеки України, аспірант ВАiД НА СБ України, м. Київ, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ СБ УКРАЇНИ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ ДЛЯ ДОКУМЕНТУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Державна безпека України складається з комплексу чинників, у тому числі зі здатності сил оборони держави до забезпечення національної

безпеки, захисту суверенітету, державної незалежності й національних інтересів, територіальної цілісності та недоторканості в разі збройної агресії, збройного конфлікту, яка реалізується через систему організаційних та правових засобів і методів.

Якісне оновлення методів роботи з даними є одним з головних векторів розвитку сучасної науки, в тому числі криміналістичної. Широке впровадження інформаційних технологій практично у всі сфери соціального буття забезпечує формування значних обсягів даних, створює унікальні можливості для захисту національної безпеки, аналізу суспільних процесів, збирання та перевірки доказів, прийняття обґрунтованих процесуальних рішень.

Воєнний фактор зачіпає всі соціальні відносини, соціальні зв'язки, що існують в державі. Відбувається їх трансформація, змінюються функції й ролі суб'єктів формування та реалізації кримінальної процесуальної політики.

Таким чином, зміст зазначеної політики в умовах воєнного стану змінився, а її загальний фокус свідчить про намагання протидіяти масштабним ризикам і загрозам, що виникають для безпеки держави в умовах потужної російської агресії.

За період після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну стан застосування кримінального закону характеризується зміною усталених показників діяльності органів правопорядку та суду. Зокрема, протягом 2022–2025 років різко збільшилася кількість облікованих кримінальних проваджень, направлених до суду та розглянутих з постановленням обвинувальних вироків стосовно кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України (Розділ I Особливої частини КК України). Аналогічна тенденція спостерігається щодо кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Розділ XX Особливої частини КК України).

Вибірковий контент-аналіз обвинувальних вироків, слідчої практики, що був проведений за цими категоріями справ, показує наявність конкретних проблем у правозастосуванні та необхідність посилення доказової бази за рахунок новітніх методів роботи з даними.

Сучасна ситуація в Україні, триваюче неспровоковане повномасштабне вторгнення ворога, тимчасова окупація частини території держави, потреба правового забезпечення та регулювання європейського вектору розвитку країни та її інтеграції до євро-атлантичної правової системи –

все це диктує правоохоронному сектору країни нові умови для оптимізації форм та методів організації оперативно-службової діяльності, спрямованої на реалізацію поставлених функцій та завдань, зокрема тих, що стосуються документування воєнних злочинів.

Склади воєнних злочинів передбачаються національним законодавством – Кримінальним кодексом України (глава XX), і міжнародними актами – Римським статутом, Женевськими конвенціями 1949 р. та ін. Найширший перелік воєнних злочинів закріплений в Статуті Міжнародного кримінального суду, так званому Римському статуті. Стаття 8 Римського статуту визначає, що воєнними злочинами є грубі порушення Женевських конвенцій 1949 року.

Збір доказів воєнних злочинів здійснюється у межах розслідування кримінальних проваджень за двома ключовими статтями КК України, а саме ст.ст. 437 та 438 КК України.

Відповідно до ст. 437 КК України – «Планування, підготовка, розв’язування та ведення агресивної війни» передбачена кримінальна відповідальність за:

ч. 1 ст. 437 КК України – *«Планування, підготовку або розв’язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій».*

В ході документування збирається інформація щодо рішень (указів, планів, розпоряджень, інших документів) та дій військово-політичного та військового керівництва, в яких містяться фактичні дані щодо планування, підготовки та/або розв’язування агресивної війни проти України. Об’єктивна сторона вказаного злочину, тобто активна дія закінчується з моменту повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ в Україну 24.02.2024 року.

ч. 2 ст. 437 КК України – «Ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій»

Стаття 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» передбачає кримінальну відповідальність за конкретні діяння:

– частина 1 статті 438: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території;

– частина 2 статті 438: умисне вбивство, а також за низку інших дій, які в широкому розумінні класифікують як: застосування засобів веден-

ня війни, заборонених міжнародним правом; інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Кінцевою метою розслідування воєнних злочинів є притягнення винних осіб з числа вищого військово-політичного керівництва РФ та інших осіб до встановленої законом відповідальності як за національним законодавством, так і нормами міжнародного права у відповідних судових інституціях.

Безпрецедентне та регулярне скоєння воєнних злочинів ворожою стороною виводить потребу щодо їх документування, поглибленого та детального збирання доказів на пріоритетне місце, що потребує ефективного та цілеспрямованого розширення та використання правоохоронними органами України новітніх методик та програмних продуктів для збирання, аналізу, систематизації, оцінки, верифікації, використання інформації з різних джерел даних.

Станом на 2025 рік правоохоронними органами України розслідувалось понад 150 тисяч кримінальних правопорушень в рамках 74 тисяч кримінальних проваджень щодо вчинення злочинів агресії та воєнних злочинів. Близько 700 представникам військово-політичного керівництва РФ та іншим особам повідомлено про підозру. Серед них вище військово-політичне керівництво РФ і командування армій, родів військ та підрозділів РФ.

На очах у всього Світу Україна постає в якості держави, яка у найближчій перспективі матиме найбільш широкий спектр знань та досвіду документування воєнних злочинів, застосування новітніх передових практик збирання доказів вказаної діяльності, використання новітніх криміналістичних підходів, в тому числі використовуючи цифрові дані, а також практику притягнення винних у злочинах агресії та геноциду до відповідальності.

У подальшому вказане забезпечить можливість адекватного реагування на потенційні виклики та загрози державі, відсічі і стримування агресії ворожої сторони, застосування асиметричних заходів, як традиційними методами, так і використовуючи сучасні програмні розробки та штучний інтелект. Вказане сприятиме тактичному та стратегічному посиленню України на міжнародній арені, вжиттю та запровадженню широкого комплексу безпекових заходів світовою демократичною спільнотою, а також унеможливить подальше поширення у Світі деструктивних проявів та тоталітарної пропаганди.

Розслідування воєнних злочинів віднесено до категорії справ особливої складності, розслідування яких потребує залучення кваліфікованих слідчих, аналітиків та оперативних співробітників. На сьогодні виникає необхідність прийняття неординарних та інноваційних рішень для впровадження дієвого механізму протидії цим злочинним проявам. Реалізація вказаної мети можлива за рахунок забезпечення досудового розслідування сучасними засобами, розробки та впровадження яких має ґрунтуватися на положеннях цифрової криміналістики, аналізі та узагальненні передової національної й міжнародної судової та слідчої практики, передових досягненнях науково-технічного прогресу. Сучасні технології та «цифровий Світ» надають можливість використовувати широкий спектр вихідної інформації: мережу Інтернет, різноманітні державні та закордонні електронні реєстри, он-лайн-платформи, спеціалізовані вузькопрофільні програми, інформаційні аналітичні системи, агреговані бази даних, месенджери, боти, електронні поштові скриньки, мобільні термінали тощо.

В сучасних умовах документування воєнних злочинів одним з найбільш актуальних питань для розгляду в зазначеному дослідженні постає OSINT, або розвідка з відкритих джерел. Враховуючи повномасштабне вторгнення на територію України країни-агресора у 2022 році, актуальність вказаних напрямків зростає у геометричній прогресії та слугує дієвим аргументом при отриманні різного роду інформації про ворога.

Разом з цим, швидкого розвитку набуває штучний інтелект, який окремими спеціалістами вважається «зброєю майбутнього» поряд із ядерним арсеналом. Додатковим ґрунтовним питанням є потреба обробки, систематизації та аналізу значного обсягу інформації, застосування для цього інноваційних криміналістичних методик, а також організації процесу її збереження у відповідному форматі та якості, що у подальшому дозволить своєчасно та ефективно використовувати збережені дані в якості доказової бази та направлення матеріалів до міжнародних судових структур.

Важливою складовою документування воєнних злочинів, які вчиняються російською федерацією проти України, є можливість збирати інформацію безпосередньо зараз, не очікуючи закінчення агресії та настання інших умов чи рішень. Паралельно, використовуючи унікальні методи, які щоденно рутинно застосовуються «в полі», доцільно залучати до розслідувань міжнародних партнерів, створюючи міжнародні ро-

бочі та слідчі групи, які у найближчій перспективі будуть сприяти ефективному та своєчасному надходженню матеріалів до міжнародних правоохоронних та судових інституцій для вжиття заходів стосовно воєнних злочинців.

Так, слідчі СБ України вже працюють у складі спільної слідчої групи (Joint Investigation Team, скорочено JIT), створеної 25 березня 2022 року та постійного координаційного центру під назвою «Міжнародний центр з розслідування злочинів агресії проти України» (ІСРА), в рамках JIT. Вказаний Міжнародний центр розміщено у Євроюсті.

Основною метою ІСРА є створення структури для підтримки та покращення розслідування злочину агресії проти України шляхом отримання доказів та сприяння побудови справ для майбутніх судових процесів, включно в національних органах (включаючи українські), Міжнародному кримінальному суді (для злочинів, на які поширюється його юрисдикція) або можливого майбутнього спеціального трибуналу.

Для розслідування та розкриття воєнних кримінальних правопорушень правоохоронними органами України на сьогодні використовується широкий спектр програмних продуктів, серед яких найбільш дієвими є: державні реєстри, бази даних державних правоохоронних та інших органів; приватні та службові розробки та програмні продукти, які дозволяють здійснювати пошук та аналіз великих масивів інформації з новинних сайтів, телеграм-каналів тощо; спеціальні сервіси для ідентифікації за соціальними мережами, фото, відео, аналізу інформації, розпізнавання голосу (сайти reveng.ee, lab.artelligence.com, search4faces.com, pimeyes.com, clearview.ai, findclone.ru, neuro.identigraf.center, пошуковик Yandex); розробки Міністерства оборони України (OSINTBand, Delta Intelligence, ресурси на базі Palantir); пошукові боти (@the_dark_I_bot, @prob3y_bot, @vkhistoryRobot, @vkInfoRobot, @DataLeakAlertBot, @osint_maigret_bot, @truexasearch_bot тощо); ресурси для геолокації, сервіси супутникових знімків тощо (browser.dataspace.copernicus.eu, firms.modaps.eosdis.nasa.gov, earth.google.com, wikimapia.org та інші); бази та програмні продукти вітчизняних громадських організацій, спеціалізовані сервіси, розроблені безпосередньо для виконання конкретних завдань, в тому числі збереження інформації та доказів протиправної діяльності (інформаційна система «Книга катів українського народу», єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, сайти myrotvorets.center, аналітичний додаток «Воєнні злочинці РФ» – gur.gov.ua/content/

war-criminals-rf, rwc.shtab.net, електронний додаток для документування злочинів eyeWitness to Atrocities, Ю-Контрол, Strabis, Fotoforensics, Wayback machine та інші).

Євген Лук'янчиков

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інформаційного, господарського
та адміністративного права*

Борис Лук'янчиков

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративно-
го права, Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

Розслідування кримінальних правопорушень складний процес інформаційно-пізнавальної діяльності слідчого, що відбувається використанням передбачених законом засобів – слідчих (розшукових) дій, під якими, відповідно до ст. 223 КПК України розуміють дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

В наведеному визначенні не розкриваються визначальні ознаки таких дій, а лише вказується мета їх застосування – отримання доказів або їх перевірка. Подібні завдання можуть вирішуватися проведенням інших процесуальних дій (в першу чергу під час проведення дізнання) та заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна тощо).

Поняття слідчих дій здавна привертало увагу науковців. Так, А. Я. Дубинський пропонував під слідчими діями розуміти процесуальні дії уповноваженої особи (дізнавача, слідчого тощо), що проводяться, як правило, в стадії досудового розслідування у відповідності з процесуальними вимогами і спрямовані на збирання і перевірку доказів та закріпити

його у статті КПК, що присвячена визначенню основних термінів[1, с. 215].

Результативність слідчих дій залежить від багатьох чинників, проте у першу чергу від умілого використання прийомів і тактичних рекомендацій, основу яких складають ті, що ґрунтуються на сучасних досягненнях різних галузей знань. Оскільки кримінальне провадження розглядають як процес спілкування слідчого з його учасниками, визначальне місце серед тактичних прийомів належить тим, що засновані на досягненнях науки психології. У цьому зв'язку слід докладніше зупинитися на питаннях психологічного впливу у кримінальному провадженні його правомірності та меж допустимості, на що неодноразово звертала увагу В. О. Коновалова і застерігала від поспішного застосування прийомів, що на даний момент не мають під собою наукового підґрунтя, не набули достатнього визнання в теорії криміналістики і впровадження в практику (метод інструментальної діагностики (поліграф), телепатія та яснобачення, гіпноз тощо)[2, с. 19–24].

Психологічний вплив у кримінальному провадженні обумовлений самою природою слідчої діяльності. Під час пізнавальної діяльності слідчий спілкується з різними людьми, які можуть бути носіями інформації про обставини кримінального правопорушення. Перша зустріч з особою, звернення до неї із запитанням є способом передавання вербальної або невербальної інформації, яка впливає на психіку особи та спонукає до визначення лінії поведінки та пошуку необхідної відповіді. Отже, психологічний вплив у кримінальному провадженні є невід'ємним елементом процесу спілкування між людьми, а тому стає усе менше тих, хто відносили його до незаконних методів розслідування.

В процесуальному відношенні, зазначає В. О. Коновалова, психологічний вплив слідчого зумовлений природою, метою і завданнями слідчої дії. Він являє собою надто складну структуру відносин, що передбачає гнучкість і швидкість у діагностиці особи, обранні прийомів впливу, їх оцінці, протистоянні зворотному впливові. Здійснення психологічного впливу потребує не тільки знання психології особи, але й великої культури, професійної майстерності, досвіду застосування психологічних прийомів, що дозволяє індивідуально підходити до кожної ситуації й особи, щодо якої передбачається вплив[3, с. 125].

Слід зазначити, що кримінальний процесуальний закон забороняє під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорсто-

кому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність (ч. 2 ст. 11 КПК), а ст. 373 КК України передбачає кримінальну відповідальність за примушування давати показання на допиті шляхом незаконних дій з боку особи, яка проводить досудове розслідування. Автори наукових коментарів до цієї статті по різному підходять до віднесення певних дій до недопустимих у кримінальному провадженні. Так, одні з них до незаконних дій під час допиту відносять застосування психічного або фізичного впливу з метою отримання необхідних показань[4, с. 419]. Автори не проводять розмежування між психічним (точніше психологічним) впливом, без чого взагалі не може бути спілкування між особами, психологічним тиском та насиллям, що має бути заборонено.

Інші автори під примушуванням пропонують розуміти будь-які недовolenі КПК діяння, крім насильства та знуцання (на жаль КПК не містить переліку дій, заборонених до застосування). Проте далі автори вказують, що інші психологічні прийоми, які складають законний арсенал тактики прокурора, слідчого, співробітників оперативних підрозділів не утворюють склад розглядуваного злочину[5, с. 936].

Незважаючи на те, що йдеться про отримання показань, зазначений перелік заборонених способів примушування набув розширеного тлумачення на процес формування доказів у кримінальному провадженні і отриманні інформації в процесі застосування оперативно-розшукових заходів оперативними підрозділами.

Однією з недопустимих форм психологічного впливу на особу вважається введення особи в оману (її дезінформація), що може виявлятися у демонстрації фальшивого клопотання (або навіть ухвали) про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, неправдиве інформування про те, що відносно допитуваного є докази причетності його до правопорушення тощо[6, с. 461–462].

Подібні випадки, дійсно, можуть зустрічатися в практиці. Проте сумнівним є можливість досягти бажаного результату розслідування. Сьогодні відбулися суттєві зміни у структурі та характері злочинності, суттєво зріс рівень її професіоналізації, організованості і корумпованості, обізнаності населення про свої конституційні права і права на захист з можливістю звернення до адвоката. Проте питання про можливість

використання тактичних прийомів передавання допитуваному (іншим особам) інформації, яка може бути неоднозначно ним оцінена і спонукати до певних дій, не набуло однозначного вирішення.

Опитування слідчих та співробітників оперативних підрозділів, що проводилися науковцями показали, що дезінформація про наявність доказової інформації у слідчого достатньо широко використовується у кримінальному провадженні[7, с. 222]. Наведене дозволяє дійти висновку, що застосування тактичних прийомів та криміналістичних комбінацій, які дозволяють дезінформувати протидіючу розслідуванню сторону не виняток, а поширена практика, яка потребує подальшого вивчення, узагальнення та розроблення тактичних рекомендацій для використання у кримінальному провадженні.

Тактичні прийоми засновані на використанні психологічного впливу на інших учасників провадження в теорії криміналістики набули не дуже привабливі назви: «психологічні пастки», «слідчі хитрощі», «дезінформації та зашифровки дійсної мети» та інші. Проте сутність таких прийомів залишається незмінною і полягає в умінні слідчого переграсти протидіючу сторону визначенням правильної лінії поведінки та способів надання інформації конкретному учаснику провадження. Під час допиту підозрюваного, слушно зазначає В. О. Коновалова, слідчий не зобов'язаний повідомляти йому всю інформацію, якою він володіє. Вона піддає критиці тих, хто заперечує застосування під час допиту раптових запитань, викриття допитуваного у брехні, використовуючи його обмовки. Якщо тактику допиту, у якому беруть участь дві протидіючі сторони, зазначає вона, порівняти з тактикою гри в шахи, то буде очевидно, що раптовість дії, питання за таких умов і моральна і коректна. Це не хитрість, а виявлення обраної позиції, системи правомірних дій для досягнення мети, поміркована лінія поведінки в конкретній ситуації спілкування[8, с. 130–131].

Неоднозначне ставлення до використання прийомів психологічного впливу у кримінальному провадженні можна пояснити відсутністю його вирішення в законодавчому порядку, а В. О. Коновалова слушно зазначає, що ні кримінальне, ні кримінальне процесуальне право не може містити в собі перелік всіх етично недопустимих дій, у зв'язку з чим вимога моралі в них виявляється в найбільше загальній формі[8, с. 129].

Досліджуючи дане питання, слід звернути увагу на те, що в статті 11 КПК України йдеться про катування, жорстоке, нелюдське або таке,

що принижує гідність, поводження чи покарання, погрози застосування такого поводження, утримання особи в принизливих умовах, примушування до дій, що принижують її гідність. Про використання дій, що можуть бути неоднозначно сприйняті і оцінені особою (по суті є обман або дезінформація) у даній нормі не згадується. Каткування, насилля, погрози є ніщо інше як незаконні дії. Очевидно саме тому в ст. 373 КК України йдеться про примушування давати показання шляхом незаконних дій. Які саме дії мають відноситися до незаконних мав би визначити законодавець, або вказати загальний критерій для віднесення таких дій до незаконних.

Слід погодитися з думкою В. Г. Гончаренка, що критерієм припустимості психологічного впливу на досудовому слідстві є можливість або неможливість свободи вибору особою своєї позиції у спілкуванні, висловлювань, вчинків, поведінки, якщо певні обмеження прямо не передбачені законом[9, с. 423].

Подальше дослідження розглядуваної проблеми дозволить визначити, які форми дезінформації за формою подачі, змістом інформації і т. п. взагалі вважаються недопустимими до застосування в правоохоронній діяльності. У той же час будуть розроблятися нові та удосконалюватися традиційні тактичні прийоми і комбінації психологічного впливу на протидіючу сторону у кримінальному провадженні.

Література:

1. Дубинський А. Я. Вибрані праці. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 430 с.
2. Коновалова В. Е. Психологическое воздействие в судопроизводстве: допустимость и правомерность. *Актуальні проблеми юридичної психології: Тези доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф.* (Київ, 29–30 вересня 2006 р.). Київ: КНУВС, 2006. С. 19–24
3. Коновалова В. О. Допустимість і правомірність психологічного впливу при розслідуванні злочинів. Вибрані твори. Х.: Апостіль, 2012. С. 123–128.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За заг. ред. Литвинова О. М. К.: «Центр учбової літератури», 2016. 528 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
6. Кримінальне право. Особлива частина. Підручник. К. : НАВСУ-«Правові джерела», 1998. с. 461–462.

7. Шепітько В. Ю. О проблеме допустимости тактических приемов в следственной деятельности. *Вибрані твори*. Х.: Видавнича агенція «Апостіль», 2010. С. 215–224.

8. Коновалова В. О. Нравственные начала судопроизводства. *Вибрані твори*. Х.: Апостіль, 2012. С. 128–131.

9. Гончаренко В. Г. *Вибране*. К.: Прецедент, 2011. 791 с.

Ірина Макогін

*аспірант кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДОЗРЮВАНОГО У ВБИВСТВІ ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ

Вбивство через необережність є однією з найбільш складних і суперечливих категорій кримінальних правопорушень, що викликає численні дискусії серед вчених та практиків. У зв'язку з чим, вивчення криміналістичної характеристики підозрюваного є надзвичайно важливим для розуміння обставин вчинення даного кримінального правопорушення та виявлення причинно-наслідкових зв'язків.

Криміналістичну структуру особистості злочинця можна уявити як таку, яка складається з певних елементів, а саме:

1) що містять такі соціально-демографічні ознаки, як соціальне походження й стан, сімейний стан і посада, національна й професійна належність, рівень матеріальної забезпеченості;

2) які визначають рівень розумного розвитку, освітньо-культурний рівень, знання, навички, вміння;

3) до яких входять моральні якості, ціннісні орієнтації й прагнення особистості, її соціальні позиції та зв'язки, інтереси, потреби, схильності, звички;

4) що формують психічні процеси, властивості та стани особистості;

5) що складаються із соціального змісту й прояву таких біофізіологічних ознак, як стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції тощо [1, с. 101].

Криміналістична характеристика здійснює систематизацію і аналіз даних, які відображають особистісні, поведінкові та соціальні аспекти підозрюваного. Розуміння цих характеристик не лише допомагає в формуванні цілісної картини події, але й сприяє визначенню можливих шляхів запобігання подібних інцидентів у майбутньому.

В. Г. Лукашевич та М. В. Салтевський визначили особу злочинця – як соціально-біологічну систему, властивості (фізичні, біологічні та соціальні) якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розслідування злочинів [2, с. 112].

Аналіз кримінальних проваджень свідчить, що частині осіб, що обвинуваються у вчиненні вбивств через необережність, характерні легковажні мотиви, самовпевненість, авторитарність, жорстокість, неадекватна самооцінка під час прийняття певних обов'язків, пов'язаних з дотриманням норм безпеки; а іншим – халатність, самовпевненість, недбалість, бажання мінімізувати інтелектуальні, вольові та фізичні зусилля відповідно до діяльності.

А. В. Іваниця, вказує, що особа злочинця та форма вини мають першочергове значення для криміналістичної характеристики вбивства, учиненого через необережність, із наголошенням на відповідному психоемоційному стані злочинця [3, с. 18].

Цілком зрозумілим є те, що в основі необережної злочинної поведінки лежить суб'єктивний (тобто «людський») чинник, оскільки обрана особою поведінка, що орієнтована на порушення або недотримання певних правил чи норм законодавства, слугує підґрунтям для вчинення необережного правопорушення.

Зовнішні фактори, визначають формування поведінки, поглядів, переконань. У певній ситуації, на вчинення вищевказаного злочину, можуть вплинути алкогольне чи наркотичне сп'яніння, психоемоційні або фізичні перевантаження, які виникають унаслідок негативних відносин у навколишньому середовищі, сім'ї, класі, колективі.

Аналізуючи кримінальні провадження за статтею 119 КК України, можна вказати, що за статистикою, більшість злочинців, які скоюють вбивства з необережності, належать до вікової групи 25–40 років, таким чином це молоді, або середнього віку особи. Чоловіки складають більшу частину осіб, що притягуються до відповідальності у даній категорії злочинів, це близько 70–80%.

Соціально-економічний статус осіб, що вчиняють вбивства з необережності свідчить, що більшість з них мають середню освіту, або професійно-технічну, базову вищу освіту, рідше – вищу освіту. Згідно з дослідженням, близько 60% осіб, що вчиняють дані кримінальні правопорушення, не мають вищої освіти.

Досить часто особи, що скоюють вбивство з необережності, можуть бути в стресовому стані, або під впливом алкоголю чи наркотиків, іноді прослідковується схильність особи до агресивної поведінки. Дослідження свідчать, що психічний стан осіб, які вчинили необережні злочини в цілому, можна визначити такими характеристиками: напруженість, розпач, стрес, сильна перевтома, недосвідченість. При цьому слід зазначити, що досить велика кількість випадків вказують на те, що особа, що вчинила дане діяння була під впливом алкоголю або наркотичних речовин. Цікавим фактом є те, що такі особи зазвичай не перебувають на обліку у лікаря нарколога чи психіатра.

Чоловіки здебільшого вчиняють убивство через необережність на тлі зловживання алкогольними напоями, що призводить до неконтрольованої агресії, яка виявляється в конфліктних ситуаціях (сварки, бійки) під час проведення дозвілля в громадських місцях з незнайомими особами або за місцем мешкання з членами родини, передусім дружиною.

Злочинці часто мають складні стосунки з оточенням (родиною, друзями, колегами). 20–30% таких осіб мають вирок за інші менш суспільно-небезпечні кримінальні правопорушення, що свідчить про їх схильність до ризикованої поведінки.

Отже, особа, що вчиняє вбивство з необережності, має певні притаманні лише їй особливості. Так, можна виділити деякі характерні (типові) ознаки особи злочинців, які вчиняють кримінальні правопорушення, передбачені ст. 119 КК України: переважно це дорослі чоловіки віком від 18 років, які мають повну чи неповну вищу освіту, неодружені, працюють, переважна більшість яких, під час учинення злочину, не перебували у стані сп'яніння та взагалі не перебувають на обліку в нарколога чи психіатра. Також до притаманних таким особам характеристик відносяться переоцінка своїх можливостей, необдуманість вчинків, імпульсивність, неухважність тощо.

Література:

1. Мельничок В. М. Криміналістична характеристика соціально-психологічних ознак особистості злочинця / В. М. Мельничок // Юридична Україна. – 2008. – №11. – С. 97–102.

2. Салтевський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики. Київ : ВПОЛ, 1994. 180 с.

3. Іваниця А. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування вбивств через необережність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2015. 249 с.

Марія Михайленко

*судовий експерт Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБУ в УСБУ в Харківській області
аспірант кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди*

м. Харків, Україна

Євгенія Шипкова

*судовий експерт Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБУ в УСБУ в Харківській області
м. Харків, Україна*

ВПЛИВ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ В. О. КОНОВАЛОВОЇ НА РОЗВИТОК СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Судова експертиза є невід'ємною складовою правосуддя, що забезпечує достовірність та обґрунтованість висновків у кримінальному, цивільному та адміністративному судочинстві. У цьому контексті науковий доробок видатних вчених відіграє важливу роль у становленні та розвитку експертної діяльності. Одна з таких ключових постатей – В. О. Коновалова, чії праці стали фундаментом для вдосконалення методології судової експертизи. Дослідження її наукової спадщини дозволяє оцінити внесок у формування сучасних експертних підходів та технологій, а також визначити подальші напрями розвитку цієї галузі.

Мета роботи – проаналізувати вплив наукової спадщини В. О. Коновалової на розвиток судової експертизи, її методологічні засади та практичне застосування. Для досягнення визначено такі завдання:

– окреслити основні етапи наукової діяльності В. О. Коновалової та її внесок у розвиток судової експертизи;

- проаналізувати ключові праці вченої та їх вплив на сучасні методи судової експертизи;
- визначити основні теоретичні та практичні аспекти, які сформувалися під впливом її досліджень;
- оцінити перспективи подальшого розвитку судової експертизи з урахуванням наукової спадщини В. О. Коновалової.

Проаналізувавши доробок наукової діяльності В. О. Коновалової, можемо виокремити 4 етапи діяльності. Під час початкового етапу, який тривав 1980–1990 рр., дослідниця зосередила увагу на дослідженні основ судової експертизи, аналізі методологічних підходів, що існують. Учена вважала, що необхідно дотримуватися системного аналізу, і зазначала: «Судова експертиза повинна ґрунтуватися на комплексному підході, що включає системний аналіз як основу доказового процесу» [1].

В. О. Коновалова поділяла експертні методи на кілька категорій, виходячи з їхньої функціональності, наукової основи та сфери застосування. Вона виокремлювала традиційні методи, що базуються на класичних криміналістичних підходах, інструментальні, що застосовують фізичні та хімічні аналізи, та цифрові, які інтегрують комп'ютерні технології в судово-експертну практику [3].

До традиційних вона відносила трасологічні дослідження, почеркознавчу експертизу та ідентифікацію за морфологічними особливостями. Вона наголошувала на важливості розвитку цього напрямку, оскільки фундаментальні методи мають бути збережені як основа експертної діяльності. Інструментальні містили спектральний, хроматографічний та інші фізико-хімічні аналізи, що дозволяють виявляти фальсифікації документів, встановлювати склад матеріалів та визначати автентичність об'єктів дослідження [4].

Особливу увагу Коновалова приділяла цифровим методам, оскільки вони відкрили нові можливості для криміналістики. Акцентувала: «Лише поєднання класичних криміналістичних методів із сучасними технологіями забезпечить належний рівень достовірності експертних висновків» [1]. Вона розробила систему автоматизованого аналізу почерку, алгоритми оцінки цифрових слідів, а також методики виявлення змін у файлах та зображеннях. Її роботи сприяли створенню програмного забезпечення для аналізу електронних доказів і вдосконаленню методів [5].

Другий етап характеризується розвитком теоретичних засад (1990–2005 рр.). Дослідниця працювала над монографією «Судова експерти-

за: методологія та практика» (2005) [1], що стала однією з основних робіт у цій сфері. Слід зазначити, що В. О. Коновалова наголошувала: «Розробка алгоритмів експертного аналізу має критичне значення для стандартизації судової експертизи та забезпечення її об'єктивності» [2]. Створила міждисциплінарну модель проведення експертиз, що об'єднує криміналістику, судову медицину та комп'ютерні технології.

Модель судової експертизи, розроблена В. О. Коноваловою, базується на системному підході та комплексному використанні різних наукових методів для підвищення точності та об'єктивності висновків. Вона запропонувала структуру, яка передбачає поетапний аналіз доказів із залученням криміналістичних, судово-медичних, біометричних та цифрових методів дослідження. На першому етапі здійснюється первинний аналіз доказів, де застосовуються фототехнічні методи та візуальна експертиза, після чого докази піддаються криміналістичному аналізу, залучаючи дактилоскопію, трасологію та почеркознавчі дослідження. У разі наявності біологічного матеріалу проводяться ДНК-аналіз та гістологічні експертизи, що дозволяють підтвердити або спростувати зв'язок обвинуваченого зі злочином. Вона наголошувала, що використання міждисциплінарного підходу дозволяє мінімізувати судові помилки та забезпечити стандартизацію експертних висновків, що стало підґрунтям для створення спеціалізованих експертних груп та впровадження інновацій у криміналістиці. Її концепція стала основою для подальшого розвитку судової експертизи, зокрема у сферах цифрової криміналістики, кібербезпеки та автоматизації судово-експертних досліджень, що значно підвищило ефективність кримінального розслідування та рівень довіри до експертних висновків. Зокрема, її рекомендації щодо стандартизації судово-експертних процедур були використані у розробці європейських норм щодо експертизи електронних доказів, що зараз широко застосовуються в міжнародній судовій практиці [4].

У праці «Судова експертиза: методологія та практика» (2005) Коновалова заклала методологічні основи сучасної судової експертизи, визначивши базові принципи проведення експертних досліджень. Коновалова також ввела поняття «експертної достовірності», яке означає рівень точності та наукової обґрунтованості висновків експерта. Вона розробила критерії оцінки експертних висновків, що включають відтворюваність результатів, обґрунтованість методів та відповідність сучасним науковим

підходам. Це поняття стало ключовим у стандартизації судових експертиз і підвищенні їх надійності.

Третій етап (2005–2020 рр.) визначається інноваційністю підходів до дослідження. В. О. Коновалова запроваджувала новітні методи цифрової криміналістики та біометричного аналізу [2]. Брала участь у міжнародних дослідницьких проектах щодо уніфікації судово-експертних стандартів. Написала фундаментальну працю «Теоретичні засади судово-експертного аналізу доказів» (2010), у якій зазначала: «Точність експертного висновку залежить від застосування правильних методів, що ґрунтуються на об'єктивних наукових принципах» [2].

«Теоретичні засади судово-експертного аналізу доказів» (2010) [2] – робота, яка стала основою для розвитку наукового підходу до аналізу доказової бази в судовій експертизі. Коновалова стверджувала: «Будьякий доказ повинен бути підданий багаторівневому аналізу для встановлення його автентичності та допустимості в судовому процесі».

Її концепції щодо стандартизації експертних процедур сприяли впровадженню програмного забезпечення для аналізу доказів, зокрема у сфері почеркознавства та трасології [4].

Праці В. О. Коновалової мають вплив і на розвиток сучасної експертології. Їх використовують у підготовці молодих експертів [3, 4]. Її ідеї активно впроваджують у розробку нормативно-правових актів, що регулюють судово-експертну діяльність. Подальшого розвитку набуває міждисциплінарний підхід [5]. Водночас її деякі методи, такі як класичні почеркознавчі дослідження, можуть потребувати адаптації до нових викликів, пов'язаних із підробкою документів у цифровому форматі [5].

В. О. Коновалова зробила значний внесок у розвиток судової експертизи, особливо в таких напрямках, як:

- методологія проведення експертних досліджень;
- удосконалення класифікації судово-експертних методів;
- запровадження нових технологій у судову експертизу;
- розробка теоретичних засад криміналістичного аналізу доказів;
- міждисциплінарний підхід у судовій експертизі [1, 2].

Наукова спадщина В. О. Коновалової має значний вплив на розвиток судової експертизи, розширенню застосування експертних методів та підвищенню їхньої ефективності.

Врахування її досліджень у сучасних судово-експертних практиках дозволяє покращити якість судочинства, зробити його більш об'єктивним

і науково обґрунтованим. Подальший розвиток судової експертизи потребує інтеграції сучасних технологій та врахування міждисциплінарного підходу, що також відображено в працях В. О. Коновалової.

У майбутньому розвиток штучного інтелекту та машинного навчання може дозволити автоматизувати багато аспектів експертної роботи, що сприятиме швидшому та більш об'єктивному аналізу доказів, однак це також потребує розробки нових методичних рекомендацій для їхнього належного використання в судочинстві.

Література:

1. Коновалова В. О. Судова експертиза: методологія та практика. Київ: Наукова думка, 2005.
2. Коновалова В. О. Теоретичні засади судово-експертного аналізу доказів. Харків: Право, 2010.
3. Петренко О. В., Іванов С. М. Вплив наукової спадщини В. О. Коновалової на сучасну судову експертизу. *Юридична практика*. 2020. № 5. С. 35–42.
4. Сидоренко Л. П. Роль наукової діяльності В. О. Коновалової у розвитку криміналістики. *Вісник юридичних наук*. 2018. № 2. С. 14–21.
5. Чебанов М. Г. Судова експертиза: історія, сучасність, перспективи. Оdesa: Юридична література, 2019.

Ярослав Мишков

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м.
Харків, Україна*

СПОГАДИ ПРО УЧИТЕЛЯ В. О. КОНОВАЛОВУ

Зазвичай, розпочинаючи спогади про видатні постаті, перелічуються їх звання, титули, посади. У Віолетти Омелянівни їх багато. Але головне, що про неї хочеться згадувати. І не тільки тому, що Віолетта Омелянівна Коновалова видатний вчений-криміналіст, а й тому, що вона людина з великої літери у всіх інших аспектах життя.

Моє знайомство із Віолеттою Омелянівною відбулось у 1995 році. Я, старший слідчий прокуратури міста Харкова, накопичивши з 1992 року деякий власний досвід у розслідуванні кримінальних справ, який мені здавався достатнім, замислився над тим, щоб не просто узагальнити,

проаналізувати слідчу практику щодо окремих питань попереднього слідства, а й спробувати застосувати науковий підхід та викласти свої думки у кандидатській дисертації. Молодий слідчий, як герой одного відомого фільму, вирішив, що прийшов час замахнутися на...

Враховуючи, що мій трудовий шлях розпочався у 1985 році на посаді лаборанта кабінету криміналістики Харківської обласної прокуратури, де я під керівництвом прокурорів-криміналістів оволодів основами судово-оперативної фото- та відео- зйомки, вибір кафедри криміналістики для майбутньої наукової роботи був однозначним та безумовним.

Мені дуже пощастило, що перше спілкування на кафедрі з можливим науковим керівником відбулось саме із Віолеттою Омелянівною Коноваловою. Знаний фахівець не тільки у криміналістиці, а й у судовій психології, Віолетта Омелянівна на співбесіді, вислухавши мої наміри, цілі та мотиви, безумовно склавши мій психологічний портрет, дала мені поради, а головне впевненість, у тому що дорогу здолає той, хто йде. Після того, як Віолетта Омелянівна повідомила мені, що сама працювала слідчим прокуратури міста Ворошиловська Ворошиловградської області (на цей час – місто Алчевськ Луганської області), іншого науково-го керівника я не міг бажати. Дякую долі, що так і сталося.

Працюючи слідчим прокуратури, я спеціалізувався на розслідуванні посадових злочинів, переважно щодо отримання хабарів. Тому вибір теми кандидатської дисертації було вирішено наперед – «Методика розслідування хабарництва». Вже після захисту дисертації, в ході зустрічей і спілкувань у колі друзів Віолетта Омелянівна неодноразово, жартуючи наставляла, щоб я не забував добавляти слово «розслідування», коли кажу, що я спеціаліст з хабарництва.

Науковий підхід до методики розслідування хабарництва, криміналістичної характеристики хабарництва, рекомендацій щодо проведення окремих слідчих дій під час розслідування, планування і організації розслідування дачі, отримання хабара та інших посадових та корупційних злочинів, який мені був розкритий В. О. Коноваловою, сприяв розширенню мого уявлення про можливості розкриття та розслідування злочинів.

Віолетта Омелянівна Коновалова – людина незвичайної доброти, але при цьому вимоглива щодо засвоєння переданих нею знань і виконання всіх її рекомендацій. Віолетта Омелянівна як наставник була винятковою людиною і винятковою як вчений. Свої знання вона поширювала широ-

ко та не нав'язливо. Знання були відкриті для всіх, передавалися тонко, по-вчительськи та врзалися глибоко в пам'ять так, що це дозволяло вільно використовувати їх в практичній діяльності.

Робота під науковим керівництвом Віолетти Омелянівни, спілкування з цією видатною людиною не тільки на тему дисертації, а й на будь-які теми життя, це корисний і незабутній досвід. Вона любила життя, поважала колег та учнів, не зважаючи на вікову різницю. Віолетта Омелянівна залишилась у пам'яті модницею, еталоном стилю, Королевою; у серці душевною, майже рідною людиною, яка не забувала поцікавитись особистими справами у кожного з нас.

Ім'я Віолетти Омелянівни Коновалової назавжди вписано в історію криміналістики як новатора, генератора ідей та просто чудової людини.

Олександр Могилевський

*аспірант кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків*

ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ: ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННИЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ У КРАЇНИ ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

З початком злочинної військової агресії проти України у 2014 році, набула особливого значення необхідність забезпечення безперешкодного функціонування суб'єктів, що обороняють територіальну цілісність та незалежність нашої держави. Це призвело до необхідності доповнення кримінального законодавства положеннями, що мають на меті стримувати злочинні посягання на законну діяльність Збройних сил України та інших військових формувань. У зв'язку з цим, 8 квітня 2014 року, розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України було доповнено статтею 114–1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань». Відтак, необхідністю стали

вивчення та розробка криміналістично методички розслідування злочинів, що можуть кваліфікуватися за вищезазначеною статтею.

У зв'язку з цим, необхідністю стало вивчення особливостей криміналістичної характеристики перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. Особливої уваги, при цьому, заслуговує необхідність визначення предмету злочину, адже у даному випадку це питання є в певній мірі дискусійним.

Неоднозначність полягає в самому визначенні предмету злочину у даному випадку. За усталеною традицією, предметом злочину вважаються будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину [4, с. 100].

Аналізуючи статтю 114–1 Кримінального кодексу України, ми бачимо, що її метою є захист від перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період [1]. А отже виникає питання – що є предметом у даному випадку?

З тексту статті вбачається, що норма закону направлена на захист законної діяльності певних суб'єктів. Відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України», ними є Генеральний штаб Збройних Сил України як головний орган військового управління; види збройних сил – Сухопутні війська, Повітряні Сили, Військово-Морські Сили; окремі роди сил Збройних Сил України – Сили спеціальних операцій, Сили безпілотних систем, Сили територіальної оборони, Сили логістики, Сили підтримки, Медичні сили. [2].

Також, відповідно до абзацу 13 статті 1 Закону України «Про оборону України», ще однією категорією суб'єктів є військове формування – створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій [3]. До них, зокрема, входять Державна спеціальна служба транспорту та Національна гвардія України.

Можемо зробити висновок, що предметом злочину, направленого на перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших

військових формувань в особливий період є саме законна діяльність вищезазначених суб'єктів.

Проте, виникає питання, чи можна вважати діяльність предметом злочину? Адже традиційно в науковій літературі предметом називають лише об'єкт матеріального світу.

Тут варто розглянути конкретні приклади діянь, що можуть кваліфікуватися за статтею 114–1. Так, перешкодження законній діяльності може виявлятися у знищенні, чи пошкодженні майна, що належить, або перебуває у правомірному користуванні вищезгаданих суб'єктів, завданні шкоди здоров'ю особам, що входять до структури суб'єктів оборони країни та в інших формах. Кваліфікувати діяння за статтею 114–1 можна лише в тому випадку, якщо кінцевою метою зловмисника було саме завадити законній діяльності представників Збройних Сил України та інших військових формувань, шляхом пошкодження майна, або завдання шкоди здоров'ю особи. Ці ж діяння можуть вчинятися з інакших мотивів і тоді вони можуть кваліфікуватися за іншими статтями, у яких предметом буде виступати саме життя, здоров'я особи, або майно, що належить, чи знаходиться в користуванні особи.

Так, науковці, зокрема Олейніков Д. О., наголошують, що відповідальність за вчинення перешкодження діяльності ЗСУ та інших військових формувань настає тільки у разі, коли така діяльність була законною. Відповідальність суб'єкта, який перешкоджає діяльності ЗСУ або інших військових формувань може наставати також у разі, коли особа, помиляючись, вважала таку діяльність законною. У цьому випадку за правилами кваліфікації суб'єктивної помилки вчинене розцінюється як закінчений замах на злочин, передбачений ст. 114–1 КК України [5, с. 57]. При цьому, законною діяльністю вважається та, яка провадиться у рамках, окреслених у розділі IV Закону України «Про Збройні Сили України».

Саме тому, варто розуміти, що предметом злочинів, пов'язаних із перешкодженням законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, є саме діяльність їх суб'єктів, що не є об'єктом матеріального світу, а отже не підпадає під традиційне визначення предмету злочину.

Отже, питання предмету, на мою думку, має сенс розглядати більш широко і включати не тільки матеріальні об'єкти, а і певні явища, діяльність суб'єктів, нематеріальні результати праці людини.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від від 01.02.2025 № 2341-III: станом на 15 березня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.03.2025).
2. Про Збройні Сили України: Закон України від 05.01.2025 № 1934-XII: станом на 15 березня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 05.03.2025).
3. Про оборону України: Закон України від 05.01.2025 № 1932-XII: станом на 15 березня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 05.03.2025).
4. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2020. – 584 с.
5. Олейніков, Д. О. Кримінально-правова характеристика злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України / Д. О. Олейніков // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Вип. 27. Т. 3. – С. 54–58.

Олена Нарожна

*старший викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
м. Одеса, Україна*

ДОКУМЕНТУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО ГЕНОЦИДУ: ОКРЕМІ ІННОВАЦІЙНІ КРИМІНАЛІСТИЧНІ МЕТОДИ ЗБОРУ ДОКАЗІВ РУЙНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Методики аналізу впливу знищення культурної спадщини на місцеві громади як частина доказової бази для встановлення тяжкості правопорушення набувають особливої актуальності в контексті сучасної криміналістики. Традиційно, оцінка воєнних злочинів зосереджувалась переважно на фізичних руйнуваннях та матеріальних збитках, залишаючи поза увагою глибинні психосоціальні наслідки знищення культурних пам'яток. Однак новітні підходи у криміналістиці визнають, що культурна спадщина є носієм колективної ідентичності, історичної пам'яті

та духовних цінностей спільноти. Цілеспрямоване руйнування таких об'єктів часто має на меті не лише знищення матеріальних артефактів, але й підриє культурної ідентичності, що може кваліфікуватися як форма культурного геноциду. Впровадження методик, які дозволяють науково документувати та кількісно оцінювати ці нематеріальні аспекти, суттєво посилює доказову базу в міжнародних судових процесах, підвищує об'єктивність оцінки тяжкості правопорушення та сприяє розробці ефективніших механізмів відшкодування завданої шкоди, що виходить за рамки простого відновлення фізичних об'єктів. Все це поставило перед вітчизняною криміналістикою нові завдання, пов'язані із «соціальним замовленням» практики, спрямованих на пошук адекватних засобів, прийомів та методів протидії сучасним викликам злочинності. Тому створення й запровадження криміналістичних інноваційних продуктів є одним із пріоритетних завдань криміналістики на сучасному етапі та нагальною потребою практики [1, с. 143].

Розглянувши актуальність дослідження наслідків знищення об'єктів культурної спадщини, варто детальніше зупинитися на конкретних інноваційних методах та інструментах, які дозволяють ефективно документувати такі правопорушення в умовах війни. Сучасна криміналістика пропонує широкий спектр міждисциплінарних підходів, що поєднують традиційні слідчі методики з новітніми технологічними рішеннями та залучають знання з різних галузей – від археології та мистецтвознавства до цифрової судової експертизи та психології травми. Впровадження цих методів не лише підвищує якість доказової бази, але й формує новий комплексний підхід до розслідування правопорушень проти культурної спадщини, що враховує як матеріальні, так і нематеріальні аспекти заподіяної шкоди.

Інтегрована методика фіксації контексту руйнувань культурної спадщини представляє собою комплексний підхід, що виходить за межі простої документації фізичних пошкоджень і зосереджується на всебічному аналізі обставин знищення об'єкта. На відміну від традиційних криміналістичних підходів, ця методика передбачає систематичний збір та аналіз доказів, які допомагають встановити наявність чи відсутність військової необхідності для атаки на культурний об'єкт. Ключовим елементом є картографування навколишньої території з точною геолокацією як самого об'єкта, так і прилеглих територій, із зазначенням відстаней до потенційних військових цілей чи їхньої відсутності. Додатково про-

водиться аналіз військових комунікацій, наказів та інших документів, що можуть вказувати на навмисність руйнування культурної пам'ятки як елемента стратегії культурного знищення.

Важливою інновацією даної методики є використання перехресного аналізу даних із різних джерел для створення тривимірної часової реконструкції подій. Цей процес включає синхронізацію супутникових знімків, відеоматеріалів із соціальних мереж, свідчень очевидців та даних із систем моніторингу повітряного простору для встановлення точного часу, траєкторії та типу застосованої зброї. Такий багатовимірний підхід не лише документує сам факт руйнування, але й дозволяє ідентифікувати конкретних виконавців та командирів, відповідальних за прийняття рішень. Особлива увага приділяється фіксації доказів свідомого вибору культурного об'єкта як мішені, зокрема через аналіз патернів атак, повторюваність нападів на об'єкти, позначені відповідно до Гаазької конвенції [2], та використання високоточної зброї, що виключає випадковість пошкоджень.

Стандартизовані протоколи документування, адаптовані спеціально для об'єктів культурної спадщини, являють собою системний підхід до фіксації доказів, що враховує унікальну природу культурних цінностей та їхній особливий правовий статус. На відміну від типових криміналістичних процедур, ці протоколи передбачають залучення міждисциплінарної групи фахівців, включаючи не лише слідчих та експертів-криміналістів, але й реставраторів, мистецтвознавців, архітекторів та інших профільних спеціалістів. Спеціальна фото/відеофіксація базується на принципах документальної археології та передбачає створення багаторівневої візуальної документації: від загальних планів, що показують об'єкт у контексті навколишнього середовища, до детальних макрозйомок окремих елементів із використанням спеціального освітлення для виявлення слідів пошкоджень, які можуть бути непомітними при звичайному огляді. Ключовою особливістю цього процесу є розробка спеціальної методології зйомки для кожного типу культурних об'єктів (архітектурних споруд, фресок, скульптур тощо) з обов'язковою фіксацією культурологічних аспектів, які можуть мати значення для оцінки масштабу правопорушення. Саме документування процесу дослідження робить його самоцінним, виносить його на перше місце по значущості навіть порівняно із виявленими під час досліджень артефактами [3, с. 110].

Другий аспект протоколів стосується розробки неінвазивних методик відбору зразків для судово-технічної експертизи, що забезпечують мінімальне втручання в структуру пошкодженого об'єкта.

Науковцями рекомендується на практичному рівні для якісного оцінювання і відбору аудіовізуальних документів на архівне зберігання застосовувати додатково такі наукові методи як моделювання, ідеалізації, аксіоматичний, вибірковий, експертних оцінок [4, с. 133].

Цей підхід передбачає використання мікровідбору матеріалу з непомітних ділянок, застосування неруйнівних методів аналізу (рентгенофлуоресцентний аналіз, спектроскопія та інші) та чітку процедуру документування кожного етапу відбору й аналізу для забезпечення юридичної сили доказів. Третій важливий компонент – спеціалізовані методики опитування свідків, які включають розширений протокол збору свідчень, орієнтований на отримання інформації не лише про обставини руйнування, але й про культурну, релігійну та історичну значущість об'єкта для місцевої громади. Такі протоколи включають специфічні методи інтерв'ювання, що допомагають свідкам точно описати елементи культурної спадщини, які мають особливе значення, аналіз наративів місцевих жителів про роль пам'ятки в їхньому житті та спеціальні техніки документування нематеріальної культурної спадщини, яка могла бути пов'язана з фізичним об'єктом і знищена разом з ним.

Розробка спеціалізованих криміналістичних анкет для експертів з культурної спадщини представляє собою інноваційний підхід, що трансформує традиційні методи криміналістичної оцінки шкоди та адаптує їх до комплексної природи культурних цінностей. Ці анкети суттєво розширюють рамки документування правопорушень, включаючи до сфери криміналістичного аналізу нематеріальні аспекти, які раніше залишалися поза увагою правоохоронної системи. Структура такої анкети розподілена на тематичні блоки, що охоплюють оцінку фізичних пошкоджень, документування історичної автентичності об'єкта, його культурно-символічного значення, ролі в культурних практиках громади та взаємозв'язку з нематеріальною культурною спадщиною. Кожен блок містить як кількісні показники оцінки (шкала ступеня пошкоджень, шкала культурної значущості), так і якісні компоненти з деталізованими полями для експертного опису та аналізу.

Особливістю цього методу є його здатність формалізувати та представити в судовому процесі нематеріальні втрати, які традиційно важко

піддаються кількісній оцінці. Анкети розроблені з використанням між-дисциплінарного підходу, що інтегрує методології з культурології, мистецтвознавства, антропології та правових наук, і передбачають збір даних щодо символічного значення об'єкта для формування культурної ідентичності, його ролі в релігійних та соціальних практиках, унікальності художніх та архітектурних елементів. Важливим компонентом є оцінка незворотності втрат – чи можливо відновити об'єкт без втрати автентичності, і якщо так, то якою мірою. Криміналістичні анкети також включають документування зв'язку між знищеним матеріальним об'єктом та нематеріальними культурними практиками, які могли бути перервані внаслідок руйнування (ритуали, традиції, ремесла). Результати, отримані за цією методикою, формують доказову базу не лише для кримінального переслідування, але й для розробки стратегій відновлення та компенсації, що враховують як матеріальні, так і нематеріальні компоненти заподіяної шкоди.

Висновки. Запропоновані інноваційні методи криміналістичного документування правопорушень проти об'єктів культурної спадщини під час війни демонструють значний прогрес у розвитку міждисциплінарного підходу до розслідування таких правопорушень. Інтегрована методика фіксації контексту руйнувань, стандартизовані протоколи документування та спеціалізовані криміналістичні анкети для експертів з культурної спадщини являють собою комплексну систему, яка дозволяє всебічно аналізувати як матеріальну, так і нематеріальну шкоду. Впровадження цих методів значно розширює можливості слідчих органів та міжнародних інституцій у зборі доказової бази для судового переслідування осіб, відповідальних за знищення культурних цінностей. Особливо важливим є перехід від суто технічної фіксації фізичних пошкоджень до глибинного аналізу їхнього впливу на культурну ідентичність та соціальну тканину постраждалих спільнот.

У контексті сучасних збройних конфліктів, де культурні об'єкти дедалі частіше стають мішенями цілеспрямованих атак, розвиток спеціалізованих криміналістичних методик набуває особливого значення для захисту всесвітньої культурної спадщини. Запропоновані інноваційні підходи не лише підвищують ефективність розслідування конкретних випадків руйнувань, але й створюють важливий превентивний ефект, демонструючи міжнародній спільноті неминучість відповідальності за такі злочини. Інтеграція цих методів у практику міжнародного крими-

нального судочинства сприятиме формуванню нових стандартів захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів, а також розробці більш ефективних механізмів відшкодування завданої шкоди, що враховують як економічну вартість втрачених об'єктів, так і їхню неоціненну культурну, історичну та символічну цінність для людства в цілому.

Література:

1. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці*: матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдеева. Харків, Право, 2019. 164 с. (С. 142–147).

2. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Україна, Міжнародна конференція у м. Гаазі; від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 02.03.2025)

3. Тупчієнко М. П. Документаційна складова археологічних досліджень. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти* : тези доповідей I Міжнар. наук. конф., 13 трав. 2020 р. Кропивницький, ЦНТУ, 2020. 184 с. (С. 110–113).

4. Ємельянова Т. О., Приходько Л. Ф., Січова О. В. Аудіовізуальні документи як складник Національного архівного фонду: поняття, теоретичні й прикладні аспекти організації, формування, збереження, доступу : монографія / Т. Ємельянова, Л. Приходько, О. Січова / відп. ред. : О. Січова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства. Київ, 2024. 312 с.

Владислав Негребецький

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна*

КРИМІНАЛІСТИКА ТА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗАВДАННЯ

В умовах сучасної гібридної війни інформація перетворюється на потужну зброю, здатну впливати на масову свідомість, дестабілізувати суспільство та підірвати довіру до державних інституцій. Дезінформація,

як ключовий елемент цього інформаційного протистояння, активно використовується ворожими силами для маніпуляції суспільною думкою, створення паніки та поширення фейків. Особливо гостро ця проблема стоїть в Україні, де війна ведеться не лише на полі бою, а й у медіапросторі. Противник активно застосовує пропаганду, фальшиві новини та спотворену інформацію, щоб послабити моральний дух громадян та знизити рівень міжнародної підтримки.

Інформаційний вплив ворога на наше суспільство став можливим багато в чому через використання інструментів обміну та передачі інформації в різноманітних інформаційних ресурсах, в тому числі соціальних мережах. Але на жаль будь-який інструмент в руках правопорушника може перетворитись на зло. І якщо йдеться про інформаційні технології, то сила цього лиха збільшується у багато разів. Так, месенжери, а також соціальні мережі, доступ до яких має майже кожний, надають найбільше можливостей для поширення практично будь-якої інформації. Є можливість не просто одноразово поширити новину, а запустити «ланцюжкову реакцію», коли новина багаторазово пересилається користувачами соц. мережі від однієї особи до цілою групи осіб, або навіть до інших соц. мереж. Поява генеративного ШІ значно посилила поширення і витонченість дезінформаційних кампаній.

У таких умовах пошук ефективних методів боротьби з дезінформацією стає стратегічно важливим завданням криміналістики. З самого початку свого існування криміналістика, інтегруючи новітні передові досягнення науки та техніки, створювала нові або впроваджувала існуючі інноваційні засоби, прийоми та методи боротьби зі злочинністю для правоохоронних органів. Усе це відповідним чином відбивається на сучасних тенденціях та інноваційних напрямках подальшого розвитку криміналістики [1, с. 143].

Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 було затверджено Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки України» [2]. Стратегія інформаційної безпеки визначає актуальні виклики та загрози національній безпеці України в інформаційній сфері, стратегічні цілі та завдання, спрямовані на протидію таким загрозам, захист прав осіб на інформацію та захист персональних даних. Реалізація Стратегії розрахована на період включно до 2025 року.

В Україні також ще у 2023 році було схвалено «Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки» [3]. Цим документом передбачено комплексну цифрову трансформацію, зокрема впровадження в діяльність органів правопорядку та оборони інноваційних технологічних досягнень, що забезпечують гнучкість операційних процесів, IT-рішення, цифрову спроможність оперативно реагувати на події та зміни й здобувати результат, орієнтований на інтереси суспільства. «Кожен елемент державної системи – органи правопорядку передусім – мають працювати так, щоб люди реально відчували безпеку й захищеність, щоб люди реально відчували справедливість, щоб гарантувалося на рівні інституцій, на рівні повсякденної роботи тих, по кому люди судять про державу. Довіра в державі, довіра до держави формуються з довіри до тих, хто діє від імені держави. Правоохоронці, система прокуратури – ключові в цьому [4].

Правоохоронні органи відіграють ключову роль у забезпеченні інформаційної безпеки держави, особливо в умовах війни та гібридних загроз [5]. При цьому основними напрямками роботи, зокрема, є:

- виявлення та припинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з дезінформацією;

- моніторинг інформаційного простору щодо поширення фейків, вкладених у дискредитацію державних інститутів, збройних сил і громадських діячів;

- розслідування кіберзлочинів, пов'язаних з маніпуляцією громадською думкою та втручанням у внутрішні справи держави;

- виявлення організованих груп та окремих осіб, які розповсюджують дезінформацію на користь країни-агресора.

Центр протидії дезінформації є робочим органом Ради національної безпеки і оборони України, утвореним відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації», уведеного в дію Указом Президента України від 19 березня 2021 року № 106 [6]. Центр підпорядкований Раді національної безпеки і оборони України. Центр забезпечує здійснення заходів щодо протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення

та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою.

Зокрема, до завдань Центру належать:

виявлення та протидія дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою;

проведення аналізу та моніторингу подій і явищ в інформаційному просторі України, стану інформаційної безпеки та присутності України у світовому інформаційному просторі.

Якщо інформація розміщена у вільному доступі, є можливість використовувати новітні методи збирання й аналізу інформації, зокрема метод збирання відомостей з відкритих джерел (Open source intelligence, OSINT), а також Фактчекінг.

Фактчекінг – це процес перевірки інформації на достовірність. Фактчекінг став невід’ємною частиною сучасної журналістики та повсякденного життя. В епоху, коли інформація поширюється зі швидкістю світла, важливість перевірки фактів неможливо переоцінити. Згідно з дослідженням американської організації «Duke Reporters’ Lab», на сьогодні функціонує 446 фактчекінгова організація в різних країнах світу [7].

Безумовно, наявність загрози для інформаційної безпеки нашої держави потребує розроблення новітніх підходів протидії злочинності, модернізації та оновлення системи органів кримінальної юстиції до сучасних умов та глобальних загроз XXI століття. Це зумовлює активізацію застосування та поширення цифрових технологій у слідчій, судовій та експертній діяльності [8, с. 796]. Використання новітніх технологій дозволить розширити можливості своєчасного повідомлення правоохоронців про правопорушення, розшуку і ідентифікації злочинців, оптимізувати процес розслідування кримінальних правопорушень. Залучення профільних науково-дослідних установ та провідних фахівців у галузі кримінального права є ключовим для розробки підвищення ефективності роботи правоохоронних органів. Також необхідно адаптувати чинне законодавство до вимог цифрової епохи, щоб забезпечити належний правовий захист та регулювання у сфері інформаційної безпеки.

Література:

1. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці*: матеріали міжнар. «круглого столу, 12 груд. 2019 р. Харків: Право, 2019. С.142–147.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.21 р. № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>.
3. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>
4. Президент України схвалив Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку (12.05.2023). URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/prezident-ukrayini-sxvaliv-kompleksnii-strategicnii-plan-reformuvannya-organiv-pravoporyadku>.
5. Нетеса Н. В., Мокляк В. В. Спеціальні інформаційні операції проти України як елемент гібридної війни та напрями протидії їм. *Інформація і право*. 2023. № 3(46). С. 98–107. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/287168>.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації»: Указ Президента України від 19.03.2021 р. № 106/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37421>.
7. Посібник з верифікації. Центр Європейської Журналістики; Асоціація Видавців (УАВПП). 2014. URL: https://verificationhandbook.com/book_ua
8. Шевчук В. М. Криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів: цифровізація, інновації, перспективи. *Military offences and war crimes: background, theory and practice*: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С.795–823. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8791/18392-1>.

Наталія Нестор

*докторка юридичних наук, професорка,
заступниця директора,
Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна*

Антон Полянський

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач лабораторії організації наукової, методичної діяльності,
нормативного забезпечення, міжнародного співробітництва
та підготовки експертів,*

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна*

Ігор Лущик

*завідувач сектору лабораторії організації наукової, методичної
діяльності, нормативного забезпечення, міжнародного
співробітництва*

*та підготовки експертів,
Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна*

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД
У МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ**

Методологічні засади криміналістики містять принципи, методи і підходи, які використовують для розслідування злочинів та забезпечення правопорядку. Від самого початку створення криміналістика базувався на загальнонаукових принципах і методах із метою забезпечення об'єктивності та точності розслідування, оскільки тільки такий підхід міг гарантувати сприйняття суспільством результатів її діяльності.

Ще наприкінці XIX ст. один із засновників сучасної криміналістики Г. Гросс дійшов до висновку, що розслідування злочинів можливе лише у разі застосування аналітико-синтетичних методів дослідження, завдяки яким можна визначити проблему пошуку, розробити гіпотезу, дібрати відповідні методи та ін. Саме у той час інтенсивного розвитку зазнали природничі науки, що дало змогу використовувати їх досягнення, з одного боку, злочинцям для скоєння нових видів злочинів, а з

іншого – представникам правоохоронних органів для розслідування цих злочинів, що передбачало опанування знань із різних галузей науки й техніки.

Такий мультипредметний підхід зберігався протягом всього розвитку криміналістики й охоплював усі складові комплексу кримінально-правових наук. Наочно це позначилося на розширенні спектра видів судових експертиз та експертних спеціальностей: наприклад, від 1995 р. їх кількість збільшилася з 42 [1] до 93 спеціальностей станом на 2024 р. [2]. Особливо це позначилося на збільшенні кількості спеціальностей у траєологічних видах експертиз (із 3 до 6), експертизах матеріалів, речовин та виробів (із 10 до 14), а також на появі нових видів (підвидів) судових експертиз (зокрема, комп'ютерно-технічної, електронних комунікацій, військового майна, у сфері інтелектуальної власності та ін.).

Хоча, як зазначають автори підручника «Криміналістика» [3], зв'язки криміналістики з природничими та технічними науками зазвичай «мають односторонній характер, коли криміналістика запозичує, пристосовує й використовує положення цих наук з метою оптимізації розкриття та розслідування злочину».

Сучасна методологія криміналістики не є закарбованою постійною формою, вона невинно розвивається, відповідаючи на виклики передових досягнень науки й техніки, що передбачає вдосконалення традиційних підходів та інтеграцію в криміналістику для ефективного розслідування злочинів новітніх технологій.

Сьогодні важко уявити роботу правоохоронної системи без комп'ютерних технологій, які міцно ввійшли у повсякденну роботу науковців і практиків-криміналістів. Для того щоби пересвідчитись у проникненні сучасних технологій у правозастосовну діяльність, розглянемо їх використання на різних етапах розслідування.

Уже на етапі запобігання злочинам зараз можуть бути використані превентивні технології, що відбивають стрімкий розвиток технологій спостереження, інтелектуальних систем і штучного інтелекту. Така нова методологія криміналістики акцентує на використанні технічних засобів для попередження злочинів ще до їх скоєння. Методи моделювання, прогнозування та симуляції, що є невіддільною частиною багатьох наук (від фізики до економіки) дають змогу створювати віртуальні моделі різних систем і процесів для їх дослідження без необхідності проведення ре-

альних експериментів, що для криміналістики є дуже важливим, адже превенція злочинів – один із напрямів боротьби з правопорушеннями. Використання таких методів також допомагає отримувати інформацію з різних джерел і створювати на їх основі прогностичні моделі перебігу процесів і подій в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави.

Під час збирання доказової бази для підтвердження або спростування підозри криміналісти вже зараз активно використовують сучасні технічні засоби у вигляді цифрових пристроїв, безпілотних літальних апаратів, геолокації та ін. З іншого боку, вже на цьому етапі перед криміналістом постає потреба бути обізнаним у деяких суміжних галузях знань, що пов'язано з особливостями пошуку та фіксування фактичних даних (слідів) про протиправні діяння. Адже розслідуючи специфічні (наприклад, пов'язані з дослідженням речовин, матеріалів і виробів), комп'ютерні, економічні та інші злочини, криміналісти мають дотримувати вимог поведіння з вилученими речами (даними).

Чи не найбільше втручання сучасних технологій позначилося на аналізуванні й оцінюванні отриманої під час слідчих (розшукових) дій інформації. Революційний вплив комп'ютерів та інтернету позначився на потребі й можливостях обробки значних обсягів даних. Це стосується загальних підходів до використання сучасного програмного забезпечення для аналізування цифрових доказів із комп'ютерів, смартфонів та інших електронних пристроїв; технологій для збирання, зберігання та аналізування значних обсягів інформації для більш ефективного опрацювання доказів, відстежування закономірностей у поведінці підозрюваних, а також у реагуванні на нові факти та події; інструментів на основі штучного інтелекту для аналізування даних, виявлення в них закономірностей і допомоги в ухваленні рішень під час розслідувань. До того ж використання таких технологій та інструментів можливе також для вирішення окремих криміналістичних завдань. Наприклад, постійне вдосконалення методів секвенування та аналізу ДНК дало змогу точніше та швидше ідентифікувати підозрюваних і жертв; спеціальне програмне забезпечення для аналізування зразків крові допомагає реконструювати місця злочинів, оцінюючи походження і послідовність подій; автоматизована ідентифікація вогнепальної зброї (зокрема, інтегрована система балістичної ідентифікації канадської компанії *Forensic Technology WAI, Inc.*) [4] використовує передові алгоритми та 3D-зображення для іденти-

фікування та порівняння вогнепальної зброї та боєприпасів, відстежуючи понад 100000 одиниць зброї, використаної у злочинах. Отже, нова методологія дає змогу вдосконалювати навіть такі традиційні методи, як ДНК-аналіз, фоноскопія, балістична експертиза, судово-медична експертиза.

Такий інтегративний підхід дає змогу криміналістам комбінувати результати з різних експертиз для отримання більш точних і комплексних висновків (наприклад, результат ДНК-аналізу можна інтегрувати з балістичними та судово-медичними експертизами, що допоможе точніше відновити обставини злочину). Так само це стосується розслідування серійних злочинів, у яких поєднують знання кримінальної психології (для створення профілю злочинця), біологічних та хімічних експертиз (для вивчення слідів на місці злочину) та соціології (для визначення соціальних зв'язків, які можуть спричиняти злочинну поведінку) або виявлення та аналізування вибухових пристроїв, під час якого важливими є знання фізики (для визначення механізмів вибуху), хімії (для аналізування вибухових речовин), криміналістики (для збирання доказів) та психології (для оцінювання мотивації злочинця).

Опанування криміналістами навичок сучасних комп'ютерних технологій допомагає представленню доказів у суді. Передові технології візуалізації (зокрема, 3D-моделювання) [5] дають змогу слідчим відтворювати місця злочинів із демонструванням взаємодії між підозрюваними, потерпілими та іншими об'єктами на місці злочину; відновлювати хронологію злочину і докладно аналізувати докази. Технологія віртуальної реальності може створювати інтерактивні 3D-середовища (тривимірні макети приміщень), де відбувалися події, із можливістю огляду місця події з різних точок зору, що повністю занурить учасників засідання у ситуацію злочину для глибшого розуміння обставин справи. До того ж у режимі відеоконференції може відбуватися участь учасників судового процесу у судовому засіданні (ст. 35 Кримінального процесуального кодексу України) і навіть проведення допиту та впізнання під час досудового розслідування (там само, ст. 232) [6], що накладає відбиток на рівень необхідних правнику комп'ютерних умінь і навичок.

Методологія криміналістики зазнає постійних змін, викликаних науково-технічним прогресом і загальним розвитком науки, що збагачує її керівні принципи і настанови й допомагає правоохоронним органам ефективно розкривати злочини та забезпечувати справедливість у суспільстві.

Література:

1. Про затвердження Інструкції про порядок присвоєння кваліфікації судового експерта експертно-кваліфікаційними комісіями науково-дослідних інститутів судових експертів Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 22.12.1995 № 32/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0473-95/ed19951222#Text> (дата звернення: 18.02.2025).
2. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та агеестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 18.02.2025).
3. Криміналістика : підручник: у 2 т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Т. 1. Харків, 2018. С. 18.
4. Ultra Electronics Forensic Technology. URL: <https://www.ultra-forensict technology.com/en/> (дата звернення: 18.02.2025).
5. Investigations → 3d modelling / Forensic Architecture. URL: <https://forensic-architecture.org/methodology/3d-modelling> (дата звернення: 18.02.2025).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.02.2025).

Ірина Пишненко

*аспірантка кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності*

Національного університету «Одеська юридична академія»

м. Одеса, Україна

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ СТВОРЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ

Сучасний рівень розвитку комп'ютерних технологій дозволяє значно вдосконалити процес розслідування злочинів. Одним із найперспективніших напрямів є використання криміналістичного моделювання, що передбачає створення цифрових моделей подій, об'єктів та процесів, пов'язаних із кримінальними справами. Комп'ютерні технології дозволяють більш точно відтворювати обставини злочину, аналізувати доказову базу та будувати прогностичні моделі розвитку подій.

Криміналістичне моделювання є важливим інструментом у розслідуванні, що дозволяє реконструювати злочини та визначати ймовірні механізми їх вчинення. Воно базується на математичних, логічних та комп'ютерних методах аналізу інформації. Використання цифрових моделей сприяє більш точному встановленню причинно-наслідкових зв'язків між подіями та об'єктами розслідування. Криміналістичні моделі можуть бути ідеальними, матеріальними або комп'ютерними, кожна з яких має свої особливості та сферу застосування.

Тривимірна реконструкція місця злочину дозволяє створювати візуальні моделі, що допомагають слідчим аналізувати просторові взаємозв'язки між об'єктами та суб'єктами. Такі технології використовуються для відтворення сцен вбивств, дорожньо-транспортних пригод та інших правопорушень. Завдяки використанню спеціальних програмних комплексів, таких як Autodesk 3ds Max, Blender, Crime Scene Virtual Reality, можна створити точні цифрові копії місця події, що дозволяє судовим експертам та слідчим здійснювати поглиблений аналіз подій. Крім того, використання технології фотограмметрії сприяє швидкому створенню 3D-моделей місця злочину на основі звичайних фотографій.

При розслідуванні злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї, комп'ютерні технології дозволяють моделювати траєкторію польоту кулі, визначати її можливе джерело та кут попадання. Використання програм, таких як Forensic Ballistics Software, допомагає слідчим отримати точніші результати, ніж традиційні методи, що значно прискорює процес розслідування. Крім того, завдяки використанню віртуальної реальності можливе моделювання обставин стрільби, що дозволяє більш детально проаналізувати дії підозрюваного та встановити його місце перебування під час злочину.

Комп'ютерні технології широко застосовуються у сфері судово-медичної експертизи. Вони дозволяють створювати 3D-моделі пошкоджень на тілі потерпілого, визначати механізм їх утворення та можливу зброю, що використовувалася. Програми на основі медичних КТ-сканів допомагають відновлювати обличчя загиблих за черепом, що має важливе значення при встановленні особи невідомого трупа. Також застосовуються спеціальні алгоритми для аналізу ДНК, які допомагають знаходити зв'язки між особами та встановлювати генетичну приналежність до певної групи підозрюваних.

Спеціальні програми на базі штучного інтелекту, такі як Amped FIVE, Adobe Photoshop Forensics Tools, застосовуються для покращення якості відео- та фото-матеріалів, аналізу зображень із камер спостереження та встановлення осіб, що потрапили на запис. Використання технології розпізнавання облич значно підвищує точність ідентифікації осіб та дозволяє автоматично знаходити збіги у великих базах даних правоохоронних органів.

Розвиток кіберзлочинності обумовлює необхідність використання спеціалізованих комп'ютерних засобів для аналізу цифрових доказів. Інструменти на кшталт EnCase, Autopsy, X-Ways Forensics дозволяють відновлювати видалені файли, аналізувати дані жорстких дисків та мережеву активність злочинців. Завдяки штучному інтелекту стало можливим автоматизоване виявлення підозрілих дій у цифрових мережах, що значно покращує ефективність боротьби з кіберзлочинністю.

Подальший розвиток криміналістичного моделювання передбачає використання штучного інтелекту та машинного навчання. Такі технології дозволять автоматично аналізувати величезні масиви даних та виявляти закономірності, використовувати віртуальну реальність для навчання слідчих та відтворення подій злочину, а також розвивати автоматизовані системи аналізу голосу, мови та поведінкових моделей підозрюваних. Інтеграція криміналістичного моделювання з базами даних правоохоронних органів дозволить значно підвищити ефективність розслідувань та оперативно виявляти підозрюваних. Також перспективним напрямом є використання квантових технологій для захисту доказової бази та збереження конфіденційності даних.

Комп'ютерні технології відкривають нові можливості для криміналістичного моделювання та вдосконалення процесу розслідування злочинів. Використання 3D-реконструкції, судово-медичного аналізу, цифрової криміналістики та штучного інтелекту дозволяє підвищити точність експертиз, прискорити аналіз доказів та забезпечити більш обґрунтовані судові рішення. Подальший розвиток технологій у цьому напрямку стане запорукою ефективнішої боротьби зі злочинністю, сприятиме зменшенню кількості нерозкритих справ та підвищенню рівня довіри суспільства до правоохоронних органів.

Аліна Плетенецька
доктор медичних наук,
доцент кафедри судової медицини та медичного права
НМУ імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна

НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У СУДОВО-МЕДИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ ЧЕРЕПНО-МОЗКОВОЇ ТРАВМИ: ПІДВИЩЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОСТІ ОЦІНКИ ДЛЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА СУДУ

Судово-медична експертиза черепно-мозкової травми (ЧМТ) знаходиться у центрі уваги як практичних судово-медичних експертів, так і науковців. При цьому, експерти і досі зазнають труднощів у оцінці ЧМТ, що пов'язано і з впливом людського фактору. Слід зважити на те, що високій рівень та обґрунтованість «Висновку експерта» значно впливає підвищення об'єктивності оцінки для правоохоронних органів та суду.

Інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та телемедицини має великий потенціал для покращення доступності та ефективності медичної допомоги, а також удосконалення судово-медичних оцінок ЧМТ [1]. Використання нейронних мереж та штучного інтелекту дозволяє автоматизувати аналіз медичних зображень, визначати часи травмування, механізми травм та оцінювати їх важкість, що забезпечує більш точні та об'єктивні оцінки ЧМТ у правовій медицині.

Доілідження науковців (2021) показує роль новітніх технологій в діагностиці хвороб, аналізуючи понад 50 досліджень, що використовують машинне навчання та глибоке навчання [2]. Визначено проблеми, як нестабільність моделей та дисбаланс даних.

Один із підходів технологій – це автоматизація аналізу медичних зображень і діагностики ЧМТ. У дослідженні [3] досягнута точність понад 90% у діагностиці травм голови за допомогою КТ-знімків. Розглянуто методи класифікації ЧМТ, зокрема машинне навчання та глибоке навчання.

Інша стратегія передбачає використання баз даних для аналізу медичних даних та створення моделей для діагностики та лікування травм голови. У окремому дослідженні [4] віртуальна модель мозку допомогла розробити новітні методи розпізнавання та лікування травм голови.

Отже, сучасні технології мають великий потенціал для покращення діагностики та лікування ЧМТ, але потрібні подальші дослідження та розробки. Наприклад, компанія Ultra Forensic Technology працює над продуктом, що використовує нейронні мережі та штучний інтелект для автоматизації судово-медичних оцінок ЧМТ, що може покращити точність і об'єктивність у правових контекстах [5].

Важливо зазначити, що ці технології повинні доповнювати, а не замінювати, професійну експертизу судових медиків і лікарів.

Зважаючи на це, *метою* дослідження було розробити інтеграційну комп'ютерну експертно-діагностичну систему для оцінки правильності діагностики, лікування та судово-медичної оцінки ЧМТ, засновану на протоколах, міжнародних стандартах і судово-медичних документах, а також провести апробацію цієї системи на матеріалі судово-медичних експертиз.

Матеріали та методи. Аналізувалися медичні картки пацієнтів, які лікувалися в різних відділеннях різних медичних закладів у період з 2006 по 2021 роки (309), а також комісійні та первинні судово-медичні експертизи ЧМТ за 2007–2021 роки у випадках загиблих та живих потерпілих (2759), проведені в бюро судово-медичної експертизи України. Досліджено клініко-діагностичні та експертні дефекти в оцінці ЧМТ.

Визначено статистичні показники: середнє значення ($M \pm \sigma$), частота випадків (N) та ($P \pm 95\% CI$), де $95\% CI$ – 95% довірчий інтервал. Для визначення надійності різниць у пропорціях використовувався t -критерій Стьюдента для відносних значень (t). Рівень значущості $p < 0.05$.

На основі отриманих даних про дефекти (помилки) в наданні медичної допомоги та судово-медичних експертиз була розроблена програма, яка шляхом узгодження даних з нормами може зменшити кількість помилок у діагностиці, лікуванні та судово-експертній оцінці ЧМТ. Програма була протестована на судово-медичних експертизах.

Наше дослідження показало, що основні причини розбіжностей між клінічними та судово-медичними діагнозами при підозрі на черепно-мозкову травму (ЧМТ) включають недостатність даних для точного діагнозу ($70,0 \pm 6,2\%$), відсутність інформації про травматичне походження, недооцінка результатів обстежень ($63,8 \pm 6,5\%$) і пізній візит пацієнтів ($9,7 \pm 4,0\%$). Найбільша кількість діагностичних і лікувальних помилок стосувалася легкої ЧМТ через неповний опис неврологічного стану, відсутність необхідних досліджень та недооцінку симптомів.

Дефекти, що впливали на судово-медичну оцінку ЧМТ, включають неповний опис неврологічних симптомів ($91 \pm 2,4\%$), відсутність історії травми ($23,5 \pm 1,8\%$) і порушення в описі зовнішніх ушкоджень голови ($67,9 \pm 2,0\%$). Інші значні дефекти включають невірну оцінку стану пацієнта ($65 \pm 3,7\%$), відсутність виконання діагностичних процедур ($68,7 \pm 3,6\%$) та помилки у документації.

Помилки в діагностиці ЧМТ в післясмертних дослідженнях включають неповний забір для гістологічних досліджень ($90,2 \pm 5,8\%$), неправильну інтерпретацію гістологічних результатів ($76,5 \pm 8,2\%$) та відхилення від техніки аутопсії ($68,6 \pm 9,0\%$). У потерпілих осіб проблеми виникають через недостатність клінічних даних у документації ($92 \pm 5,3\%$), неправильну інтерпретацію даних ($48 \pm 9,8\%$) та відсутність консультацій спеціалістів ($43 \pm 9,7\%$).

Розроблено програму для автоматизації процесу діагностики ЧМТ, яка дозволяє здійснювати аналіз клінічних даних, порівнювати клінічний діагноз із медичною документацією, встановлювати точні діагнози на основі даних обстежень, а також оцінювати летальність за різними шкалами. Результати тестування програми на судово-медичному матеріалі підтвердили її ефективність у встановленні діагнозу, визначенні летальності, оцінці якості лікувально-діагностичних заходів і судово-медичних експертиз, а також у виявленні недоліків у лікуванні, діагностиці та експертній оцінці ЧМТ. Програма є корисною як для випадків ізольованої, так і комбінованої ЧМТ і може застосовуватися для перевірки лікувально-діагностичних процедур, проведення судово-медичних експертиз трупів і потерпілих, а також для оцінки якості медичної допомоги. Крім того, її можна використовувати для моніторингу роботи бюро судово-медичних експертиз, що є важливим показником при акредитації закладу і впливає на рейтинг бюро.

Отже, дослідження виявило значні дефекти в діагностиці та оцінці ЧМТ, що впливають на точність судово-медичних експертиз, що вимагає удосконалення протоколів і практик для поліпшення точності оцінок.

Розроблено інтегровану експертно-діагностичну систему (ЕДС ЧМТ) для оцінки діагностики, лікування та судово-медичної оцінки ЧМТ.

Програма підтвердила свою ефективність при застосуванні до матеріалів судово-медичних експертиз, дозволяючи визначати точність діагнозу, оцінювати летальність і якість лікувальних процедур.

Рекомендується впровадити програму «Експертно-діагностична система для оцінки ЧМТ» для підвищення якості роботи судово-медичних установ.

Дослідження має значну користь для підвищення об'єктивності оцінки ЧМТ у рамках судово-медичних експертиз, що є важливим для правоохоронних органів та суду. Розроблена програма дозволяє скоротити кількість помилок у діагностиці та оцінці ЧМТ, забезпечуючи більш точне і достовірне визначення механізмів травм, ступеня тяжкості ушкоджень та летальності, а також оцінки правильності надання медичної допомоги. Це сприяє точнішому встановленню причин та обставин травм, що важливо для процесів розслідування та судових розглядів. Використання такої програми сприятиме підвищенню ефективності правозастосування та забезпечить більш справедливе та об'єктивне судове розслідування у справах, пов'язаних із подібними травмами.

Література:

1. Zhu, Y., Wang, Z., Liberman, A. L., & Newman-Toker, D. E. (2021). Statistical insights for crude-rate-based operational measures of misdiagnosis-related harms. *Statistics in medicine*, 40(20), 4430–4441. <https://doi.org/10.1002/sim.9039>
2. Mirbabaie, M., Stieglitz, S., & Frick, N. R. J. (2021). Artificial intelligence in disease diagnostics: A critical review and classification on the current state of research guiding future direction. *Health and Technology*, 11(3), 693–731. <https://doi.org/10.1007/s12553-021-00555-5>
3. Vidhya, V., Gudigar, A., Raghavendra, U., Hegde, A., Menon, G. R., Molinari, F., Ciaccio, E. J., & Acharya, U. R. (2021). Automated detection and screening of traumatic brain injury (TBI) using computed tomography images: A comprehensive review and future perspectives. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(12), 6499. <https://doi.org/10.3390/ijerph18126499>
4. Karikari, T. K., Pascoal, T. A., Ashton, N. J., et al. (2020). Blood phosphorylated tau 181 as a biomarker for Alzheimer's disease: A diagnostic performance and prediction modelling study using data from four prospective cohorts. *Lancet Neurology*, 19(5), 422–433.
5. Ultra Forensic Technology. (n.d.). Ultra Forensic Technology. Retrieved from https://www.ultra-forensictechnology.com/en/?gclid=CjwKCAjw3POhBhBQEiwAqTCuBg32q9YW6KHU74eyyi4ZulAWftU2HZYGEtAd_110QXmdPh5GExguwhoCGrMQAvD_BwE

Оксана Пчеліна

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
кримінального процесу та організації досудового слідства,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна*

Віталій Пчелін

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративної діяльності,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна*

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДХОДУ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Використання інноваційного підходу під час формування методики розслідування воєнних злочинів є важливим інструментом для оптимізації діяльності уповноважених службових осіб. Цей підхід дозволяє своєчасно виявляти, якісно фіксувати та детально досліджувати доказову інформацію, що сприяє ефективності досудового розслідування. Особливу увагу слід приділити інтеграції досягнень науки та техніки, щоб забезпечити адаптивне криміналістично-методичне забезпечення. Зокрема, інноваційні методи дозволяють створити сприятливі умови для практичного застосування рекомендацій криміналістичної науки. Одним із ключових аспектів такої діяльності є активне використання інформатизації та цифрових технологій, які суттєво впливають на розвиток криміналістичних знань. Сучасні технічні засоби, такі як 3D-сканери, мобільні ДНК-лабораторії та обладнання для ДНК-аналізу, значно підвищують точність та результативність розслідувань. Ба більше, завдяки співпраці з міжнародними партнерами та правоохоронними органами інших держав, зокрема країн-членів Європейського Союзу, стає можливим розроблення стандартів розслідування та впровадження інновацій в практику.

Формування методики розслідування воєнних злочинів є одним із пріоритетних напрямів із криміналістичного забезпечення досудового розслідування в цілому та виокремленої категорії кримінальних правопорушень зокрема. Криміналістична методика – це інструмент з оптимі-

зації діяльності уповноважених службових осіб зі своєчасного виявлення, якісного й повного фіксування, а також детального дослідження доказової інформації, заради забезпечення ефективності досудового розслідування та, за можливості, попередження протиправної діяльності. Проте, щоб криміналістична методика була придатною до апробації, під час її побудови та/чи вдосконалення варто враховувати як практичні потреби правоохоронних органів, так і здобутки науки та техніки в різних галузях знань. Тільки в такому разі вдасться розробити дійсно «якісне», «корисне» й «адаптивне» криміналістично-методичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, воєнних злочинів. Адже ціллю криміналістичної науки є не просто розроблення рекомендацій, а й створення сприятливих умов для їх практичного застосування, тим самим забезпечивши їх «життєздатність» [1, с. 569].

Зважаючи на вищенаведене, варто підкреслити необхідність і водночас виправданість нинішніми реаліями й потребами використовувати інноваційних підхід як у теоретичній, так і практичній діяльності в царині оптимізації кримінального провадження. Одним із напрямів указаної діяльності є розроблення криміналістичних рекомендацій стосовно техніко-криміналістичних, тактико-організаційних і методичних засобів і прийомів здійснення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. З огляду на те, що Україна вже більше трьох років живе в умовах повномасштабної війни, що, своєю чергою, змінило структуру кримінальної протиправної діяльності в сторону збільшення питомої частки серед неї воєнних злочинів, особливої актуальності набуває питання про формування методики розслідування воєнних злочинів з використанням інноваційного підходу. Адже діяльність з розслідування воєнних злочинів обов'язково повинна базуватися на новітніх досягненнях науки і техніки. Іншими словами, сформовані в окремій криміналістичній методиці рекомендації повинні бути релевантними сучасним інноваційним технологіям. Адже, як указує В. Ю. Шепітько, інформатизація соціального середовища сприяла розвитку криміналістики через впровадження інформаційних, цифрових, телекомунікаційних та інших технологій. Це призвело до значних змін та введення нових підходів у криміналістичному забезпеченні органів правопорядку [2, с. 144]. Більше за все, як слушно наголошують О. Ю. Бурлуков, В. О. Коновалова, «розвиток науки і техніки сприяв появі нових технологій та технічних засобів, що використовуються у різних формах людської

діяльності. Однією з таких форм є розслідування кримінальних правопорушень. Використання новітніх методів, технічних засобів і підходів у виявленні слідів злочинної діяльності знаходить своє відображення в криміналістичних рекомендаціях, щодо розслідування окремих видів злочинів» [3, с. 40].

Під час розслідування воєнних злочинів особлива увага приділяється тим інноваціям, які дозволяють, по-перше, забезпечити учасників кримінального провадження під час проведення окремих процесуальних дій, по-друге, підвищити результативність процесуальних дій, спрямованих на збирання та дослідження слідової інформації, по-третє, оптимізувати використання трудових, матеріально-технічних і фінансових ресурсів, по-четверте, підвищити рівень організації співпраці працівників органів досудового розслідування з іншими підрозділами, органами й установами, в тому числі міжнародними інституціями, тощо [1, с. 571].

Відповідно, основними напрямками використання інноваційного підходу під час формування методики розслідування воєнних злочинів є:

1) автоматизація та оптимізація процесів. Зокрема, «до інформаційних технологій, що відіграють суттєву роль в оптимізації розслідування злочинів можуть бути віднесені: автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АППС), автоматизовані робочі місця (АРМ слідчого, АРМ прокурора, АРМ слідчого судді тощо), автоматизовані банки даних (АБД), системи автоматизованого прийняття рішень (САПР) та ін. Прикладами використання інформаційних технологій є розроблення та використання різного роду єдиних реєстрів» [2, с. 146]. Приміром, під час розслідування воєнних злочинів активно застосовуються інформаційні системи, зокрема система SORC, що функціонує на базі СУ ГУНП в Харківській області. Функціонал цієї системи дозволяє швидко віднайти потрібну інформацію в процесі розслідування воєнних злочинів, здійснити обробку та завантаження документів, фото-, відео-та інших матеріалів. Сьогодні система SORC являє собою справжню бібліотеку доказів воєнних злочинів, скоєних російськими військовослужбовцями [4, с. 531]. Крім того, вагому роль під час документування та розслідування воєнних злочинів відіграє використання супутникової зйомки, 3D-технологій, міжнародних цифрових баз даних [5, с. 217] тощо. Також підвищує ефективність документування та розслідування

воєнних злочинів використання систем відеоспостереження і смарт-технологій [6, с. 117–131];

2) використання сучасних технічних засобів пошуку, фіксації та вилучення слідової інформації. Наприклад, під час розслідування воєнних злочинів активно використовуються безпілотні літальні апарати, дистанційно керовані апарати для роботи з вибухонебезпечними предметами й іншими джерелами підвищеної небезпеки, мобільні ДНК-комплекси для ідентифікації загиблих і т. п. [1, с. 571];

3) використання можливостей штучного інтелекту. В якості прикладу можна навести використання під час розслідування воєнних злочинів програмного забезпечення: Palantir Technologies, яке «зберігає, обробляє дані, будує зв'язки між ними та відображає це все на інтерактивних дошках..., але наявні і ризики»; «Clearview AI для розшуку та ідентифікації підозрюваних шляхом розпізнавання обличчя на фото з соціальних мереж та із записів камер відеоспостереження» [7]; тощо. Крім того, за допомогою штучного інтелекту вбачається можливим «виявлення неправдивої інформації в мережі Інтернет та встановлення її джерел, розпізнавання змінених або підроблених зображень шляхом порівняння їх з оригінальними, встановлення схем і способів поширення дезінформації та її блокування; <...> пошук у відкритому доступі та аналіз потенційних джерел доказів – величезної кількості загальнодоступних відео- та аудіо-записів, фото- та супутникових знімків, текстів, звітів, публікацій в соціальних мережах; отримання інформації про певних осіб і їх дії, а також – про зв'язки між певними особами шляхом моніторингу відкритих джерел; виявлення потенційних свідків злочинів шляхом аналізу інформації, яка міститься в мережі Інтернет; <... > ідентифікація осіб за фотознімками, відеозаписами, текстами, голосом, ДНК; <...> встановлення аутентичності (справжності, достовірності) цифрових доказів та ін.» [8, с. 9–10].

Отже, використання інноваційних методів під час формування методики розслідування воєнних злочинів є вирішальним кроком на шляху до забезпечення ефективності досудового розслідування. Інтеграція досягнень науки і техніки, впровадження сучасних технічних засобів, автоматизація процесів та використання штучного інтелекту сприяють оптимізації кримінальної процесуальної діяльності загалом і розслідування

воєнних злочинів зокрема, підвищенню рівня організації співпраці з міжнародними партнерами та забезпеченню безпеки учасників кримінального провадження. Ці заходи в комплексі створюють сприятливі умови для успішного розслідування воєнних злочинів, спрямованого на захист людських прав і забезпечення справедливості.

Література:

1. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Використання інновацій у методиці розслідування воєнних злочинів. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 569–573.

2. Шепітько В. Ю. Проблеми оптимізації науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження: матеріали наук. конф. за рез-ми роботи фахівців НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса за фундамент. темами у 2018 р. (м. Харків, 26 березня 2019 року). Харків, 2019. С. 144–147.

3. Булукув О. Ю., Коновалова В. О. Цифрова інформація та її значення на досудовому розслідуванні. *Перспективні напрями розвитку кримінальної юстиції в цифрову еру*: матеріали Всеукр. заоч. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 лип. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 40–43.

4. Болвінов С. П. Практичні аспекти застосування інформаційних систем під час розслідування воєнних злочинів (на прикладі системи SORC). *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 531–543. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.38>.

5. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.

6. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці й судовій експертизі: монографія / В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдєєва, В. М. Шевчук та ін.; за заг. ред. В. Ю. Шепітька; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2024. 208 с.

7. Перспективи та межі використання штучного інтелекту в кримінальному процесі (підготовлено за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного Фонду «Відродження» в рамках спільної ініціативи «Європейське Відродження України»). Центр Дністрянського, Fama. agency. 2024. 56 с. URL: <https://dc.org.ua/uploads/material/ai.pdf?f>.

8. Авдєєва Г. К., Коновалова В. О., Соколенко М. О. Перспективи використання систем штучного інтелекту у правозастовній діяльності. *Перспективні напрями розвитку кримінальної юстиції в цифрову еру*: матеріали Всеукр. заоч. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 лип. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 7–11.

Валерій Пчолкін

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу, криміналістики
та експертології
Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна*

Олена Федосова

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем правового забезпечення діяльності поліції та протидії
злочинності
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

ПРОЦЕСИ ІНТЕГРАЦІЇ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУК ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

В сучасній науковій літературі значна увага приділяється процесам інтеграції та диференціації кримінально-правових наук. Значним каталізатором цих процесів став Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року (далі – КПК України), який розширив можливості використання матеріалів отриманих із застосуванням сил та засобів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі та визначив нові підходи в отриманні доказів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій [1]. Тому сьогодні криміналістика, кримінальний процес і теорія оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) становляться найбільш близькими з теоретичного і практичного погляду юридичними науками. Багато спільного і в історії їх розвитку, тактиці й методиці проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), а також оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів. Своє становлення теорія ОРД пройшла на теоретичній і практичній базі криміналістики. Як справедливо зазначає М. В. Даншин «криміналістика, у свою чергу, виступає теоретичним фундаментом для формування положень і рекомендацій теорії ОРД. Ці науки співвідносяться як однотипні за суттю реалізації соціального функціонального

навантаження. Теорія ОРД, маючи спільний з криміналістикою об'єкт, до того ж має спільний предмет дослідження. Його основу складають дві групи закономірностей: 1) закономірності механізму вчинення злочинів та їх відображення у навколишньому середовищі; 2) закономірності, що проявляються в діяльності з виявлення, розслідування і попередження злочинів. Уявляється, що це знайшло нормативне підтвердження у КПК України, де для визначення способів отримання доказів використовуються терміни «слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії» [2, с. 149].

Варто зазначити, що «близькість теорії оперативно-розшукової діяльності до криміналістичної науки і кримінального процесу обумовлена не тільки єдністю об'єкта і предмета їх дослідження, чимало спільного поєднує їх і в методології. Це свідчить про те, що процеси диференціації та інтеграції теоретичних знань у рамках різних наук відбуваються паралельно. На кожному етапі такого процесу визначається предмет даної науки, висвітлюється зміст, функції та цілі кожної галузі наукового знання. Така закономірність характерна також і для системи наук кримінально-правового циклу, зокрема, для методики розслідування злочинів, як самостійної частини криміналістики» [3, с. 241]

Передусім слід указати, що криміналістична методика є важливим і невід'ємним інструментом діяльності органів досудового розслідування, оскільки вона розробляє найбільш раціональні й оптимальні способи розслідування окремих видів злочинів. Для того, щоб вона в повній мірі виконувала покладене перед нею завдання, її структура, в умовах інтеграції кримінально-правових наук, повинна бути логічною й відповідати основним методологічним засадам. У зв'язку з цим питання стосовно структури методики розслідування окремих груп (видів) злочинів вважаємо важливим і актуальним.

У наукових роботах вітчизняних вчених загальні положення змісту і структури криміналістичної методики, неодноразово були предметом дослідження вчених-криміналістів. Однак, незважаючи на низку важливих напрацювань в окресленій царині, чимало питань потребують додаткового дослідження. У змісті структури окремих криміналістичних методик неоднозначно трактуються питання організації і тактики проведення НСРД, а також розшукової роботи слідчого. Тому, вважаємо вкрай важливим розкрити сутність оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження і показати його роль у розслідуванні

злочинів в сучасних умовах. Методологічною основою для виконання поставленого завдання, слід вважати сучасні наукові дослідження відомих вчених криміналістів та фахівців у галузі теорії ОРД.

В сучасній юридичній літературі звертається увага на наявність оперативно-розшукового аспекту в структурі методики розслідування злочинів, який проявляється в питаннях взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час підготовки та проведення НСРД, організаційних і оперативно-розшукових заходів. У цьому контексті В. Ю. Шепітько зазначає, що окрема криміналістична методика «містить типові комплекси слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів, передбачає послідовність їх проведення. При всьому різноманітті окремих методик у них є типові елементи. Система таких елементів утворює структуру окремих методик. До них можуть належати: 1) криміналістична характеристика злочинів даного виду; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні; 3) особливості виявлення ознак того або іншого злочинів; 4) дії на етапі відкриття кримінального провадження; 5) тактика слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 6) профілактичні дії слідчого. Криміналістична методика під час розроблення відповідних рекомендацій широко використовує кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-процесуальні дані» [4, с. 416–417].

Б. В. Щур до структури криміналістичної методики відносить комплекси слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів не тільки на початковому етапі розслідування злочинів, а й відповідні їм комплекси слідчих дій і оперативно-розшукових заходів наступного етапу розслідування [5, с. 139–140].

В інших наукових дослідженнях звертається увага не тільки на тактику проведення початкових слідчих (розшукових) дій і супутніх оперативно-розшукових заходів, а і на необхідність подолання протидії розслідуванню. Такої точки зору дотримується В. О. Малярова, яка до структури методики розслідування злочинів відносить також такі елементи як «виклад тактики проведення початкових слідчих дій і супутніх оперативно-розшукових заходів; особливості виявлення ознак злочинів, організації взаємодії, планування розслідування, профілактичної діяльності слідчого, а також подолання протидії розслідуванню» [6, с. 381].

Водночас, слід погодитись з думкою Р. Л. Степанюка, який стверджує, що «нині вимогою часу є те, що невід'ємною складовою окремих кри-

міналістичних методик мають стати рекомендації щодо особливостей тактики НСРД. Як відомо, ці питання упродовж багатьох років розроблялися в науці оперативно-розшукової діяльності. Сьогодні необхідно, по-перше, відповідні знання інтегрувати у криміналістику, а по-друге, надалі розвивати основні положення. Зараз вже важко уявити методику розслідування складних категорій злочинів, наприклад корупційних, без висвітлення специфіки проведення НСРД і тактичних операцій, до складу яких вони входять» [7, с. 242].

Таку ж позицію займає В. М. Шевчук, щодо включення до структури методики розслідування злочинів особливостей застосування НСРД і тактичних операцій. Науковець вважає, що «структурно окрема криміналістична методика має складатись із таких елементів (блоків): 1) криміналістична характеристика кримінального правопорушення; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) особливості виявлення ознак кримінального правопорушення й початку кримінального провадження; 4) типові слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування й програма дій слідчого щодо їх вирішення та перевірки; 5) типові слідчі ситуації та слідчі версії наступного етапу розслідування й програма дій слідчого щодо їх вирішення; 6) організація й планування розслідування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження; 7) особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, НСРД і забезпечувальних заходів; 8) заходи криміналістичної профілактики окремих видів і груп кримінальних правопорушень» [8, с. 360].

Отже, наведені вище позиції науковців свідчать, що в сучасних наукових дослідженнях пропонується додатково визначати в якості елементів структури криміналістичної методики: особливості виявлення злочинів; взаємодію слідчого з органами, які проводять оперативно-розшукові заходи та НСРД; організацію подолання протидії розслідуванню, забезпечення захисту та безпеки учасників кримінального провадження, а також розшук злочинців. В понятійному плані вказані елементи з позиції теорії оперативно-розшукової діяльності належать до вчення про оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження.

У зв'язку з наведеним уважасмо, що криміналістична методика має відбивати особливості (специфіку) отримання доказів із застосуванням сил та засобів оперативно-розшукової діяльності, зокрема, під час проведення НСРД [9, с. 591]. Такий підхід є інноваційним, становить певний науковий і практичний інтерес, має право на існування. Таким чином,

процеси інтеграції й диференціації кримінально-правових наук свідчать, що подальший розвиток методики виявлення та розслідування злочинів пов'язаний із застосуванням нових підходів у використанні сил та засобів ОРД під час досудового розслідування злочинів.

Поділяючи зміст цих поглядів, представляється доцільним визначити авторське бачення щодо місця і ролі оперативно-розшукового забезпечення в структурі методики розслідування злочинів. Вважаємо, що така роль обумовлена необхідністю застосування сил та засобів ОРД в ході проведення НСРД, які спрямовані на створення оптимальних умов для: здійснення повного і об'єктивного процесу доказування; подолання або нейтралізації протидії розслідуванню; виконання функції захисту (безпеки) учасників кримінального процесу; гарантування реалізації принципу невідворотності відповідальності винних за скоєне. Цілком природно, що для успішної реалізації цих питань слідчий та оперативні підрозділи застосовують весь арсенал сил та засобів оперативно-розшукової діяльності.

Враховуючи вище викладене зазначимо, що криміналістична методика повинна відображати особливості отримання доказів із застосуванням сил та засобів оперативно-розшукової діяльності, зокрема в ході проведення НСРД. Це дозволяє зробити висновок про необхідність включення до структури методики розслідування злочинів елементів оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. Звичайно, що перелік основних перспективних напрямів формування структури окремих методик розслідування злочинів не є вичерпним. Він може уточнюватися та доповнюватися залежно від змін у кримінальному законодавстві України, а також процесуальної регламентації слідчої діяльності.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Данышин М. В. Злочинна діяльність як об'єкт пізнання у криміналістиці та інтегративний фактор її розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна* № 1151. Серія «ПРАВО». Випуск № 19, 2015. С. 148–153.
3. Пчолкін В. Д. Федосова О. В. Інтеграційні процеси та їх вплив на формування структури методики розслідування злочинів. *KELM*. 2020. № 5. (3) С. 238–246.

4. Криміналістика: підруч. В. Ю. Шепітько. В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.]/ за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. К.: Ін Юре, 2016. 640 с.

5. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Х.: Харків юридичний, 2010. 320 с.

6. Малярова В. О. Теоретичні основи формування методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Науковий вісник ЛДУВС*. 2013. №4. С. 377–382.

7. Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. №1 (12). С. 236–245.

8. Шевчук В. М. Сучасні наукові концепції формування типової структури окремої криміналістичної методики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №4. С. 359–365.

9. Федосова О. В. Наукові підходи щодо визначення елементів методики розслідування кримінальних правопорушень. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повосній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 587–592.*

Андрій Романов

аспірант кафедри криміналістики

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ

У структурі методики розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, важливим елементом виступають слідчі ситуації. У криміналістиці вони розуміються, як стан (обстановка) на певному його етапі розслідування, що характеризується наявною інформаційною і доказовою базою, яка зумовлює вибір оптимальних засобів їх вирішення [7' с. 961–965]. Слідчі ситуації слугують певним підґрунтям побудови та перевірки слідчих версій, допомагають визначити основні напрями розслідування та найбільш доцільні комплекси дій щодо їх перевірки.

Побудова, формування та реалізація ефективної криміналістичної методики розслідування має ґрунтуватися на ситуаційному підході [2'

с. 102–108] та на використанні даних криміналістичної характеристики досліджуваного кримінального правопорушення, що є основою формування програм та алгоритмів дій суб'єктів кримінального провадження задля вирішення ними криміналістичних завдань досудового розслідування та судового розгляду [8' с. 141].

Стосовно типових ситуацій можна намітити певний спосіб дій слідчого та інших суб'єктів кримінального провадження в процесі одержання доказової інформації. Знання типових ситуацій дає змогу не тільки передбачати їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, а й обирати такі тактичні прийоми (тактичні комбінації), що є найбільш оптимальними [9' с. 115]. Очевидно, що «стандартність», повторюваність слідчих ситуацій і відповідно шляхів їх вирішення, створюють передумови для їх типізації [3' с. 12]. При цьому типові слідчі ситуації являють собою наукову абстракцію, яка формується на основі апріорних знань, є результатом узагальнення та аналізу значного емпіричного матеріалу і яка відображає найзагальніші особливості, що характеризують хід і стан дослідження на певному етапі (початковий, початковий, наступний) [1' с. 299].

Вивчення та аналіз фахової літератури свідчить про те, що ми зустрічаємо у криміналістиці позитивний досвід та цікаві пропозиції щодо типізації слідчих ситуацій при розслідуванні вбивств, вчинених з особливою жорстокістю. Водночас, дослідження таких питань вказує, що саме висвітленню й аналізу цієї проблематики у криміналістичній літературі не приділяється достатньої уваги, що зумовлює необхідність її спеціального розгляду.

Заслуговує на увагу дослідження проблематики типізації слідчих ситуацій при розслідуванні вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, яке проводилося Н. Ісаговою, зокрема, виокремлення нею типових ситуацій під час розслідування цього різновиду вбивств. Так, авторкою пропонується такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю: 1) вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов очевидності, встановлені свідки події, злочинець затриманий на місці вчинення злочину, 2) вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов очевидності, встановлені свідки події, є установчі (вихідні) дані про злочинця, який втік з місця вчинення злочину, 3) вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов очевидності, встановлені свідки події, установчі дані про злочинця відсутні або

вкрай обмежені, злочинець втік з місця вчинення злочину, 4) вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов неочевидності, в наявності є дані про подію кримінального правопорушення, що мають високий рівень ймовірності, злочинець затриманий на місці події, 5) вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов неочевидності, в наявності є дані про подію кримінального правопорушення та особу злочинця, що мають високий рівень ймовірності, 6) вбивство з особливою жорстокістю вчинене за умов неочевидності, в наявності є лише ймовірні дані (припущення) про подію та спосіб вчинення злочину, дані про злочинця відсутні [4].

Вбачається, що такий підхід має важливе теоретичне та практичне значення для формування та реалізації криміналістичної методики розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю. Водночас, якщо ми говоримо про типізацію та про створення типової моделі слідчих ситуацій, на підставі яких можна розробити найбільш типові криміналістичні рекомендації практичного спрямування, які є найбільш ефективними та дієвими у тих чи інших ситуаціях, то мова має йти про найбільш узагальнений рівень типізації, як слідчих ситуацій, так і розроблених практичних рекомендацій. Для вирішення таких завдань в основу типізації може бути покладено один або два критерія для формування типових слідчих ситуацій під час розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю.

У цьому сенсі варто погодитися із точкою зору В. А. Журавля, що суттєвим недоліком широкого підходу до визначення слідчої ситуації та обраних підстав їх типізації є надмірно широкий перелік її ознак поняття, критеріїв типізації, що істотно ускладнює розуміння цієї криміналістичної категорії, а також можливість здійснення упорядкування та типізації їх різновидів [1' с. 288]. Очевидно, що типову слідчу ситуацію не можна повністю ототожнювати з фактичним процесом розслідування та широким підходом до виокремлення типових слідчих ситуацій.

Враховуючи широкий підхід до типізації слідчих ситуацій під час розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, можуть бути виокремлені різні критерії типізації таких ситуацій, коли основні можуть бути доповнені й іншими – додатковими, зокрема, такими як: відомості щодо способу вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю; відомості щодо особи жертви; відомості щодо мотиву вчинення такого вбивства; відомості щодо обстановки вчинення (місце і час); відомості щодо спо-

собу готування та приховування; відомості щодо наявності протидії розслідуванню та ін.

Водночас, для формування методики розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, не всі названі підстави класифікації типових слідчих ситуацій придатні. Наприклад, якщо взяти за основу типізації способи вчинення цього різновиду вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, то їх може бути виокремлено і запропоновано близько сотні, а то й набагато більше. Це стосується й інших можливих критеріїв типізації, що ще раз підтверджує нераціональність досить широкого підходу до формування типових слідчих ситуацій у системі методики розслідування.

Вбачається, що у практичному плані більш доцільним для типізації слідчих ситуацій під час розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, є обрання одного або двох із основних компонентів, як характеристики сукупності інформаційних даних, які є у розпорядженні слідчого (детектива, прокурора) на конкретному етапі розслідування. Зазвичай, враховується наявність інформації про подію кримінального правопорушення та його учасників.

З нашої точки зору, при здійсненні типізації слідчих ситуацій розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, доцільно враховувати лише певні групи, а не вичерпний перелік усіх утворюючих слідчу ситуацію компонентів, тобто типізувати слідчі ситуації можна за одним або декількома інформаційними компонентами. Як видається, таким компонентом може виступати інформація про подію кримінального правопорушення та його учасників. Впорядкування слідчих ситуацій доцільно здійснювати на підставі ситуаційного моделювання, а інформаційною базою типових слідчих ситуацій є частота зустрічальності конкретних ситуацій, що зумовлює необхідність аналізу і оцінки значного емпіричного матеріалу.

На підставі аналізу результатів проведеного нами узагальнення кримінальних проваджень, базуючись на методі ситуаційного моделювання, типові слідчі ситуації, які складаються на початковому етапі розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, можна поділити на три групи (рівні) залежно від характеру первинної інформації про подію кримінального правопорушення та її учасників: 1) встановлено ознаки – достатні дані про вчинення вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, особа злочинця та інші відомості відомі, підозрюваного

затримано; 2) встановлено ознаки вчинення вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, але особа злочинця невідома й не затримана; 3) встановлено ознаки вчинення вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, є відомості про особу злочинця, але останній зник з місця події та його місцезнаходження невідоме.

Таким чином, типізація слідчих ситуацій при розслідуванні вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, дозволяє найбільш ефективно спланувати розслідування, висунути та перевірити слідчі версії, визначити алгоритм та програму дій слідчого, детектива, прокурора та інших суб'єктів кримінального провадження. Така інформаційно-пізнавальна модель розслідування включає в себе найдоцільніший перелік слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, реалізацію відповідних тактичних операцій і дає можливість обрати найбільш оптимальні шляхи та засоби вирішення тактичних завдань та організації розслідування цього різновиду вбивств.

Література:

1. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан: монографія. Х.: Право, 2021. 480 с.
2. Журавель В. А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. праць. Харків: Право, 2008. Вип 8. С. 102–108.
3. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методичі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2002. 21 с.
4. Ісагова Н. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю. *Дев'яносто перші економіко-правові дискусії*. Серія: соціальні та гуманітарні науки: міжнародна науково-практична інтернет-конференція «(Тернопіль, Україна – Ополе, Польща, 21–22.11.2024 р.) <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-5047/>
5. Кучер В. І. Кримінально-правові проблеми вчинення злочинів способом особливо жорстокого поведіння. К.: Азимут-Україна, 2004. 120 с.
6. Романов А. В. Проблеми методики розслідування вбивств, вчинених з особливою жорстокістю. *Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертацій з криміналістики в сучасних реаліях війни*: зб. матеріали наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 14 груд. 2023 р. : електрон. наук. вид. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. криміналістики; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2024. С. 152–159.

7. Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 961–965.

8. Шевчук В. М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2014. № 1. С. 139–143.

9. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Х.: Харків юридичний, 2007. 432 с.

Елла Сімакова-Єфремян

докторка юридичних наук, професорка,

*Заступниця директора ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
з наукової роботи, м. Харків, Україна,*

Анатолій Тяпкін

*Завідувач сектору ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Харків, Україна,*

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО НАУКОВОГО ЦЕНТРУ «ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»)

У науковій літературі термін «методологія» визначається, принаймні, в межах декількох площин. Одні автори трактують *методологію* як систему принципів і способів організації та побудови дослідження. Інші дослідники надають цій категорії дороговказний статус і визначають її як шлях дослідження за допомогою методів об'єктивних проявів психіки і розкриття закономірностей [1, 2]. В. Ю. Шепітько в книзі «Велика українська юридична енциклопедія» (Т.20) зазначає, що методологія – це не лише логіка пізнання, а й сукупність певних наукових методів та методів практичної діяльності [3, с. 482]. В. О. Коновалова розглядала методологію криміналістики, як нову концепцію пізнання [4, с. 214–219]. Сталою є й думка, що методологія дослідження є певним вченням про методи, методики, способи і засоби пізнання. Згідно з твердженням Артура Ребера це система методів, конкретні процедури і засоби, що використовуються в дослідженні [5, с. 445]. Певний інтерес для нас пред-

ставляє блок схема методів дослідження у психології, яку, в принципі можна поширити на практично усі галузі знання (рисунок 1 [6]).

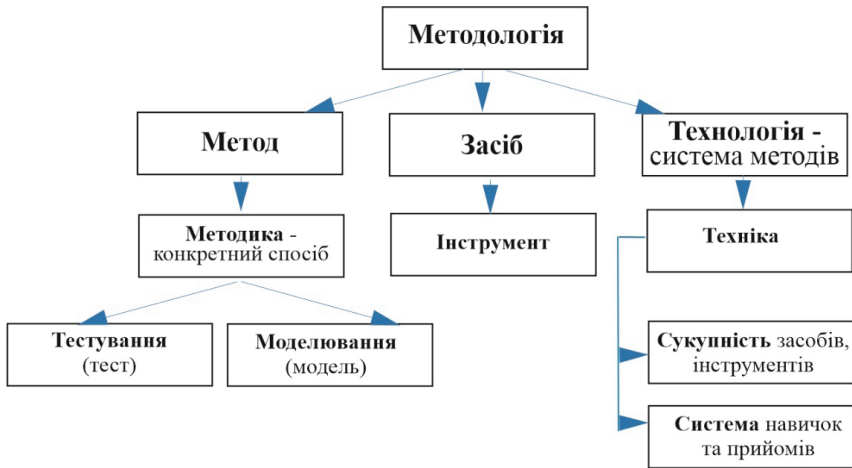

Рис. 1. Термінологічна система методології

Структура поняття «методологія» представлена також у вигляді чотирьох основних елементів: теоретичного, змістовного, практичного і формального. *Теоретична складова* методології прагне до моделі ідеального знання – це *гносеологія* (наука про пізнання). *Змістова методологія* включає вивчення законів, теорій, структури наукового знання, критеріїв науковості та системи використовуваних методів дослідження – це *епістемологія* (наука про шляхи, метод пізнання). *Практична складова* методології – це програма (алгоритм), набір прийомів і способів досягти практичної мети, не схибив проти істини. Нарешті, *формальна методологія* пов’язана з аналізом методів дослідження з точки зору логічної структури і формалізованих підходів до побудови теоретичного знання, його істинності і аргументованості. Методологія, спираючись на прийняті теорії та концептуальні підходи, визначає (і включає) способи, засоби, методи і технології дослідження. Сукупність декількох методів прийнято називати методологічним підходом [7].

За думкою зарубіжних учених, історично складається так, що судово-експертна наука не має всеохоплюючого погляду на змістовну історію криміналістики, який був би впроваджений в її дослідження, підготовку

та застосування. Частково це пов'язано з тим, що криміналістиці бракує «філософської парасольки», під якою можна було б розмістити цей погляд на ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків [8]. Вільям Барретт розрізняє техніків і науковців. Технік – це той, хто знає, що робити, маючи певний метод. Натомість науковець знає, що робити, якщо з методом щось піде не так – тобто, він розуміє процес, який лежить в основі методу. Таке розуміння вимагає не просто механічного сприйняття покрокового протоколу, а глибшого усвідомлення фундаментальних засад, що лежать в основі методу: філософії, теорії, наукового здобутку, нюансів і досвіду [8, с. 18].

За кожним методом, незалежно від дисципліни (виду експертизи), стоять накопичені знання про успішні відкриття, невдалі спроби і, врешті-решт, створення ґрунтовних теорій або навіть законів. Інформація – це те, що зменшує невизначеність, а методи розробляються як відтворювані способи зменшення невизначеності. Отже, кожному методу притаманні неявні і явні допоміжні знання – на відміну від просто інформації – які змушують метод працювати [9, с. 14]. За словами фізика П. В. Бріджмена, «концепція є синонімом відповідного набору операцій» (the concept is synonymous with a corresponding set of operations) [10, с. 5].

Отже, кожен метод народжений філософією та принципами, які змушують його працювати. Приклад може допомогти краще пояснити цю стислу ідею. Якщо довжину вимірюють для того, щоб розрізнити два схожі об'єкти, то здатність зробити це розрізнення є невід'ємною частиною вимірювання їхньої довжини – інакше навіть використовувати довжину, а не масу чи об'єм? Таким чином, ідея вирішення не є невідомою для криміналістичної науки [11, с. 233–255]. Тим не менш, вона має величезне значення для правильного розуміння того, що являє собою «інтерпретація» будь-якого судового доказу.

Для того, щоб судова експертиза дійсно стала окремою дисципліною, яка стоїть поруч зі спорідненими науками, вона повинна відокремити теорії та принципи від своїх методів і зробити свої основи зрозумілими [12, с. 184–185]. Розмежування Барретта, про яке ми згадували вище, між технічними фахівцями, які знають, що робити, і вченими, які теж знають, що робити, коли щось йде не так, є центральним для поняття судово-експертної науки як окремої дисципліни. Глибше розуміння інтелектуальної інфраструктури судово-експертної науки може лише покращити її про-

цедури, її визнання іншими науковими професіями, її ефективність та систему кримінального правосуддя.

Проілюструємо наведені теоретичні роздуми на прикладах науково-практичної діяльності Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України і пропонуємо розглянути такі **методологічні характеристики** двох окремих досліджень (суто наукового і прикладного).

Першим із них, що виконане за Тематичними планами науково-дослідних робіт науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України з напряму методології наукових досліджень, що нас цікавить, можна навести наукову роботу: Розробка науково-методичного посібника «Концептуальні засади судової експертології», у якому судово-експертна діяльність розглянута як єдина система включно зі значною кількістю компонентів (предмет, завдання, об'єкти, суб'єкти, методи дослідження і т. ін.), а також як суспільні відносини, що виникають у цій сфері. *Мета дослідження:* на підставі аналізу нормативно-правових джерел із питань судової експертизи та експертної практики, історії судової експертизи; удосконалити загальну теорію судової експертології розробленням концептуальних основ і вчень: про класифікацію судових експертиз; про предмет і завдання судової експертизи; про об'єкти судової експертизи, їх властивості та ознаки; про суб'єктів судової експертизи тощо. *Методи дослідження:* загальні методи (методи діалектики: заперечення заперечення; розвитку за спіраллю; переходу кількісних змін у якісні тощо та методи логіки: аналіз, синтез, індукція, дедукція тощо); загально-пізнавальні наукові методи (спостереження, порівняння, узагальнення, описування, вимірювання, планування, експеримент, уявне моделювання тощо). *Теоретичні та практичні результати:* результатом наукових досліджень став науково-методичний посібник «Концептуальні засади судової експертології», де відображено аналіз дисертаційних та інших видів досліджень щодо актуальних проблем експертного забезпечення правосуддя в державі, а також визначено напрями усунення чинників виявлених проблем, шляхи вдосконалення теоретичних положень судової експертизи, чинних експертних методик, методичних рекомендацій, нормативних актів і пропозиції з розроблення нових з метою нормативного регулювання судово-експертної діяльності. *Новизна:* робота є першим, підготовленим саме судовими експертами, за роки незалежності України в умовах модернізації українського суспільства ґрун-

товним дослідженням наукових праць і прогалин базового законодавства України з питань методології судової експертології, передусім, у систематизації накопичених до цього моменту категорій усіх родів (видів) судових експертиз, а саме: поняття предмета експертизи, об'єктів дослідження, експертних завдань, спеціальних знань експерта, поняття компетенції й компетентності судового експерта, методології експертного дослідження й багато інших, а також розроблення рекомендацій, які можуть бути використані у правотворчій та правозастосовній практиці. *Ефективність упровадження:* результати наукового дослідження (науково-методичний посібник «Концептуальні засади судової експертології») будуть корисними для процесів законотворчої діяльності під час розроблення нових та удосконалення тих, що існують, нормативних актів; посібник розроблено для науковців і судових експертів-практиків, які проводять дослідження з проблем використання спеціальних знань під час проведення різних видів судових експертиз; під час підвищення кваліфікації судових експертів та фахівців, які бажають отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта; для викладачів, аспірантів під час здійснення науково-дослідної та освітньої діяльності; для студентів закладів вищої освіти та ін. За рішенням Вченої ради Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» науково-методичний посібник рекомендовано до опублікування. На цьому прикладі ми бачимо потенційну реалізацію теоретичної теми в практичній діяльності судових експертів України.

Інший приклад – це тема прикладного (методичного) характеру : Розробка методичних рекомендацій з експертного дослідження параметрів гальмування транспортних засобів категорії М1 з електричною та гібридною силовими установками. *Об'єкт дослідження:* транспортні засоби категорії М1 з електричною та гібридною силовими установками. *Мета дослідження:* установлення експериментальних значень параметрів гальмування транспортних засобів категорії М1 з електричною та гібридною силовими установками на сухому та мокрому асфальтобетонному покритті. *Методи дослідження:* загальнонаукові, візуальні, метричні, експериментальні, графоаналітичні, інструментальні. *Теоретичні та практичні результати:* на основі отриманих експериментальних даних відносно величини сталого сповільнення та величини часу наростання сповільнення за екстреного гальмування транспортних засобів категорії М1 з електричною та гібридною силовими установками

на сухому та мокрому дорожньому покритті буде розраховано величину зупинного шляху, величину швидкості руху на сухому та мокрому покритті з наявними слідами гальмування та буде розв’язано інші завдання, що вирішуються в процесі проведення судових інженерно-транспортних експертиз за конкретними дорожньо-транспортними пригодами за участі транспортних засобів категорії М1 з електричною та гібридною силовими установками. *Новизна*: уперше встановлено експериментальні значення параметрів гальмування транспортних засобів категорії М1 з електричною та гібридною силовими установками на сухому та мокрому асфальтобетонному покритті. *Ефективність упровадження*: отримані результати будуть використовувати в експертній практиці під час виконання інженерно-транспортних експертиз. *Галузь використання*: результати роботи мають бути реалізовані під час проведення судових інженерно-транспортних експертиз.

Таким чином, два наведених приклади наукових робіт, демонструють різноманіття методології наукових досліджень в системі судово-експертних установ Міністерства юстиції України – від суто теоретичних до виключно експериментально-практичних. З урахуванням великої кількості розроблюваних навіть під час російської агресії рф проти України тем наукових робіт , а їх тільки в ННЦ ІСЕ виконувалося, відповідно, у 2022–72; у 2023–60; у 2024–58 , а на 2025 – заплановано виконання 63 розробок, можна упевнено говорити про розвиток усіх проявів методології як науки про методи , так і сукупності методів, засобів та прийомів дослідження в аспекті їх практичної реалізації у судово-експертній діяльності.

Література:

1. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. С. 248–250.
2. Філософський енциклопедичний словник. URL: <https://surl.gd/tskqzq> (дата звернення 15.02.2024)
3. Шепітько В. Ю. Методологія криміналістики. В кн.: Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. Харків : Право, 2018. С. 482.
4. Коновалова В. О. Методологія криміналістики: нова концепція. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 19; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Гельветика, 2017. С. 214–219.
5. Reber A. S. *Dictionary of psychology*. London, Penguin/Viking. Fourth Edition. 2009. С. 445.

6. Предмет і місце дослідницьких методів в психології. URL: https://stud.com.ua/88023/psihologiya/predmet_mistse_doslidnitskih_metodiv_psihologiyi (дата звернення 25.02.2024).

7. Сталінська І. В. Конспект лекцій з дисципліни «Методологія та теорія екологічної безпеки» (для студентів 5 курсу денної та заочної форм навчання освітньо-кваліфікаційного рівня магістр, спеціальності 183 – Технології захисту навколишнього середовища). Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 92 с.

8. Barrett W. The Illusion of Technique. New York: Anchor. 1979. P. 18.

9. Feibleman J. K. Scientific Method. 1972. The Hague : Martinus. P. 14

10. Bridgman P. W. The Logic of Modern Physics. MacMillan (New York). 1927. P. 5. URL: <https://archive.org/details/logicofmodernphy00brid/page/n7/mode/2up?ref=ol&view=theater> (дата звернення 27.02.2024).

11. Cole S. A. Forensics without uniqueness, conclusions without individualization: the new epistemology of forensic identification. Law Probability and Risk, 2009. 8(3). P. 233–255.

12. Strengthening Forensic Science in the US: A Path Forward, N. A. o Science, Editor. 2009, National Academies Press. P. 184–185.

Руслан Степанюк

доктор юридичних наук, професор

професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна

ЩОДО НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

В нинішніх умовах бурхливого розвитку науково-технічного прогресу постійно зростають можливості використання засобів криміналістики у протидії злочинності. Зараз в Україні перед правоохоронними органами постали нові масштабні завдання, пов'язані із розслідуванням воєнних злочинів та інших пов'язаних із війною кримінальних правопорушень, ідентифікацією жертв війни, дослідженням новітніх видів зброї, необхідністю проведення розслідування за відсутності фізичного доступу до місця вчинення злочину тощо. Відповідно активізувалась проблематика впровадження найсучасніших інструментів і методів криміналістики в практику органів правопорядку, що зараз активно реалізується.

Технічні інновації в практичній діяльності можуть бути ефективними лише за умови якісного правового регулювання, наукового, організаційного і методичного забезпечення. Це у свою чергу вимагає активного розвитку наукових досліджень відповідних аспектів теорії криміналістики та судової експертизи. Фактично в Україні зараз складалась ситуація, коли нерідко впровадження новітніх криміналістичних технологій здійснюється без належного наукового супроводу. Як наслідок теорія відстає від практики і практичні працівники значною мірою всліпу використовують потужний і сучасний криміналістичний інструментарій.

Зазначені обставини засвідчують нагальну потребу активізації наукових досліджень за новітніми напрямками розвитку криміналістики. В цьому контексті варто особливо відзначити цілеспрямовану науково-дослідну роботу харківської школи криміналістів щодо інновацій у зазначеній галузі науки. Фундаментальні наукові дослідження, які проводились під керівництвом і за безпосередньої участі професора В. О. Коновалової, дозволили сформуванню міцну теоретичну основу і надати поштовх до подальшого вдосконалення підходів щодо науково-технічного забезпечення слідчої діяльності [1].

Варто звернути увагу на деякі новітні напрями науково-технічного забезпечення діяльності з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, які активно розвиваються в останні роки і, як видається, потребують прискіпливої уваги з метою належного теоретичного обґрунтування.

Діджиталізація суспільних відносин і повсюдне використання комп'ютерів, інших електронних пристроїв, програмних продуктів закономірно призвела до потреби пошуку й аналізу цифрової інформації під час розслідування кримінальних правопорушень. Такі завдання вирішують із застосуванням широкого інструментарію, який розробляє галузь судових наук, відома під назвою «цифрова криміналістика» (англ., «digital forensic»). У вітчизняній моделі криміналістичної науки до цього часу не з'ясовано місце цієї галузі. Її розглядають як новий напрям криміналістики, який включає насамперед аспекти технічного характеру, що дозволяє сформуванню відповідної галузь криміналістичної техніки, а також і положення, які можна віднести до криміналістичної тактики і методики [2, с. 290]. Слабка теоретична база щодо сутності і змісту цієї

галузі призводить до певних труднощів в організації практичної діяльності, а також до проблем у криміналістичній дидактиці, оскільки бракує системності у викладанні відповідних тем і навчальних дисциплін.

Стосовно інновацій практичної діяльності відзначимо, що зараз інструменти цифрової криміналістики насамперед використовують в рамках оперативного-розшукової діяльності, кримінального аналізу, слідчого огляду та інших процесуальних дій, пов'язаних із обстеженням цифрових пристроїв, судової комп'ютерно-технічної експертизи тощо. За всіма цими напрямками спостерігається дефіцит ґрунтовних наукових досліджень, а отже, рівень науково-методичного забезпечення не можна вважати достатнім.

Як приклад наведемо кримінальний аналіз, який є відносно новим для України напрямом практичної діяльності. Його можливості у вирішенні завдань з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень постійно зростають. Інструменти кримінального аналізу на оперативному рівні дозволяють швидко здійснювати пошук й узагальнення отриманої інформації у величезних масивах даних, зокрема у відкритих джерелах інтернету, державних і комерційних базах даних тощо. Це дозволяє у стислі строки отримувати відомості про обставини події, що розслідується, встановлювати ймовірних підозрюваних та інші важливі для розслідування відомості.

Разом із цим місце кримінального аналізу в криміналістиці досі не з'ясовано. Вітчизняна наукова і навчально-методична література переважно побудована зарубіжних підходах, що в цілому є доречним, але потребує певної адаптації до вітчизняної моделі наук кримінально-правового циклу. Як видається, на рівні розкриття та розслідування конкретного злочину кримінальний аналіз, який виступає одним із інструментів (засобів) досягнення поставлених завдань, може бути включеним до арсеналу засобів криміналістичної тактики. Це потребує перегляду теоретичних засад криміналістичної тактики, але дає можливість повноцінно впроваджувати інноваційні засоби цифрової криміналістики не тільки безпосередньо в практику протидії злочинності, а і в теорію й освітній процес.

Іншою інноваційною сферою криміналістики, яка в Україні тривалий час знаходиться у подібному становищі, є ДНК-аналіз. До війни в практиці він використовувався тільки у формі судової молекулярно-генетич-

ної експертизи, але вже тоді було зрозуміло, що його інструментарій і можливості потребує більш широкої сфери реалізації [3]. Під час війни виникли масштабні завдання з ДНК-ідентифікації загиблих і в практику органів досудового розслідування впровадили сучасні засоби експрес-аналізу ДНК, які використовують спеціалісти-криміналісти. Але відсутність належного правового регулювання дещо знижувала ефективність цього напрямку, що зумовило внесення змін до КПК України задля забезпечення можливості проведення досліджень спеціалістами на стадії досудового розслідування. Як видається, це дозволить лише частково вирішити проблемні питання і в свою чергу може викликати нову проблему, пов'язану із конкуренцією висновків спеціалістів і експертів. У цілому галузь криміналістичного ДНК-аналізу потребує подальших ґрунтовних наукових досліджень щодо правових, організаційних і методичних аспектів, що дозволить створити фундамент для запровадження інноваційних методів у вітчизняну правоохоронну практику при суворому дотриманні прав і свобод людини.

У підсумку відзначимо, що в Україні стан наукового забезпечення процесу впровадження інноваційних криміналістичних засобів у правозастосовну практику потребує суттєвого вдосконалення. Необхідні ґрунтовні наукові дослідження, спрямовані на перегляд системи криміналістичної науки та її складових частин, формування і розвиток нових галузей криміналістичної техніки і засобів криміналістичної тактики, зокрема з метою забезпечення умов для повноцінної інтеграції досягнень цифрової криміналістики та судового ДНК-аналізу в практичну діяльність і криміналістичну теорію.

Література:

1. Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження : монографія : електрон. наук. вид. / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. М. Шевчук та ін.] ; за заг. ред. В. Ю. Шепітька ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. Проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташица. Харків : Право, 2021. 248 с.
2. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Цифрова криміналістика й удосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3. С. 283–294.
3. Степанюк Р. Л., Перлін, С. І. Дослідження ДНК як галузь криміналістичної техніки: проблеми формування та напрями розвитку. *Право і безпека*. 2020. №2 (77). С. 93–99.

Василь Стратонов

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри національного, міжнародного права та правоохорон-
ної діяльності Херсонського державного університету*

ГОЛОВНІ НАУКОВІ ТА ТВОРЧІ ЗДОБУТКИ ВІОЛЕТТИ ОМЕЛЯНІВНИ КОНОВАЛОВОЇ

Українці сильні свої духом, це підтвердили події, які відбулись після 24 лютого 2022 року. На мою власну думку, основою цього є пам'ять про наших батьків, вчителів, наукових керівників і наставників. Як колись зазначав мій науковий керівник В. Г. Лукашевич «не стріляй в минуле з рушниці, майбутнє з гармати вистрілить». Тому вони стали тим фундаментом, тією основою на якій ми чітко сформувавши свій світогляд, отримали беззаперечні переконання, щодо збереження цінностей демократичного суспільства, засвоїли уроки життя. Завдяки цим людям, ми розвиваємось самі, отримуючи нові знання, робимо перші кроки в житті та на науковій ниві, продовжуємо розвиток напрацювань наукових шкіл, а саме головне пам'ятаємо про них інколи копіюємо їх звички, використовуємо запроваджені ними форми навчання, які мотивують та зацікавлюють молодь.

Досить приємно, що Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого є флагманом серед закладів освіти, які постійно роблять все для того, щоб історії про їх випускників, професорсько викладацький склад залишались в пам'яті майбутніх поколінь. Свідченням цього є створення у 2012 році Асоціації випускників Національного юридичного університету «Юридична Академія України імені Ярослава Мудрого», що дозволило встановити підґрунтя для тісного зв'язку, як між усіма поколіннями випускників цього закладу, так і можливістю налагодження зв'язки між теперішніми та колишніми студентами [1].

Наразді з цим розпочалась робота наукового вісника Асоціації випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, перший номер якого вийшов друком в січні 2014 року [2].

Сьогодні ми згадуємо В. О. Коновалову про її наукову школу, наукову працю, професійні здобутки, а саме головне її людські якості, почуття гумору, поваги до оточуючих, жіночність, інтелігентність, вміння виглядати завжди чарівною та оригінальною. Креативність Віолетти Оме-

лянівни завжди захоплювала, спілкування з нею завжди приносили не лише нові знання, а і велике моральне задоволення. Мені особисто сподобалась згадка В. П Тихого присвячена ювілею В. О. Коновалової, який написав: «інтелектуал, найпрекрасніша, мудра, неперевершена з фей, в науках: логіка, психологія, криміналістика – світоч, корифей. Перша у світі жінка доктор юридичних наук, криміналіст, має неабиякий творчо-науковий хист» [3; с.33].

Віолетта Омелянівна докторка юридичних наук, професорка, Заслужена діячка науки України, академік Національної академії правових наук, Заслужена професорка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, мала як державні так і відомчі нагороди, серед яких Орден княгині Ольги 3 ступеня [4] та інші нагороди і відзнаки, в тому числі і університетські. В своїх роботах з великою повагою згадують Віолетту Омелянівну ряд вчених Біленчук П. Д., Гель А. П. [5], Шепітько В. Ю. [6] та інші.

1949 рік – ознаменований для Коновалової В. О. закінченням Харківського юридичного інституту, на той час 22 річна Віолетта Омелянівна була направлена до прокуратури м. Алчевськ, Луганської області. Пропрацювавши рік слідчим, вона успішно складає вступні іспити і стає аспіранткою ХЮІ. Під керівництвом Колмакова Віктора Павловича в 1953 році захистила дисертацію «Тактика допиту свідків у радянських органах розслідування». Характеризуючи професійний шлях можемо констатувати: з 1953–1982 рік Віолетта Омелянівна працювала на посадах асистента, доцента, професора кафедри криміналістики. В 1967 захистила дисертацію для здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, за темою «Теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки і психології)». Вже в 1969 році – отримує звання професора по кафедрі криміналістики. З 1982–1996 працювала на посаді завідувачка кафедри криміналістики. На посаді професора кафедри Коновалова В. О. працювала до 2018 року. З 2018 р. – головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Характеризуючи наукову школу Віолетти Омелянівни можемо відзначити, що нею підготовлено 3 докторів і 27 кандидатів юридичних наук. Серед членів наукової школи відомі вчені: доктори юридичних наук Журавель Володимир Андрійович, Тіщенко Валерій Володимирович, Шепітько Валерій Юрійович. Віолетта Омелянівна була офіційним опо-

нентом у 30 здобувачів наукового ступеня кандидатів наук, 11 здобувачів наукового ступеня доктора юридичних наук.

Серед наукових робіт де опонувала Віолета Омелянівна була робота підготовлена моїм науковим керівником та науковим консультантом Лукашевичем В. Г.

Напрями наукових досліджень Віолетти Омелянівни – загальна теорія криміналістики, криміналістична тактика, юридична психологія. Серед опублікованих понад 250 наукових та навчально-методичних праць відзначимо основні:

- «Проблеми логіки та психології в слідчій тактиці» (1970),
- «Организационные и психологические основы следственной деятельности» (1973),
- «Психология в расследовании преступлений» (1980),
- «Следственная тактика: принципы и функции» (1983),
- «Допрос на предварительном следствии» (1985),
- «Правовая психология» (1990),
- «Обыск: тактика и психология» (у співавт., 1997),
- «Криминалистическая тактика: теории и тенденции» (у співавт., 1997),
- «Криміналістика: підручник» (у співавт., 1998, 2001, 2004, 2008, 2016),
- «Допрос: тактика и психология» (1999, 2006),
- «Руководство по расследованию преступлений» (у співавт., 2002),
- «Настільна книга слідчого: навчально-практичний посібник» (у співавт. 2008, 2011),
- «Юридична психологія: підручник» (у співавт., 2004, 2008),
- «Убийство: искусство расследования» (2006, 2013),
- «Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності (окремі криміналістичні методики)» (у співавт., 2006),
- «Версия: концепция и функции в судопроизводстве» (2007),
- «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 5

Хочу поділитись враженням про спільну роботу з Віолетою Омелянівною. Ми разом в 2020–2021 роках готували статтю, яка присвячена аналізу біометричних персональних даних, та пропонували розглядати їх, як джерело інформації про особу і доводили можливість використувати під час досудового розслідування.

Ми пропонували розроблення оптимального механізму використання біометричних персональних даних, звернули увагу, що поряд з позитивними результатами такої діяльності є певні ризики, а саме наявність загрози витоку та отримання доступу до біометричних даних сторонніми особами. З огляду на зазначене, констатовано, що збирання, обробка та використання біометричних персональних даних з метою їх використання в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вони мають відповідати певним вимогам, а саме: володільцем бази біометричних персональних даних має бути тільки держава в особі спеціального державного органу. Відповідно держава має забезпечувати зберігання й захист біометричних персональних даних [8]. Підготовка статті супроводжувалась дискусіями та додатковим вивченням нормативно правових документів, проте в кінці ми отримали велике задоволення від результату.

Загалом, підводячи підсумки констатуємо, що В. О. Коновалова була, і, в наших серцях залишиться, видатним юристом, потужним науковцем, «королевою криміналістики», її наукові напрацювання ще не один десяток років слугуватимуть дороговказом в системі криміналістичних знань.

Література:

1. Асоціація випускників Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого URL: <https://nlu.edu.ua/studentam/asocziaczziya-vypusknkykiv-nacjonalnogo-yurydychnogo-universytetu-imeni-yaroslavamudrogo/>
2. Науковий вісник асоціації випускників Національного юридичного університету «Юридична Академія України імені Ярослава Мудрого» № 1. 2014. URL: <https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/01/%E2%84%961.pdf>
3. Науковий вісник асоціації випускників Національного юридичного університету № 6. 2017. С.33 URL: <file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD/Desktop/%E2%84%966.pdf>
4. Коновалова Віолетта Омелянівна / А. П. Гетьман // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-4897>.
5. Біленчук П. Д., Гель А. П. Коновалова Віолетта Омелянівна // Юридична енциклопедія (укр.) / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: «Юридична думка», 2001. Т. 3. С. 265–656 с.
6. Шепітько В. Ю. Коновалова Віолетта Омелянівна // Велика українська юридична енциклопедія (укр.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Х.: Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН Укра-

їни, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2018. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. С. 391–393. 1064 с.

7. Журавель В. Сучасний підручник з юридичної психології (укр.) // *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій. 2009. № 1 (56). С. 225–228.

8. V. Konovalova, V. Stratonov, I. Savelieva. Biometric personal data and their use in the investigation of criminal offences. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, Vol. 28, No. 4, 2021 289 УДК 343.98 DOI: 10.37635/jnalsu.28(4).2021.289–300.

Валерій Тищенко

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики, детективної та
оперативно-розшукової діяльності
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ

В своїх наукових працях професор В. О. Коновалова неодноразово зверталась до проблем методології криміналістики. Вона справедливо акцентувала увагу на проблемі зв'язку методології діалектики з методами галузевих наук, на необхідність інтерпретувати наукові концепції діалектики через галузеві юридичні науки, в тому числі в криміналістиці [1, с. 214].

В цьому аспекті доцільно проаналізувати методологічні засади побудови змісту криміналістичної науки не тільки в цілому, але й окремих її розділів, в тому числі криміналістичної методики розслідування.

В криміналістичній літературі загально визнаним є визначення криміналістичної методики розслідування як системи наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації та здійснення розслідування окремих видів злочинів [2, с. 361; 3, с.347; 4, с. 3; 5, с.569].

Нерідко висловлюється думка, що криміналістична методика – це синтез криміналістичної техніки і тактики, засіб практичної реалізації їх положень відповідно до певних категорій злочинів [6, с.7; 7, с.477]. Проте слід не забувати, що криміналістична методика розробляє влас-

ну теоретичну базу, на якій формується загальні принципи побудови окремих методик розслідування та їх зміст [8, с.3]. В. А. Журавель правильно відмічає, що розроблення теоретичних основ криміналістичної методики ще не завершено і виділяє у зв'язку з цим дискусійні проблеми, які стосуються зокрема формування сучасної наукової парадигми як ключової ідеї побудови та реалізації криміналістичних методик, технологію створення таких методик, а також процедуру адаптації методико-криміналістичних рекомендацій до умов розслідування конкретного злочину [9, с.4–5].

Слід зауважити, що криміналістична методика розслідування може розглядатися у двох значеннях. В теоретичному – як розділ науки криміналістики, виступаючи її підсистемою з відповідними функціями, структурою, зв'язками і залежністю між її елементами, взаємозв'язками з іншими підсистемами криміналістики (її теорією та методологією, криміналістичною технікою і криміналістичною тактикою). Призначенням криміналістичної методики є виявлення і дослідження закономірностей у підготовці, вчиненні і приховуванні злочинної діяльності взагалі та різних її форм і видів, у механізмі слідоутворення, організації і здійсненню слідчої діяльності, а також у визначенні принципів побудови окремих методик розслідування, або методик розслідування конкретних видів, підвидів, груп кримінальних правопорушень. Всі ці положення й наукові рекомендації знаходять своє відображення в окремих методиках розслідування, набуваючи свого специфічного змісту в залежності від того виду (групи) кримінальних правопорушень, на який вони розраховані . А в практичному значенні криміналістична методика може розглядатися як системна оптимально організована діяльність слідчого, що будується на визначених теорією і методологією принципах її здійснення.

Щоб визначити такі принципи спочатку необхідно вказати на відповідні методологічні підходи до вирішення поставленої задачі. Гадаємо, що визначення таких підходів обумовлюється об'єктами та цілями дослідження. Наукові положення і практичні рекомендації криміналістичної методики розслідування спрямовані на вивчення таких об'єктів як злочинна діяльність і діяльність з її розслідування (слідча діяльність). Перший об'єкт вивчається для виявлення закономірностей у зв'язках його елементів, зовнішніх проявів та наступаючих наслідках, зокрема

слідів як найважливіших джерел криміналістично значущої інформації про сутність і обставини події, що розслідується, та її учасників. Другий об'єкт досліджується з метою оптимізації пізнавально-інформаційної діяльності, виявлення і розкриття кримінальних правопорушень шляхом збирання, дослідження і використання відповідних доказів.

Вказані об'єкти є різновидами предметної діяльності, які доцільно розглядати як суспільні системи з аналогічними структурами, але різними функціями і різними практичними задачами. Отже, для вивчення вказаних об'єктів слід застосувати діяльнісний і системний, а також функціональний підходи, оскільки вони являють собою системи діяльності різної спрямованості, з суперечними інтересами і протилежними завданнями, що зумовлює умови їхнього функціонування і взаємодії [8, с.25–26].

Проте названими підходами у розробці окремих методик розслідування не можна обмежуватися. Так, В. А. Журавель звертає увагу на важливість модельного підходу до визначення поняття «окрема криміналістична методика», так як остання є своєрідною інформаційною моделлю, яка відтворює оптимальну побудову процесу розслідування певної категорії злочинів та її складові у системі окремої методики (криміналістична характеристика, типові версії, типові слідчі ситуації) [9, с.12–13].

Сучасні погляди на слідчу діяльність та на розробку методів її здійснення дозволяє говорити й про інші підходи, що повинні враховуватися при формуванні окремих криміналістичних методик: *інформаційний*, оскільки розкриття злочину стає можливим тільки завдяки вмінню відшукувати, інтерпретувати, оцінювати і використовувати криміналістично значущу, в тому числі доказову, інформацію; *технологічний*, який полягає в комплексному й послідовному виконанні інформаційно-пізнавальних та організаційно-управлінських дій у розслідуванні [3, с. 65]; *класифікаційний*, який визначає спрямованість, зміст, ступінь деталізації наукових рекомендацій, ставить їх в залежність від рівня, типу, призначення окремих криміналістичних методик [10, с.445–449]; *ситуаційний*, що зумовлює постановку завдань на кожному етапі розслідування, побудову версій та побудову програм й алгоритмів їх перевірки і вирішення; *евристичний*, який вказує на необхідність застосування творчих, пошукових методів дослідження, що зумовлюється індивідуальним ха-

рактором кожного кримінального правопорушення і кожного випадку розслідування. Не виключається й розроблення і застосування інших підходів.

Методологічне значення вказаних підходів у формуванні окремих криміналістичних методик пролягає в тому, що вони дозволяють виокремити спеціальні принципи побудови останніх, за якими визначається структура кожної криміналістичної методики, та скласти і реалізувати базову поетапну програму розслідування відповідних видів (груп) та окремих випадків кримінальних правопорушень [11, с. 368–372].

Література :

1. Коновалова В. О. Методологія криміналістики: нова концепція. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Том XIX. Одеса: ВД «Гельветика», 2017. С.214–219.
2. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ір. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 545 с.
3. Криміналістика: підручник / За ред. В. В. Тіщенко. Одеса: Гельветика, 2019. 596 с.
4. Криміналістика: підручник: у 23 і. Т.2. За ред. В. Ю. Шепітька: Право, 2019. 328 с.
5. Криміналістика: підручник; за заг. ред. В. В. Пяковського. Київ: Право, 2020. 752 с.
6. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик. Монографія. Харків: Харків юридичний, 2010. 320 с.
7. Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько (голова). Харків: Право, 2016. 952 с.
8. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
9. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.
10. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Том XIX. Одеса: Гельветика, 2017. С.445–451.
11. Тіщенко В. В. Виникнення, розвиток і сучасний стан криміналістичної методики розслідування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Том XIX. Одеса: Гельветика, 2017. С.361–381.

Андрій Фатєєв

*аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СЛІДЧІЙ ПРАКТИЦІ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Сучасні технології відіграють важливу роль у процесі розслідування кримінальних правопорушень, значно підвищуючи ефективність діяльності слідчих органів. Завдяки їм прискорюється збір доказів, покращується точність аналізу інформації та забезпечується вищий рівень об'єктивності слідчих дій. Актуальні аспекти використання інноваційних технологій у розслідуванні злочинів ґрунтовно розглянуто в монографії Р. І. Благути та А. В. Мовчана «Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання» [1]. У ній досліджуються виклики, пов'язані з впровадженням таких технологій у слідчу практику, а також пропонуються теоретичні узагальнення й практичні рекомендації щодо їх ефективного застосування.

Використання цифрової криміналістики дозволяє вилучати та аналізувати дані з комп'ютерів, мобільних пристроїв та серверів, відновлювати видалені файли, виявляти шкідливе програмне забезпечення та аналізувати цифрові комунікації. Спеціалізовані програми, такі як EnCase, FTK та Autopsy, допомагають слідчим ефективно працювати з цифровими доказами. Ці інструменти дозволяють проводити детальний аналіз файлових систем, відновлювати пошкоджені або видалені файли, ідентифікувати приховані або зашифровані документи. Крім того, методи цифрової криміналістики включають аналіз метаданих файлів, що дозволяє визначити час створення або редагування документів, що може мати значення у встановленні обставин злочину. Смартфони та планшети містять величезний обсяг інформації, що є корисною для розслідування. Завдяки спеціалізованим програмам можна вилучати історію дзвінків, повідомлень, аналізувати геолокаційні дані та маршрути пересування підозрюваних, відновлювати видалені файли, зокрема фотографії та відео, а також розшифровувати захищені дані.

Біометричні технології займають важливе місце у слідчій практиці, забезпечуючи ідентифікацію підозрюваних, потерпілих та свідків. Системи розпізнавання обличчя використовуються для виявлення осіб у розшуку, ідентифікації людей у масових заходах та встановлення особи невідомих трупів. Автоматизовані системи дактилоскопії дозволяють швидко порівнювати відбитки пальців з базами даних поліції та Інтерполу. Додатково, сучасні технології дозволяють використовувати відбитки пальців для встановлення ймовірного часу їх залишення на місці злочину, що може допомогти у встановленні хронології подій. ДНК-аналіз є одним із найточніших методів ідентифікації, що дозволяє встановлювати особи, підтверджувати або спростовувати алібі та розкривати справи, пов'язані з невідомими останками. Розвиток технологій дозволив створювати автоматизовані бази ДНК, які значно прискорюють процес порівняння зразків та дозволяють знаходити збіги навіть через десятки років після скоєння злочину.

Крім того, варто зазначити, що штучний інтелект активно впроваджується в криміналістику, допомагаючи аналізувати великі обсяги інформації, виявляти аномалії у фінансових транзакціях, прогнозувати кримінальну активність на основі статистичних даних та аналізувати поведінку підозрюваних на відеозаписах. Він також дозволяє автоматично обробляти відеоматеріали, виявляючи підозрілу поведінку, що значно полегшує роботу слідчих органів. Сучасні системи відеоспостереження можуть автоматично ідентифікувати обличчя, розпізнавати номери автомобілів та виявляти підозрілу поведінку. Інтелектуальні камери використовуються для моніторингу громадських місць, відстеження маршрутів підозрюваних та контролю безпеки. Аналіз аудіозаписів включає розпізнавання осіб за голосовими характеристиками, виявлення змонтованих записів та визначення емоційного стану мовця. Застосування технологій обробки природної мови дозволяє швидше аналізувати великі масиви текстової інформації, виявляти закономірності та зв'язки між особами, що можуть мати значення у слідстві.

Дрони та робототехніка стали незамінними інструментами у слідчій діяльності. Безпілотні літальні апарати використовуються для аерофотозйомки місць злочинів, моніторингу пересування підозрюваних та виявлення доказів у важкодоступних місцях. Роботизовані пристрої дозволяють обстежувати небезпечні зони, де є ризик вибухів або радіації. Крім того, деякі моделі дронів оснащені тепловізорами, що дає змогу

виявляти приховані докази або живих осіб у складних умовах. Використання роботизованих маніпуляторів дозволяє працювати з небезпечними об'єктами, такими як підозрілі пакунки або вибухові пристрої, мінімізуючи ризик для слідчих. Технології криміналістичного моделювання та віртуальної реальності дозволяють створювати 3D-моделі місць злочинів, що допомагає у відтворенні подій та аналізі доказів. Віртуальна реальність використовується для проведення слідчих експериментів, навчання слідчих та реконструкції подій злочину. Крім того, слідчі можуть використовувати віртуальні симуляції для відтворення подій на судових засіданнях, що допомагає краще пояснити деталі злочину присяжним.

Новітні технології аналізу великих даних дозволяють правоохоронцям швидко обробляти величезні масиви інформації та знаходити закономірності у кримінальних справах. Використання блокчейн-технологій допомагає створювати незмінні реєстри доказів, що підвищує прозорість слідства. Технології кібербезпеки також стали важливим аспектом роботи правоохоронних органів, оскільки дозволяють виявляти та попереджати кібератаки, що можуть бути пов'язані з кримінальними правопорушеннями. Так, наприклад, використання датчиків Інтернету речей (IoT) дозволяє відстежувати пересування осіб та об'єктів у реальному часі. Також використовуються системи штучного інтелекту для створення психологічних профілів злочинців, що може сприяти прогнозуванню їхніх дій та попередженню нових злочинів.

Використання сучасних технологій у слідчій практиці значно підвищує ефективність розслідувань, знижує ризик судових помилок та сприяє швидшому встановленню істини. Однак важливо враховувати питання конфіденційності даних, правові обмеження та етичні аспекти їх використання. Подальший розвиток криміналістичних технологій відкриває нові можливості для правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю, роблячи розслідування злочинів більш точними, швидкими та ефективними. Розширення міжнародної співпраці у сфері криміналістики, створення єдиних баз даних та удосконалення методів аналізу дозволять значно підвищити рівень розкриття злочинів і запобігати їх вчиненню у майбутньому.

Література:

1. Благута Р. І., Мовчан А. В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 256 с.

Олександр Чернов

*доктор філософії, асистент кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

ПСИХОЛОГО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОВЕДІНКИ ЗЛОЧИНЦІВ

Поведінка злочинців є складним феноменом, що вивчається багатьма науковими дисциплінами, зокрема психологією та криміналістикою. Психологічний аналіз дозволяє зрозуміти внутрішні механізми, що штовхають людину до скоєння злочину, тоді як криміналістичний підхід спрямований на вивчення зовнішніх проявів злочинної діяльності та її наслідків. Поєднання цих двох підходів дозволяє комплексно розглянути поведінку злочинця, що є вкрай важливим для профілактики правопорушень та їх розслідування. Злочинна поведінка має різні форми, і її аналіз включає вивчення мотивів, психологічних особливостей злочинця, його соціального середовища, способу мислення та моделей ухвалення рішень. Розуміння цих факторів допомагає створювати ефективні стратегії боротьби зі злочинністю, передбачати можливі дії злочинців і розробляти методи їх ідентифікації та затримання.

Аналіз особистості злочинця дозволяє правоохоронцям і слідчим краще зрозуміти його мотивацію та можливі дії. До основних характеристик психологічного портрета входять: особливості мислення, що включають здатність до планування, рівень імпульсивності та стратегічного мислення; емоційна стабільність, що відображає рівень самоконтролю під час скоєння злочину, здатність залишатися спокійним або схильність до афективних спалахів; соціальна адаптація, яка визначає, наскільки злочинець інтегрований у суспільство чи веде ізольований спосіб життя, а також рівень здатності до маніпуляції іншими людьми; рівень агресії, що проявляється як схильність до насильницьких дій, агресивних спалахів або холодно-кровного розрахунку. Важливим елементом є також морально-етичні установки злочинця: його ставлення до суспільних норм, здатність до каяття або повне ігнорування соціальних правил. Також необхідно враховувати когнітивні здібності, включаючи рівень інтелекту, навчальність і здатність до адаптації. Додатково розглядається наявність психічних розладів, які можуть впливати на прийняття рішень і здатність до емпатії [1].

Криміналістичний портрет злочинця базується на аналізі способу та методів вчинення злочину. Він включає характеристики, що визначають стиль дій злочинця, зокрема його організованість або імпульсивність. Організовані злочинці ретельно планують свої дії, мають чітку стратегію і залишають мінімум доказів, що ускладнює їхнє виявлення. Вони можуть використовувати спеціальне обладнання, приховувати сліди, а також ретельно обирати жертви. Неорганізовані злочинці, навпаки, діють спонтанно, без чіткої підготовки, залишаючи багато слідів і часто виявляючи ознаки емоційної нестабільності. Криміналістичний аналіз включає вивчення місця злочину, характеру завданої шкоди, наявності специфічних деталей, що можуть вказувати на почерк злочинця. До портрета також входять можливі мотиви, повторюваність злочинів, вибір жертв і навіть використання певних типових прийомів. Додатковими характеристиками можуть бути географічні особливості діяльності злочинця, вибір часу доби для скоєння злочину та рівень обізнаності щодо методів, які використовують працівники правоохоронних органів при розслідуванні окремих категорій кримінальних проваджень.

Злочинна поведінка часто формується під впливом соціальних, економічних і психологічних факторів. Бідність, безробіття, соціальна нерівність, дисфункціональне виховання в дитинстві, негативний вплив однолітків чи засобів масової інформації можуть бути вагомими чинниками. Вплив сім'ї є одним із ключових факторів у формуванні кримінальної особистості. Діти, які виростають у середовищі насильства, нехтування або зловживання алкоголем та наркотиками, мають значно вищий ризик розвинути злочинну поведінку. Також слід враховувати роль особистих кризових ситуацій, таких як втрата роботи, розлучення або серйозні психоемоційні потрясіння, які можуть стати каталізатором злочинної активності.

Окремої уваги потребують серійні злочинці та масові вбивці, які мають специфічні психологічні риси та часто демонструють патологічні відхилення. Серійні злочинці зазвичай діють за певним сценарієм, відчувачи емоційне задоволення від контролю над жертвою або процесу самого злочину. Масові вбивці, навпаки, вчиняють свої дії імпульсивно або внаслідок глибоких психічних розладів, часто спричинених особистими образами чи соціальною ізоляцією. Психологічний аналіз таких осіб допомагає розпізнати ранні ознаки девіантної поведінки, що може стати основою для превентивних заходів.

Психолого-криміналістичний аналіз злочинців є важливим інструментом у боротьбі зі злочинністю. Він дозволяє правоохоронним органам

ефективніше розкривати злочини та прогнозувати поведінку злочинців. Поєднання психологічного та криміналістичного аналізу є ключовим фактором у створенні безпечного суспільства. Розуміння механізмів злочинної поведінки дозволяє розробляти профілактичні заходи, що можуть запобігти вчиненню правопорушень. Впровадження програм психологічної реабілітації для осіб, що перебувають у групі ризику, а також підвищення рівня освіти та соціальної підтримки можуть сприяти зниженню рівня злочинності. Крім того, використання кримінального профілювання та вдосконалення методів збору доказів підвищують ефективність роботи правоохоронних органів, що дозволяє оперативно реагувати на злочини та швидко ідентифікувати правопорушників. Глибший аналіз психологічного портрета злочинця дає змогу слідчим вибудовувати стратегії допиту, прогнозувати подальші дії правопорушника та оцінювати його можливі слабкі місця. Поєднання криміналістичного й психологічного аналізу дозволяє не лише розкривати злочини, а й попереджати їх, впливаючи на потенційних злочинців і змінюючи соціальне середовище в бік зниження рівня насильства.

Література:

1. Кацавець Р. С. Кримінальна психологія. Навч. посіб. 3-є вид., доповн. Київ: Алерта, 2025. 162 с.

Наталія Чіпко

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ СУЧАСНОГО ШАХРАЯ ТА ПОТЕРПЛОГО, ВНАСЛІДОК ШАХРАЙСЬКИХ ДІЙ

Шахрайство, як один з найпоширеніших видів економічних злочинів, набуває нових форм у сучасному світі. Використання інформаційних технологій і глобалізація надає шахраям безліч інструментів для маніпу-

ляцій та обману, у свою чергу ускладнюючи своє виявлення та переслідування. Можна стверджувати, що сучасний шахрай – це у першу чергу майстер психологічного тиску, а також у певному сенсі експерт у технологічних новинках. Такі його характеристики допомагають шахраю залишатися непоміченим і діяти з особливою витонченістю.

Знання криміналістичної характеристики особи шахрая та його потенційної жертви є досить важливим для ефективної протидії, запобігання та розслідування таких кримінальних правопорушень. Зазвичай, шахраї вміють досить точно встановити певні слабкості особи, її поведінки, та використати такі знання на власну користь. Щодо потерпілих, то часто такі особи характеризуються підвищеною довірливістю, емоційною вразливістю та є недостатньо проінформованими про можливі шахрайські схеми, що робить їх потенційними жертвами такого злочину.

Тож у даній роботі слід зупинитися на криміналістичному аналізі особи шахрая, їх маніпулятивних техніках, а також на типових рисах потенційних жертв даного кримінального правопорушення.

Особа злочинця, безперечно, є центральним елементом криміналістичної характеристики та фактично являє собою генезис виникнення злочину, оскільки злочин, будучи результатом свідомої вольової діяльності людини, не тільки не може існувати поза особою, яка його вчинила, а й в більшій мірі обумовлюється сутністю і особливостями цієї особи [1, с. 239].

Особа шахрая відзначається достатньо високим професіоналізмом, злочинною спеціалізацією, наявністю навичок та звичок. Важливого значення набувають комунікативні риси шахрая, уміння встановлювати психологічний контакт, входити в довіру до інших людей [2, с. 9].

В. Ю. Шепітько стверджує, що особа шахрая характеризується специфічним комплексом ознак. Більшість злочинців мають сильний дар уяви, вони використовують вплив і вміння переконувати людей [3, с. 144].

Хоча вищевказані характеристики особи шахрая були надані достатньо давно, однак не втрачають своєї актуальності і в сучасних умовах. Нині шахрая можна охарактеризувати, як особу, що відзначається високою технологічною обізнаністю, адже вони використовують соціальні мережі, електронні пошти, месенжери для вчинення шахрайських дій, створюють фальшиві веб-сайти, повідомлення, щоб виманити гроші чи особисту інформацію, також шахрай це така особа, що має витончені методи обману, оскільки останній розуміється на психології, вміє мані-

пулювати людьми, а ще має швидку адаптацію до змін у технологіях і законодавстві.

Щодо елементів криміналістичної характеристики особи злочинця, то слід сказати, що в такому випадку доволі тяжко виділити лише інформацію криміналістичного значення, оскільки людина – це явище, яке є цілісним і всі її характеристики взаємопов'язані між собою.

А. П. Шеремет зазначає, що особа злочинця – це поняття широке, містить опис людини як соціально-біологічної системи, властивості та ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розкриття і розслідування злочину, пошуку злочинця, його ідентифікації та викриття у вчиненому злочині [4, с. 345].

Аналізуючи літературу, можна стверджувати, що більшість науковців виділяє такі елементи криміналістичної характеристики особи злочинця: соціальні, психологічні та фізіологічні. Дані елементи є загальними та цілком підлягають застосуванню до криміналістичної характеристики особи шахрая.

Соціальний елемент включає у себе соціальний статус і оточення особи злочинця (освіта, професія, економічний стан, сімейні відносини та коло спілкування), а також культурні та субкультурні впливи (традиції, цінності, норми, що сприяють або ж навпаки стримують злочинну діяльність).

Психологічний елемент складається з особистих рис (емпатія, агресія, імпульсивність, рівень самоконтролю, емоційні реакції), мотивів та цілей (це саме те, що спонукало особу вчинити кримінальне правопорушення, бажаний результат від його вчинення), а також психічний стан (наприклад, наявність певних психічних розладів, які впливають на здатність усвідомлювати або/та контролювати свої вчинки).

Щодо фізіологічного елементу то він має такі складові, як: фізична підготовка та здоров'я (такі елементи здатні вплинути на вибір типу злочинної діяльності), зовнішні ознаки (татування, шрами, або ж інші особливості).

Такі елементи допомагають правоохоронним органам скласти повну картину особи злочинця, що у свою чергу сприяє превентивній діяльності та розкриттю злочинів. Враховуючи вищевказані елементи, сучасну особу шахрая можна описати наступним чином:

1. Соціологічні елементи:

– сучасний шахрай може мати різний соціальний статус, від безробітного до осіб з вищою освітою та престижною роботою. Важливе

значення має вміння маніпулювати соціальними зв'язками та використовувати технології для досягнення своїх цілей;

- шахраї можуть належати до певних угруповань, що неформально підтримують шахрайську діяльність і обмінюються досвідом у цих питаннях.

2. Психологічні елементи:

- доволі часто у таких осіб спостерігається певна чарівність, красномовність і вміння переконувати інших, натомість відсутні емпатія та почуття провини щодо заподіяння шкоди іншим особам;

- основним мотивом є фінансова вигода, рідше прагнення влади або статусу. У певних випадках шахрайства у злочинця був присутній азарт до ризику або відчуття інтелектуальної переваги;

- іноді у таких осіб присутній нарцисизм або антисоціальний розлад особистості, що впливає на їхні моральні та етичні погляди.

3. Фізіологічні елементи:

- щодо фізичної підготовки та здоров'я, то слід вказати, що в даному аспекті злочинці можуть бути абсолютно різними, оскільки у шахрайських схемах фізична підготовка не є визначальним фактором;

- зовнішність доволі часто не виказує шахрайську сутність, оскільки злочинці навпаки можуть навмисно виглядати професійно, поважно, щоб завоювати довіру у жертви.

Цікавими є маніпулятивні техніки сучасного шахрая, найпопулярнішими з них є:

- соціальна інженерія – використання психологічних маніпуляцій для отримання конфіденційної інформації, наприклад, шахрай видає себе за особу, що є представником певної організації;

- фішинг – відправлення електронних листів або повідомлень, які підробляються під офіційні комунікації банків, компаній або ж інших установ, щоб отримати особисту інформацію;

- використання страху і терміновості – створення ситуації стресу чи терміновості для жертви, щоб вона приймала рішення швидко і без обдумування, наприклад, хтось з родичів потрапив до лікарні і терміново необхідні кошти для лікування;

- шахрайство, пов'язане з романтичними стосунками – встановлення емоційних зв'язків через соціальні мережі або сайти знайомств, з метою виманювання коштів чи дорогоцінних речей у подальшому;

– лже-благодійність – використання удаваних благодійних компаній, особливо під час криз або катастроф, щоб отримати гроші чи особисті дані;

– підаміри та ponzi-схеми – пропозиції високих прибутків за інвестування без реальної бізнес-діяльності, яке залежить від залучення коштів нових інвесторів;

– Інтернет-аукціони та продаж фальшивих товарів – створення фальшивих оголошень про продаж товарів або послуг, які не існують, або не відповідають опису;

– байкеринг – спочатку покупцю пропонують товар за значно низькою ціною від ринкової, або послуги з вигідними умовами. Коли покупець чи клієнт проявляє увагу до даної позиції, його повідомляють, що товар закінчився або має певний недолік, недоступний. Замість цього пропонують інші варіанти, які є у рази дорожчі, та шахраї переконують, що така пропозиція є кращою та набагато вигіднішою.

Потерпілий від шахрайства має такі характерні риси:

– довірливість – багато хто з потерпілих виявляє надмірну довірливість, особливо коли шахрай використовує переконливі історії;

– низька обізнаність у фінансових питаннях – недостатні знання про фінансові операції, відсутність розуміння ризиків, схем, роблять пересічну особу надто вразливою;

– особи, що переживають певні труднощі чи стресові ситуації, наприклад, втрата роботи або проблеми у сім'ї, легше піддаються маніпуляціям шахраїв;

– прагнення швидкого заробітку – таке бажання спонукає до прийняття необдуманих рішень;

– соціальна ізоляція – такі особи стають вразливими до шахрайських дій, оскільки не мають можливості перевірити інформацію чи порадитися з кимось відносно події;

– технічна необізнаність – нині безліч шахрайських дій провадяться через Інтернет або з використанням технологій. Тому особи, що погано розуміються у смартфонах чи комп'ютерах, можуть не помітити певних знаків шахрайства.

Отже, сучасний шахрай – це адаптована та винахідлива особа, яка вдало використовує маніпулятивні та психологічні прийоми, щоб ввести в оману, завладіти довірою своєї жертви. Шахраї постійно вдосконалюють свої методи, щоб залишатися непоміченими для закону та з легкістю

досягати свої цілі. У свою чергу, жертва є довірливою та вразливою особою, яка має низький рівень обізнаності як у фінансовій так і у технічній сфері.

Література:

1. Курята Л. Л. Криміналістична характеристика особи, яка вчиняє шахрайство Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології. 2018. С. 239–241.
2. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. Л. Мусієнко. Харків, 2007. 21 с.
3. Шепітько В. Ю. Особливості криміналістичної характеристики шахрайства. Вісник Академії правових наук України. Харків, 1998. №2. С. 144.
4. Шеремет А. П. Криміналістика : навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 472 с.

Генадій Чорний

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м.
Харків, Україна*

МЕТОДОЛОГІЯ МОДЕЛЮВАННЯ ОСОБИ НЕВІДОМОГО ЗЛОЧИНЦЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Моделювання особи невідомого злочинця при створенні психологічного профілю є складним процесом, який вимагає залучення спеціалістів, які володіють спеціальним знаннями у галузі криміналістики, загальної та юридичної психології.

Виокремлюють два види профілю: 1) індуктивний та 2) дедуктивний [3, с. 22] . Джерелами індуктивного профілю є: 1) офіційне та неофіційне вивчення відомих злочинців, що тримаються під вартою, а також клінічні дослідження; 2) практичний досвід, із якого спеціаліст зі складення профілю одержує окремі, іноді досить оригінальні відомості; 3) засоби масової інформації, в тому числі найбільш популярні, – іншими словами, процес моделювання поведінки злочинця, місця злочину і жертв

на основі відомих поведінкових й емоційних ознак, що виявлені у інших злочинців, на інших місця злочинів і/або у жертв. За допомогою таких узагальнень можливо точно передбачити деякі елементи злочинної поведінки, однак такі відомості можуть бути недостатньо логічними, послідовними та надійними. При складенні індуктивного (криміналістичного) профілю враховуються певні особливості:

1) невеликі групи відомих злочинців, що вчиняють такі ж самі злочини, як невідомі злочинці, мають схожі характеристики, які можуть бути використані відносно відомих злочинців при синтезі інформації; 2) злочинці, які вчинили злочини раніше, існують у тому самому культурному середовищі, що й нинішні злочинці, оскільки вони перебувають під впливом того самого оточуючого середовища і мають подібну мотивацію;

3) поведінку людини можна передбачити на основі первинного статистичного аналізу наявних характеристик;

4) поведінка й мотиви не змінюються з часом, тобто є статичними, передбачуваними явищами;

5) до кола спеціалістів зі складення індуктивного профілю можуть входити: профайлери правоохоронних органів; судові психологи та судові психіатри, які спеціалізуються на клінічних дослідженнях; криміналісти.

Модель складення дедуктивного профілю – це процес інтерпретації доказів з урахуванням таких деталей, як фотографії місця події, результати розтину трупа, а також ретельне вивчення жертв конкретного злочинця з метою відновлення специфічної моделі його поведінки на місці злочину, з якої можливо вивести психологічні риси злочинця, його демографічні ознаки, емоційний стан, мотиви. Дедуктивний профіль складається на основі аналізу матеріалів і відновлення моделі поведінки одного злочинця на місці вчинення злочину. Після відтворення моделі поведінки злочинця аналізуються деталі, особливості місця злочину і характеристики жертви. На основі даних, отриманих методом дедукції, складається профіль, що включає характеристики особи, яка могла вчинити цей злочин. Складення дедуктивного профілю вимагає спеціальної підготовки та навичок у галузі криміналістики, відтворення місця події, судової медицини. Крім того, застосування цього методу дозволяє встановити спосіб дії злочинця, що є важливим у встановленні зв'язку між декількома вчиненими злочинами. Дедуктивний метод складення профілю дозволяє також виокремити почерк злочинця. На відміну від спо-

собу дії, почерк злочинця є сукупністю поведінкових дій, які не є необхідними для вчинення злочину. Почерк складається із відмінних особистісних ідентифікаторів злочинця, що обумовлюють його поведінку на місці злочину. Такими значущими ідентифікаторами можуть бути: 1) специфічні особливості сексуального насильства над жертвою; 2) наявність специфічних вузлів, якими зв'язана жертва; 3) подібність у виборі жертв для вчинення злочину; 4) сліди ритуальних дій, нанесення ран та тілесних ушкоджень [3, с. 22–28].

Таким чином, основні базові положення дедуктивного профілю становлять: 1) жоден зі злочинців не діє без мотивації; 2) кожен злочинне-обхідно розслідувати окремо з виокремленням мотивації і поведінкових особливостей особи, яка його вчинила; 3) злочинці мають власну мотивацію, яка відрізняє їх від інших; 4) поведінка кожної людини індивідуальна і формується у часі під впливом біологічних й соціальних факторів; 5) злочинний спосіб дії може еволюціонувати у часі із вчиненням нових злочинів; 6) один злочинець може керуватися декількома мотивами у момент вчинення як кількох, так й одного злочину [3, с. 22–28].

Моделювання особи невідомого злочинця під час складення психологічного профілю зумовлюється такими обставинами: 1) вид вчиненого злочину; 2) наявність слідів, які можуть вказувати на психічний стан особи злочинця, зокрема, на психічні вади злочинця або психічні відхилення від норми; 3) неможливість встановити особу невідомого злочинця за виявленими на місці злочину та (або) на місці події речовими доказами. Слід зауважити, що специфіка психологічного профілю особи невідомого злочинця полягає у тому, що він не надає конкретних імен та адрес місць перебування невідомого злочинця. Поряд із тим профіль дає можливість слідчому перевірити, спростувати існуючі версії або побудувати нові версії щодо особи невідомого злочинця, звзвити коло підозрюваних осіб, зокрема зосередити увагу на окремих психологічних, соціальних чи демографічних особливостях особи невідомого злочинця, що допоможуть викрити особу невідомого злочинця у ході проведення слідчих дій.

Дослідження наукової юридичної літератури свідчить про те, що технологічний процес побудови моделі особи невідомого злочинця під час створення психологічного профілю включає в себе певну систему етапів. Ці етапи містять у собі окремі структурні елементи, які мають значення для побудови моделі особи невідомого злочинця та можуть бути

представлені наступним чином: 1. Загальна оцінка злочину. На цьому етапі надається кримінологічна та криміналістична характеристика вчиненого злочину, зіставляються конкретні дані про нього з накопиченими відомостями по аналогічних злочинах [1, с. 79]. При цьому аналізуються раніше вчинені – розкриті й нерозкриті – подібні злочини з метою виявлення ознак серійності.

2. Всебічний аналіз і комплексна оцінка місця події (або місця вчинення злочину). Важливою на цьому етапі є така слідча дія, як огляд місця події, у деяких випадках – трупа, що провадиться за загальними правилами, передбаченими чинним кримінальним процесуальним законодавством.

3. Комплексний аналіз особи жертви (потерпілого). Повинен проводитися з урахуванням віктимологічних аспектів і ґрунтуватися на відомостях про її особистісні риси, властивості, особливості. У процесі аналізу особи жертви (потерпілого) враховують її стать, вік, освіту, місце роботи, займану посаду, всімісця проживання, навчання, відпочинку, характеристики родинних зв'язків, коло знайомих і друзів фізичний опис (значна увага приділяється зовнішності й одягу), сімейний стан, фінансове становище, фізичне і психічне здоров'я, вживання алкоголю, токсичних чи наркотичних речовин у немедичних цілях, особисті захоплення, зміни у способі життя [1, с. 79–80]. Такий детальний аналіз відомостей про жертву необхідний для висунення версій щодо мотивів невідомого злочинця й можливої майбутньої його жертви [3, с. 21].

4. Оцінка результатів проведених слідчих та оперативно-розшукових дій. На досліджуваному етапі відбувається оцінювання зібраної інформації, отриманої під час допиту свідків, очевидців, у деяких випадках потерпілих, результатів проведення спеціальних експертних досліджень. Вважається, що оцінка результатів слідчих та оперативно-розшукових дій заснована на наявності у працівників правоохоронних органів максимально можливої інформації про розслідуваний злочин [1, с. 80–81].

5. Оцінювання висновку судово-медичного експерта. Особливе значення на цьому етапі має аналіз висновку судово-медичної експертизи трупа, а також результатів додаткових лабораторних (хімічних, біологічних) досліджень, оскільки під час слідчого огляду трупа, на місці його виявлення встановлюються фактичні дані про тілесні ушкодження, до-

ступні безпосередньому спостереженню. Проведення судово-медичної експертизи безпосередньо сприяє визначенню часу та причини смерті, дозволяє встановити

збраряддя і способи вбивства. Вивчення таких тілесних ушкоджень може сприяти встановленню статі вбивці, його професії, професійних звичок, навичок. 6. Розроблення психологічного профілю особи невідомого злочинця з вирізненням основних індивідуально-психологічних характеристик, яке проводиться з метою обмеження кола підозрюваних. Цей етап передбачає складення спеціалістом (або групою спеціалістів) психологічного профілю. Найбільш поширеними відомостями, які можуть входити до структури психологічного профілю, є: 1) загальна характеристика невідомого злочинця й домінуючої мотивації його поведінки; 2) індивідуальні ознаки цієї особи (звички, нахили, навички тощо); 3) вік невідомого злочинця; 4) райони місця проживання; 5) райони місця роботи, служби, навчання; 6) характеристика місця ймовірного перебування; 7) рівень освіти і професійної кваліфікації; 8) рід занять; 9) особливості походження, найближчого оточення й особистого життя; 10) сімейний стан; 11) наявність чи відсутність дітей; 12) ставлення до окремих

видів діяльності (служби в армії, спорту, роботи з дітьми та ін.); 13) наявність судимостей; 14) наявність психічної чи інших патологій; 15) антропологічні й динамічні характеристики особи (тип зовнішності, статура, міміка, тощо) [4, с. 6–14].

Створення в процесі аналізу інформації психологічного профілю особи невідомого злочинця сприяє: а) визначенню його психологічного й емоційного стану при вчиненні злочину, тобто поза його буденним життям, що дозволяє прогнозувати можливу поведінку цієї особи в умовах реального існування в соціумі; б) можливому прогнозуванню подальших дій невідомого злочинця, що охоплює уяву про те, як він буде діяти, через який проміжок часу після вчинення попереднього злочину може вчинити наступний, у який час доби, яке

збраряддя злочину обере, де буде «полювати» на жертву, її типаж, вік, стать, територіальне місце вчинення злочину, спосіб пересування, маскування або знищення слідів злочину; в) наданню в розпорядження слідчого інформацію орієнтуючого змісту, що є своєрідним керівництвом для нього під час встановлення особи невідомого злочинця [2, с. 346].

Література:

1. Баронін А. С. Психологічний профіль вбивць : посіб. з кримін. психол. та криміналістики / А. С. Баронін. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2001. – С. 22.
2. Берназ В. Д. Моделювання злочинної діяльності і особистості злочинця як засіб рішення тактичних задач / В. Д. Берназ // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – №3. – С. 34.
3. Лукашевич В. Г., Калюга К. В. Мистецтво здобувати і використовувати початкову інформацію про особу злочинця: від моделювання зовнішнього вигляду та психологічних властивостей до висунання і розробки криміналістичних версій щодо кола осіб, причетних до злочину : моногр. / К. В. Калюга, В. Г. Лукашевич. – Запоріжжя : «Дніпров. металург», 2012. – 351 с.
4. Стратонов В. М. Версії в практиці пізнавальної діяльності слідчого / В. М. Стратонов // Право і безпека. –2011. – №1 (38). – С. 177.

Юлія Черноус

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики та судової медицини,
Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна*

НАУКОВІ ІДЕЇ АКАДЕМІКА В. О. КОНОВАЛОВОЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Важливою складовою наукового пошуку є вирішення багатогранної проблеми із формування сучасної методології дослідження актуальних у криміналістиці наукових та практичних питань.

Відомо, що провідну роль у кожному науковому дослідженні відіграють гносеологічні завдання, що виникають у процесі вирішення наукових проблем. У свою чергу, одержання результатів під час будь-якої дослідницької діяльності, зокрема у царині юриспруденції, базується на застосуванні комплексу тих чи інших методів наукового пізнання, цілісної методології.

Значення методології наукового пізнання полягає в тому, що вона дає змогу систематизувати весь обсяг наукового знання і забезпечити умови для розроблення подальших напрямів дослідження. Головним завданням

методології наукового пізнання є синтез накопичених наукових знань, що надає можливість забезпечити використання досягнень розвитку науки на практиці [1, с. 14]. У свою чергу, у вузькому розумінні методологію визначають як систему методів наукового дослідження.

Слушною є теза В. О. Коновалової, що змістом пізнання при розслідуванні злочинів є розумова діяльність, підпорядкована загальним законам мислення, а формою, в якій проходить пізнання в даній конкретній галузі, є специфічна, зумовлена кримінально-процесуальним законом діяльність, що регулює процес збирання доказів [2, с. 60–61].

Криміналістична наука, на думку А. В. Іщенка, – це цілеспрямована діяльність із вивчення певних законів, закономірностей, фактів, обставин, взаємозв'язків та продукування на основі такого вивчення нових наукових знань. Загалом криміналістика вивчає діяльність. Традиційним об'єктом її інтересу є діяльність з розкриття, розслідування та попередження злочинів [3, с. 32].

Розслідування кримінальних правопорушень у сучасних умовах вимагає використання широкого кола джерел криміналістично значимої інформації, залучення результатів їх дослідження до доказування у кримінальному провадженні. Нові завдання для криміналістичної науки та практики постали у зв'язку повномасштабним повномасштабною агресією російської федерації, що вплинула на всі аспекти суспільного та правового життя нашої держави. За сучасних реалій кримінальне процесуальне законодавство, правозастосовна практика – зазнали змін. Суттєві зміни, розвиток наукових положень та практичних рекомендацій відбувається у криміналістиці. Нині, за умов розслідування воєнних злочинів, теоретичні положення та практичні рекомендації повинні відповідати передовому досвіду іноземних держав. Однак, запорукою успішного вирішення поставлених завдань – є формування міцного «фундаменту», а саме методологічної основи сучасної криміналістики.

На сучасному етапі розвитку юриспруденції вироблення методологічного інструментарію є невіддільною атрибутикою правової науки, а питання методології є фундаментальними, найбільш значущими в структурі будь-якого фундаментального наукового дослідження, в тому числі, в царині наук кримінально-правового циклу, і безпосередньо – криміналістики, формуючи методологічні засади сучасних криміналістичних наукових досліджень.

Праці академіка В. О. Коновалової – створили міцне методологічне підґрунтя, ґрунтовні теоретичні положення є затребувані у сучасних криміналістичних наукових дослідженнях. Це, до прикладу, наукові праці: «Теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки і психології в слідчій тактиці)» (1996), «Організаційні та психологічні основи діяльності слідчого» (1973), «Допит: тактика і психологія» (1999), «Версія: концепції і функції у судочинстві» (2001), «Вбивство: мистецтво розслідування» (2001), «Проблеми методології галузевих наук (на прикладі наук кримінально-правового циклу)» (2012), «Вибрані твори» (2012) та ін.

Як відзначає А. В. Іщенко, формування нових методологічних підходів у криміналістиці далеко не завжди означає відкриття будь-яких положень, що мають загальне для всієї юридичної науки значення. Скоріш навпаки, нові методологічні підходи забезпечують залучення нових саме для криміналістики, або активізацію використання відомих у криміналістиці загальнонаукових фундаментальних понять, категорій, концепцій, теорій, досягнень якомога ширшого кола різноманітних галузей знань для вирішення проблем криміналістичної науки. Інакше кажучи, новизна підходів має визначатися з позиції первинності їх саме для криміналістики [3, с. 23].

Що ж стосується значення методології, наприклад, для здійснення досудового розслідування, слушною видається думка британського дослідника І. Еветта, згідно з якою першочерговою є роль саме практичного досвіду в царині слідчої діяльності та криміналістичних експертиз [4].

А відтак вважається логічним те, що задля забезпечення науково-практичних результатів, комплексності та повноти фундаментального дослідження багатоступеневих питань, пов'язаних з особливостями криміналістичних наукових досліджень, спочатку доцільно з достатньою глибиною дослідити методи наукового пізнання та з їх урахуванням визначити цілісну методологію пізнання криміналістичного явища.

Отже, слід підкреслити, що системоутворювальним елементом методології пізнання, її базовою категорією постає метод. Метод – це спосіб дослідження певної проблеми за допомогою впорядкованої сукупності правил, принципів і прийомів вивчення явищ і закономірностей розвитку природи, суспільства й мислення [5, с. 38].

Кожен науковий метод має відповідати таким критеріям, як: ясність (загальнозрозумілість методу); детермінованість (чітка послідовність

використання методу); націленість (підпорядкованість методу досягненню певної мети, розв'язанню певних конкретних завдань); результативність (здатність методу забезпечувати досягнення певної мети); надійність (здатність методу з великою ймовірністю забезпечувати отримання бажаного результату); економічність (здатність методу досягати певних результатів із найменшими втратами засобів і часу) [6, с. 98].

Науковці пропонують різні класифікації методів дослідження. Разом з тим, визначаючи методологію дослідження, варто навести думку М. В. Костицького, який наголошує на тому, що у формулюванні методології в юридичній науці необхідно відмовитися від ієрархії методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова. Методології доцільно «розташувати» по горизонталі, й використовувати їх може вчений за власним вибором. Це може бути юснатуралістична, позитивістська, діалектична, синергетична чи інша методологія. Не обов'язково зашорювати себе виключно однією методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів [7].

Орієнтиром при реалізації криміналістичних наукових досліджень є твердження В. О. Коновалової, що за своєю гносеологічною природою пізнання при розслідуванні злочинів тотожно пізнанню загальному. Закони й категорії матеріалістичної діалектики в даній сфері, як і в інших царинах, є єдино науковим методом пізнання. Діалектика в пізнанні конкретного (при розслідуванні злочинів) виявляється у сходженні від живого споглядання (почуттєвого пізнання) до абстрактного мислення (логічного пізнання) [2, с. 60–61].

Отже, діалектичний метод як фундаментальний метод пізнання дійсності – в основі методології досліджень питань криміналістики у всіх їх різноманітності.

Щодо діалектичного методу, то важливими для криміналістики є положення діалектики про здатність матерії до відображення, про взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ. Так, під час розслідування кримінальних правопорушень можливий аналіз самих різноманітних форм відображення: починаючи від найпростіших, пов'язаних із контактною взаємодією двох об'єктів, і до психофізіологічних, коли факти і обставини фіксуються у свідомості людей.

Визначаючи методологічні основи дослідження криміналістики, розслідування кримінальних правопорушень, варто констатувати, що практичне значення застосування діалектики – у разі виконання методологічної функції її основними законами й категоріями. Йдеться насамперед про методологічну цінність основних законів діалектики: єдності та боротьби протилежностей, кількісно-якісних змін і заперечення заперечення.

Таким чином, на думку В. О. Коновалової, дослідження проблеми діалектичного методу та його взаємозв'язку з методами галузевих наук є важливим для формування їх методологічних основ. У зв'язку з цим видається доцільним звернути увагу дослідників теорії кримінального права, кримінального процесу, криміналістики і судової експертизи на необхідність розгляду проблем методології науки, взаємодії категорій діалектики з методами окремих наукових галузей і напрямів. Це може сприяти визначенню концепції методології окремих наук [2, с. 62].

Застосування діалектичного методу наукового пізнання засвідчує, що на сучасному етапі не лише відбувається кардинальна зміна попередньо створеної парадигми оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу та криміналістики щодо здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, а й виникла потреба у формуванні їх оновленої варіації шляхом системного розроблення новітніх теоретичних положень. Опрацювання теоретичних, правових та організаційних основ розслідування кримінальних правопорушень крізь призму законів діалектики засвідчує, що сучасний розвиток діяльності уповноважених правоохоронних органів являє собою перехід від інерційної самоорганізації до гнучкого й постійного оновлення та самовдосконалення [7, с. 66–67]. Отже, розроблюючи методологію криміналістичних наукових досліджень, слід враховувати аргументи учених щодо багаторівневості відповідного методологічного інструментарію, в основі якого повинен бути широкий спектр методів, тісно пов'язаних між собою, та які доповнюють одне одного, і завдяки чому наукове знання, отримане внаслідок застосування цілісної методології із використанням практично всього методологічного арсеналу науки, буде якісно відрізнятися від того, що здобує завдяки використанню одного конкретно-наукового методу [1, с. 65].

Водночас, варто врахувати, що коректність визначення певної методології та дієвість застосування конкретних або комплексу методів до-

слідження відбувається під впливом наукових традицій, сформованих у криміналістичній науці.

Література:

1. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі : навч. посіб. Київ : ЦНЛ, 2003. 116 с.
2. Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (кримінальне право, кримінально-процесуальне право, криміналістика, судова експертиза. *Право та інновації*. №4 (12) 2015. С. 58–64. <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/Konovalova12.pdf> с/ 60–61
3. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : [монографія]; за ред. І. П. Красюка. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 359 с.
4. Evett I. The logical foundations of forensic science: towards reliable knowledge. *Philosophical Transactions of the Royal Society*.2015. Vol.370.P.1–10. DOI: <http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2014.0263> .
5. Формула якісного правового дослідження: навчальний посібник / Д. П. Євтеєва, В. С. Батиргарєєва, А. В. Лапкін / за редакцією д.ю.н., проф. В. С. Батиргарєєвої. Харків: Майдан, 2024. 110 с.
6. Колесников О. В. Основи наукових досліджень. Київ : Центр навчальної літератури, 2011. 141 с.
7. Костицький М. В. Філософсько-правові питання методології юридичної науки. *Філософські і методологічні проблеми права*. 2011. №2. С. 13–26.

Віктор Шевчук

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
головний науковий співробітник, НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України,
м. Харків, Україна*

МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ В. О. КОНОВАЛОВОЇ

Розвиток криміналістики, як самостійної науки, закономірно пов'язаний із формуванням у ній і самостійної системи методів наукового пізнання. Їх види, змістовне наповнення, призначення визначається

комплексом завдань, які криміналістика покликана вирішувати, її функціями, цілями та особливостями об'єктів вивчення та пізнання. Методологія криміналістики складає наукознавчі засади криміналістики і визначає її перспективи розвитку та формування сучасних криміналістичних знань, їх можливості ефективного застосування на практиці [4, с. 147–156]. Наукові праці Віолети Омелянівни Коновалової є методологічною основою сучасної криміналістики [11, с. 44–49].

Дослідження проблематики методології криміналістики у науковій спадщині В. О. Коновалової займає одне із найбільш вагомих місць і містить низку фундаментальних положень, які є базовими сьогодні у криміналістичній доктрині. Її наукові напрацювання і здобутки є надійним фундаментом, підґрунтям та рушійною силою для проведення наукових криміналістичних досліджень, які впливають на сучасний стан і перспективи подальшого розвитку науки криміналістики та практики.

У цьому сенсі окремої уваги заслуговує В. О. Коновалової дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Теоретичні основи слідчої тактики: (пізнавальна функція логіки та психології в слідчій тактиці)» (1966 р.) [8], в якій нею було сформовано та закладено концептуальні засади та перспективні ідеї методології криміналістики, яка ґрунтувалася на диференціації, інтеграції та пристосуванні досягнень інших наук для потреб боротьби зі злочинністю, інноваційних підходів у формуванні та використанні криміналістичних знань у кримінальному провадженні.

Проблеми методології криміналістики й у подальших наукових дослідженнях В. О. Коновалової постають об'єктом розгляду та предметом наукових пошуків питань наукознавчого характеру, зокрема таких як: історичні аспекти становлення і розвитку вітчизняної криміналістики; роль і місце криміналістики в системі наукового знання; проблеми логіки та психології в судово-слідчій діяльності; моральні засади судочинства; організація і тактика слідчої діяльності; проблеми алгоритмізації та програмування в теорії криміналістики; проблеми методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; профілактична діяльність слідчого; використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві [7, с. 523–527].

Формування та розвиток методологічних засад криміналістики знайшли своє відображення також і у наукових працях В. О. Коновалової, присвячених дослідженням питань науково-технічного забезпечення

слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу, інноваційних напрямів удосконалення криміналістичної методики, теоретичних і практичних аспектів криміналістичної дидактики, розроблення основ цифрової криміналістики, як стратегічного напрямку формування криміналістичних знань, та й в інших її наукових роботах і дослідженнях її учнів [1; 2; 4; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15].

Ключове місце в формуванні системи знань про методи криміналістики у наукових працях В. О. Коновалової займають питання з'ясування поняття та змісту методології криміналістики.

У сучасній науці певна система методів і форм, способів і видів пізнання становить наукову методологію. Під методологією розуміють учення, науку про методи наукового пізнання та перетворення дійсності. Разом із тим, це і сукупність загальних та в першу чергу світоглядних принципів, які використовуються для вирішення наукових та практичних завдань. Тому, якщо методика являє собою своєрідний тактичний план вирішення конкретного завдання, то методологія розробляє стратегію практичної діяльності [3, с. 456].

Змістовний підхід до методології спрямований на виявлення структури наукового знання взагалі і наукових теорій, зокрема, на вивчення умов та закономірностей розгортання наукових теорій, на визначення критеріїв науковості, на дослідження понятійно-категоріального апарату та теоретико-методологічних засад сучасної науки та практичної діяльності. Методологія – це сукупність методів, які використовуються у будь-якій науці, у тому числі й криміналістиці; вона охоплює загальні та світоглядні принципи вирішення відповідних предметно-пізнавальних і практичних завдань.

Методологія криміналістики є частиною загальної методології науки. Вона визначає наукову основу для вирішення завдань, пов'язаних із розслідуванням та профілактикою кримінальних правопорушень та вдосконаленням правозастосовної практики. Будучи теоретико-методологічним фундаментом науки і правозастосовної практики, методологія криміналістики забезпечує розвиток та інноваційну сутність криміналістичної науки, постійно удосконалює засоби, методи та технології протидії сучасній злочинності. Завдяки їй криміналістика є ефективним інструментом у боротьбі зі злочинністю. Тому методологія – це не тільки логіка пізнання, а й система певних методів практичної діяльності, які застосовуються завжди комплексно.

Методологія криміналістики має включати два рівні : а) наукові методи криміналістики; б) практичні методи криміналістики (криміналістичні методи). При цьому під *науковими методами (методами криміналістики)* слід розуміти розроблену науковцями збалансовану систему принципів та імперативів, правил та норм, операцій та процедур здійснення емпіричних та теоретичних рівнів дослідження, що дозволяє отримувати нове знання, його перевірку та підтвердження у процесі вирішення відповідних предметно-пізнавальних завдань. *Криміналістичні методи* – це розроблена шляхом теоретичних і емпіричних досліджень сукупність способів оптимального здійснення слідчої, детективної, судової, експертної, оперативно-розшукової діяльності, спрямованих на отримання інформації стосовно механізму кримінального правопорушення, його обставин та особи, що його вчинила [5, с. 29].

Саме криміналістика, базуючись на методологічних засадах, на основі власних наукових криміналістичних досліджень та розробок, створює і пропонує практичним працівникам органів правопорядку, правоохоронної діяльності, експертного забезпечення і суду та запроваджує науково обгрунтовані та перевірені практикою засоби, методи та технології розслідування кримінальних правопорушень, їх судового розгляду.

Для з'ясування змісту та системи методології криміналістики важливого значення набуває визначення рівнів методології криміналістики. Вирішення цього завдання передбачає врахування багаторівневої концепцію методологічного знання, в якій усі методи наукового пізнання поділені на три основні групи (рівні): а) філософські методи; б) загальнонаукові методи; в) спеціально-юридичні методи [3, с. 456–460]. Із урахуванням цієї концепції у сучасній криміналістичній науці, методи криміналістики за ступенем загальності і сфери дії поділяються на три основні групи: а) філософські методи; б) загальнонаукові методи пізнання та в) окремонаукові (спеціальні) методи [14, с. 31]. Враховуючи викладене, у методології криміналістики можна виокремити три рівня: 1) філософський; 2) загальнонауковий; 3) спеціально-криміналістичний. Такий підхід визначає можливості формування та класифікації методів у криміналістиці.

Насьогодні у криміналістиці сформована та функціонує різноманітна, динамічна та складна система методів різних рівнів, сфер застосування та дії, теоретичного та практичного спрямування, які реалізуються із врахуванням ситуацій, умов та обставин досудового розсліду-

вання, судового розгляду та завдань і предмета криміналістичного дослідження. У цьому сенсі концептуальним є розгляд методів у криміналістиці у двох аспектах [4, с. 155–156]. По-перше, методи криміналістики розглядаються як засіб проведення наукових криміналістичних досліджень та методи наукового пошуку, тобто мова йде про *наукові методи криміналістики*. По-друге, методи криміналістики розглядаються як засоби практичної діяльності, як результат теоретичних та емпіричних досліджень і способи оптимізації діяльності уповноважених суб'єктів щодо збирання, дослідження та використання доказової інформації у кримінальному провадженні, тобто мова йде про *криміналістичні методи (практичні методи криміналістики)*. Саме криміналістичні методи поряд із криміналістичними прийомами, засобами та технологіями реалізуються у слідчій, детективній, експертній, судовій та інших видах юридичних практик.

Методологія криміналістики складає наукознавчі засади криміналістики і визначає її перспективні напрями розвитку, особливості формування сучасних криміналістичних знань та можливості їх ефективного застосування задля вирішення завдань науки криміналістики та правозастосовної практики. Саме методологія криміналістики, її практичні методи для слідчого, детектива, прокурора та інших суб'єктів кримінального провадження виступають своєрідним інструментарієм, ключем до пізнання події кримінального правопорушення, дослідження і визначення механізму вчинення злочинної діяльності та встановлення інших обставин, які мають значення для розслідуваного кримінального провадження.

В. О. Коновалова акцентувала увагу, що у розвитку теорії криміналістики не можна не зауважити деякі спірні питання, які стосуються методології науки. Якщо предмет криміналістики до цього часу залишається спірним, незважаючи на усталені визначення, то *проблема методології криміналістики не викликає дискусії, хоча насправді її не існує*. Нерідко пропонуються системи методів, які мають окремий характер, легко переносяться в наукові закономірності криміналістики, нібито поглинуті діалектичним методом і за своєю сутністю є категоріями формальної логіки. Вони часто розглядаються як всезагальні методи пізнання, сутністю яких і є методологія, при цьому акцентуються увага на таких категоріях, як вимірювання, порівняння, моделювання та ін. У дослідженнях теорії судової експертизи нерідко називають комплекс

різного виду експертиз та їх методики методологією експертної діяльності. Тут також має місце підміна понять (комплексу методик) найменуванням «методологія експертного дослідження», тобто новою ідеєю, яка відразу ж розчиняється в окремих методах конкретних видів судових експертиз [6, с. 61–62].

Викладені положення ще раз підтверджують про важливість наукових здобутків академіка В. О. Коновалової, вплив її наукової спадщини на розвиток і формування сучасної методології криміналістики та перспективи подальшого розвитку криміналістичної доктрини.

Сучасна методологія криміналістики постійно розвивається, враховуючи тенденції розвитку науки і практики та появу нових завдань, які постають перед криміналістичною наукою в реаліях сьогодення. Необхідність такого розвитку обумовлена передусім трансформацією сучасної злочинності, воєнними та глобальними загрозами, цифровізацією суспільства та процесами європеїзації. Динамізм та зміна об'єктів і предмета криміналістики впливає на формування як криміналістичних знань, так і самого процесу їх пізнання, що здійснюється за допомогою системи наукових та практичних методів, що складають методологію криміналістики.

В реаліях сьогодення тенденції розвитку криміналістики повинні знайти своє відображення у розробці методології науки, загальної теорії криміналістики, загальних положень теорії пізнання, її категорій в адаптації до концепцій криміналістики. Сьогодні подальших досліджень потребує інтегративна функція криміналістики, застосування системно-структурного, діяльнісного, функціонального, технологічного підходів, посилення практичного спрямування криміналістичних досліджень, які піднімуть сучасну криміналістику на якісно новий рівень розвитку. Методологія криміналістики повинна бути спрямована на збереження і подальший позитивний розвиток інноваційних напрямів криміналістики, виконання нею важливих функцій із забезпечення практики сучасними знаннями, засобами, методами і рекомендаціями, що підвищують ефективність діяльності органів правопорядку у протидії злочинності та викликам сучасності.

Література:

1. Борисенко І. В. Застосування криміналістичних методів у судовій діяльності. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_62.

2. Волобуєв А. Ф. Методи, що використовуються у досудовому розслідуванні злочинів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. XIX. Одеса, 2017. С. 86–91.

3. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методи правового дослідження. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Х. : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Над. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. С. 456–460.

4. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан: монографія. Харків: Право, 2021. 448 с.

5. Журавель В. Методи в криміналістиці. *Теорія і практика судової експертизи та криміналістики*. 2019. № 19 (1). С. 21–31.

6. Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (кримінальне право, кримінально-процесуальне право, криміналістика, судова експертиза). *Право та інновації*. № 4 (12) 2015. С. 58–64.

7. Коновалова В. О. Вибрані праці. Харків: Апостіль, 2012. 528 с.

8. Коновалова В. О. Теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки та психології в слідчій тактиці): дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 1966. 663 с.

9. Коновалова В. О., Мишков Я. Є. Інновації в методиці розслідування злочинів. *Право та інновації*. № 2 (14). 2016. С. 34–40.

10. Konovalova V. O., Shevchuk V. M. Digital criminalistics as a strategic direction of formation of criminalistic knowledge. *Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference, January 20, 2023. Amsterdam, 2023. Pp. 73–77.*

11. Чорноус Ю. М. Наукові праці В. О. Коновалової як методологічна основа сучасної криміналістики. *Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. присвяч. пам'яті д-ра юрид. наук, проф. В. О. Коновалової, м. Харків, 28 берез. 2024 р. Харків : Право, 2024. С. 44–49.

12. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи: добірка наук. пр.; упоряд.: Н. А. Чмутова. Харків: Право, 2020. 1280 с.

13. Shevchuk V. M. Methodology of criminalistics: discussions, tendencies, prospects. *Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika. XV-asis tarptautinis kongresas, Rugsėjo 19–21, 2019 Kaunas, 2019. 1 tomas. Pp. 29–43.*

14. Шепітько В. Ю. Вибрані твори = Избранные труды. Харків: Апостіль, 2010. 576 с.

15. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Шевчук В. М. та ін. Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального процесу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. Вип. 42. С. 92–102.

Валерій Шепітько

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
заслужений діяч науки і техніки України, дійсний член (академік)
Національної академії правових наук України, м. Харків, Україна*

АКАДЕМІК ВІОЛЕТТА КОНОВАЛОВА – РОЗРОБНИК ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ В КРИМІНАЛІСТИЦІ ТА ФУНДАТОР ЮРИДИЧНОЇ (СУДОВОЇ) ПСИХОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Професор В. О. Коновалова є видатним ученим в галузі криміналістики, судової експертизи та юридичної психології. Заслугою В. О. Коноваловою є звернення до проблем тактики і психології в розслідуванні злочинів, формування ідеальних моделей (криміналістичних версій), розробки та пропонування тактико-психологічних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Особлива роль належить професору В. О. Коноваловій у формуванні окремої наукової галузі – юридичної психології.

Юридична психологія є двоєдиною наукою, вона покликана розробляти загальні закономірності психологічної науки в їхньому специфічному відображенні – з погляду права. Суміжний характер юридичної психології, зумовлений її тенденціями і тяжінням як до *загальної психології*, так і *юриспруденції*.

Юридична психологія як наукова галузь та навчальна дисципліна у своєму історичному розвитку пройшла складний шлях: від захоплення кримінальною психологією – до фактично повної заборони її вивчення (викладання), і від судової – до юридичної психології. 30-ті роки ХХ ст. характеризуються становленням тоталітарного режиму в СРСР, відбуваються політичні зміни в житті суспільства, які негативно позначаються й на розвитку юридичної психології. Для керівників тоталітарної держави психологічні дослідження стають загрозливими і небезпечними, оскільки лідери держави – представники криміналітету. У цей час установи з вивчення злочинності і особи злочинця були ліквідовані або реорганізовані. Психологія перетворилася на додаток педагогіки (вивчення психологічних дисциплін відбувається лише у педагогічних інститутах, де вивчається психологія виховання школярів). Дослідження в галузі

судової психології були припинені. В юриспруденції в цей час домінує концепція А. Я. Вишинського про примат особистого зізнання у вчиненні злочину (особисте зізнання – «цариця доказів») [1, с. 36].

Відродження юридичної психології припадає на 50–60-ті роки ХХ ст. У 1964 р. було прийнято спеціальну постанову ЦК КПРС «Про подальший розвиток юридичної науки і поліпшення юридичної освіти в країні», а з 1965 р. судову психологію почали викладати в юридичних вузах і на юридичних факультетах університетів. Саме в цей час В. О. Коновалова виступила організатором та ідеологом викладання судової психології у Харківському юридичному інституті, розробила і запропонувала структуру і зміст навчальної дисципліни «Судова психологія». На той час, судова психологія фактично обмежувалася питаннями психології слідчої діяльності. Певний час навчальна дисципліна в Українській державній юридичній академії (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) мала назву «Психологія (загальна та права)». У подальшому в цьому навчальному закладі викладалися такі дисципліни: «Юридична психологія», «Психологія слідчої діяльності», «Психологія слідчої та прокурорської діяльності», «Пенітенціарна психологія», «Психологія судової діяльності», «Основи кримінальної психології» [2, с. 45, 46].

Здійснити внесок у судову психологію В. О. Коновалова змогла завдяки її сміливим науковим пошукам під час підготовки докторської дисертації, які були спрямовані до методологічних проблем слідчої тактики, використання логіки і психології в розслідуванні злочинів. У 1966 р. В. О. Коновалова захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою: «Теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки та психології)».

У подальшому про внесок у розвиток судової (юридичної) психології в Україні свідчить вихід у світ фундаментальних праць професора В. О. Коновалової: «Проблеми логіки та психології в слідчій тактиці» (Київ, 1970), «Організаційні та психологічні основи діяльності слідчого» (Київ, 1973), «Психологія в розслідуванні злочинів» (Київ, 1978), «Правова психологія» (1990, 1997), «Версія: концепція і функції в судочинстві» (Харків, 2000), «Допит: тактика та психологія» (Харків, 2006).

У незалежній Україні за безпосередньою участю професора В. О. Коновалової були підготовлені підручники: «Юридична психологія: акад. курс: підручник (Коновалова, Шепітько, 2004), «Основи юридичної

психології: підручник» (Коновалова В. О., Шепітько В. Ю., 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010), «Юридична психологія: підручник» (Коновалова В. О., Шепітько В. Ю., 2008, 2019).

До значних досягнень в галузі юридичної психології, які здійснила В. О. Коновалова, можуть бути віднесені її дослідження, які стосуються проблем психології слідчої діяльності та проведення окремих слідчих (розшукових) дій (психології допиту, психології обшуку, психології слідчого експерименту, психології пред'явлення для впізнання), формування психологічних характеристик процесуальної діяльності, психології внутрішнього переконання та прийняття рішень, психології доказування, психології інтуїції та побудови версій, психології професійної деформації співробітників органів досудового розслідування.

Захоплення професора В. О. Коновалової проблемами судової (юридичної) психології та питаннями криміналістичної тактики відобразилися під час пропонування нею тем дисертаційних досліджень для своїх учнів, які у подальшому були успішно захищені: «Теоретичні основи та практика пред'явлення для впізнання» (Н. Г. Бритвич, 1968), «Організаційні та тактичні основи відшкодування збитків при розслідуванні розкрадань державного та громадського майна» (В. М. Глібко, 1972), «Системи тактичних прийомів допиту підозрюваних» (В. Є. Богінський, 1980), «Допит потерпілого та використання його показань для побудови методики розслідування окремих видів злочинів» (В. А. Журавель, 1984), «Слідча тактика та її взаємозв'язки з методикою розслідування окремих видів злочинів» (А. Ф. Волобуєв, 1984), «Проблеми тактичних операцій в методиці розслідування розкрадань державного або громадського майна» (В. О. Князев, 1986), «Версії у кримінальному судочинстві» (В. М. Левков, 1988), «Допит неповнолітніх: психологія і тактика» (В. Ю. Шепітько, 1991), «Криміналістична тактика: принципи і функції» (Н. М. Ахтирська, 1998), «Огляд місця події: тактика та психологія» (В. І. Алексійчук, 2007), «Очна ставка: тактика і психологічні основи» (Д. М. Піскун, 2009), Слідчий експеримент у кримінальному судочинстві: тактика і психологія (О. К. Чернецький, 2013).

Професор В. О. Коновалова здійснила також суттєвий внесок у розвиток експериментальних (діагностичних) досліджень в юридичній психології та в становлення інституту судово-психологічної експертизи. В. О. Коновалова мала кваліфікацію судового експерта з правом проведення психологічних досліджень. У 2000-х рр. за безпосередньою учас-

тю В. О. Коновалової було проведено низку комісійних судово-психологічних експертиз у кримінальних провадженнях. Під час психологічних досліджень (які, як правило, проводилися у слідчих ізоляторах) з під-експертними особами, які вчинили тяжкі злочини, В. О. Коновалова легко встановлювала належний рівень емоційного (психологічного) контакту і застосовувала необхідні психодіагностичні методики.

Свої психологічні знання професор В. О. Коновалова використовувала й під час спілкування з колегами і своїми учнями, вміло обирала режими комунікації, прийоми та методи психологічного впливу. На кафедрі криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (у професоріумі) разом з В. О. Коноваловою стало традицією о 12–00 пити каву. Але головне не в самій каві, а у психологічному спілкуванні, отриманні важливих порад, обміні думками, висловлюванні позицій та ідей (своєрідний брейнштормінг).

Тривалий час академік В. О. Коновалова здійснювала й координаційну діяльність в галузі юридичної психології в Україні, була головою (1999-2003) та заступником голови (2003-2023) Координаційного бюро з проблем криміналістики, судової експертизи, оперативно-розшукової діяльності та юридичної психології Національної академії правових наук України.

Професор В. О. Коновалова – видатний учений-криміналіст та талановитий судовий психолог [2, с. 103–106, 3, с. 391–393, 4, с. 28, с. 5, с. 122, 123, 6, с. 187, 188], яка залишила чіткий слід не лише у розвитку криміналістики, а й є фундатором юридичної психології в Україні, її наукові праці є актуальними та затребуваними в сучасних умовах. Латинське висловлювання *E fruit arbor cognoscitur* (за плодом пізнається дерево) у даному випадку є справедливим.

Література:

1. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія: підручник. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2019. 288 с.
2. Кафедра криміналістики: історія становлення та розвитку. До 80-річчя заснування: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2020. 268 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2018. 952 с.

4. Гарькавець С. О., Цільмак О. М. Юридична психологія в обличчях: довідник. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2023. 82 с.

5. Професори Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого / [редкол.: А. Гетьман (голова), Ю. Барабаш, О. Ярошенко та ін.]. [3-тє вид., змін. й допов.]. Харків: Право, 2024. 236 с.

6. Тюленев С. А., Спіщина Г. О., Сімакова-Єфремян Е. Б., Хоша В. В. Королі та королеви судової експертизи: 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»: монографія. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. 2023. 237 с.

7. Shepitko V., Shepitko M. Professor Violetta Konovalova – Talented Researcher, a Well-known Teacher and an Outstanding Criminalist. *Criminalistics and Forensic Expertology: Science, Studies, Practice*. Vilnius, 2024. P. 331–333.

Михайло Щербаковський

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології навчально-наукового інституту № 5

*Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна*

ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ В ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРА В. О. КОНОВАЛОВОЇ

Віолетта Омелянівна Коновалова – видатний науковець, яка внесла суттєвий вклад в розвиток криміналістики й теорії судових експертиз. Вчена розглядала судову експертологію як галузь знань, що інтегрує досягнення у сфері природничих та технічних наук, сприяє не тільки поглибленому розвитку традиційних видів експертиз, а й формуванню нових галузей експертних знань. Розглядаючи проблеми судової експертології звертала увагу, що вона повинна стояти на передньому краї протидії злочинності, зосереджуючи сучасні досягнення науки. Саме це положення обумовлює розвиток нових сучасних методик експертного дослідження у практичній судово-експертній діяльності [1, с. 99].

Наукові інтереси В. О. Коновалової були спрямовані на розв'язання проблем адаптації категорій матеріалістичної діалектики в судову експертологію в цілому та окремі експертні дослідження [2, с. 221]. Наголошувалося, що побудова науки про судову експертизу має здійснюватися

на основі таких методологічних категорій як аналіз та синтез, причина та наслідок, сутність та явище, одиничне та загальне, тотожність та відмінність, що характеризують діалектичний метод пізнання. Наведені положення використовуються при розробці теоретичних основ експертної ідентифікації, діагностики, ситуалогії. При цьому вчена застерігала дослідників від найменуванням розроблених ними окремих методів дослідження або їхньої сукупності «методологічними», оскільки цей термін значно об'ємний та означає вчення, науку про методи наукового пізнання та перетворення дійсності [3, с. 62].

Детальному аналізу вчена приділила процесу експертного дослідження, в якому відокремлювала алгоритмічні та евристичні розумові завдання [4, с. 33–34]. Перші з названих завдань зазвичай припускають рішення за традиційною схемою, прийнятою у подібних дослідженнях та отримання заздалегідь передбачуваного результату. Використовуються прийоми, комплекс яких становить типову методіку експертного дослідження. Такі методіки внесено до Реєстру методик проведення судових експертиз МЮ України. Завдання другого виду щодо загальноприйнятої класифікації розумових завдань відносяться до творчих. Їхнє рішення не має традиційної схеми, у цих випадках експерту необхідно шукати нові прийоми, методи й моделювати, прогнозувати можливість та результативність їх використання. Як правило, це складні дослідження, в яких використовуються і традиційна методіка, і нові прийоми, що створюються за допомогою досвіду та мислення експерта. У процесі вирішення поставленого завдання експерт може відразу відмовитися від дослідження, пояснюючи це відсутністю матеріалів, достатніх для дослідження. Проте експерт, який прагне вирішити завдання, шукатиме шляхи його вирішення і нерідко знаходить. Так, у результаті накопиченого досвіду, знань, досягнень у тій чи іншій науковій галузі, інтересу дослідника народжуються нові методіки провадження експертизи, поглиблюється ступінь пізнання характеристик об'єктів, що досліджуються, розширюється діапазон виявлення кількісних і якісних ознак, які дозволяють дійти категоричних висновків. Підтримуючи творчий пошук експерта робиться висновок, що нетрадиційні рішення подібних завдань стають основою формування нових експертних методик [5, с. 13]. Зазначимо, що в даний час творчий нестандартний підхід до вирішення поставлених завдань набуває особливого значення в експертизі електронних комунікацій, комп'ютерно-технічній експертизі та інших експертизах, пов'язаних

із дослідженням об'єктів сучасних інформаційних технологій, які постійно й швидко змінюються.

Ще один науковий напрям, якому приділила увагу професор В. О. Коновалова, стосувався версійного методу та його використання під час кримінального провадження. В залежності від суб'єкта висування, викремлювалась експерта версія, якою визначалось припущення про сутність та походження певних фактів та явищ, що мають значення для розслідування та судового розгляду [5, с. 76]. Оскільки версії поділяються на загальні та окремі, то вказане формулювання слід віднести до загальної версії експерта, яка найчастіше співпадає з версією ініціатора призначення експертизи, оскільки експертиза пов'язана із поставленими завданнями. Експерт фактично здійснює перевірку наслідків вже побудованої слідчої, судової чи захисної версії. Однак в деяких випадках рішення діагностичних чи ситуативних завдань загальні експертні версії мають самостійне значення.

Окремі експертні версії стосуються питань, що виникають у експерта як до початку, так й у перебігу експертного провадження. Продовжуючи напрацювання Віолетти Омелянівни можна визначити окрему експертну версію як обґрунтоване об'єктивними та суб'єктивними підставами припущення щодо властивостей наданих на дослідження об'єктів, про механізм їх виникнення, встановлення яких існуючими експертними методиками необхідно та достатньо для вирішення поставленого експертіві завдання. Роль експертних версій полягає в тому, що завдяки їм експерт визначає напрямок досліджень, які необхідно здійснити для формулювання обґрунтованих та достовірних висновків.

Література:

1. Коновалова В. Е. Тенденции развития судебной экспертизы. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2008. Вип. 8. С. 99–102.
2. Коновалова В. Е. Проблемы методологии и частных методик в теории судебной экспертизы. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2013. Вип. 13. С. 220–225.
3. Коновалова В. Е. Проблемы методологии отраслевых наук (кримінальне право, кримінально-процесуальне право, криміналістика, судова експертиза). *Право та інновації*. 2015. №4 (12). С. 58–64.
4. Коновалова В. Е. Решение мыслительных задач в экспертном исследовании. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2003. Вип. 3. С. 32–35.

5. Коновалова В. Е. Частные методики криминалистической экспертизы: проблемы генезиса и организации. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків : Право, 2014 Вип. 14. С. 11–15.

6. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков: Консум, 2000. 276 с.

Євген Юр'єв

секретар судових засідань,

Орджонікідзевський районний суд м. Харкова,

м. Харків, Україна

ОБМАН ДОПИТУЄМОЇ ОСОБИ, ЯК СПОСІБ ОТРИМАННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Допит є найбільш розповсюдженою слідчою (розшуковою) дією. На відміну від багатьох інших, вказана С(Р)Д проводиться в кожному кримінальному провадженні. Не існує такої категорії кримінально караних діянь, при розслідуванні яких не проводився би допит потерпілого, свідків чи підозрюваного. У той же час методи проведення допиту, на практиці вкрай різняться. Так, допит може проводитись за так званими сучасними стандартами у формі «процесуального інтерв'ю», або із застосуванням різноманітних криміналістичних тактик з метою отримання достовірних показань від особи тощо.

Одним із дискусійних питань, що виникають при дослідженні допиту як С(Р)Д є можливість застосування такого тактичного прийому як обман особи, яка допитується. Слід зауважити, що обман особи, яка допитується прямо не заборонений кримінальним процесуальним законодавством. Оскільки нормативно не визначено сам термін «обман», його можна вважати оціночним. Виходячи з викладеного можна зробити висновок про те, що проблема допустимості застосування обману під час допиту є у першу чергу етичною. З цього приводу Л. Ю. Ароцкер наголошував «багато положень судової етики складаються у процесі професійної діяльності та не знаходять відображення у законі. Це неписані норми моралі робітників юстиції та судових експертів, що мають важливе значення в кримінальному судочинстві» [1, с. 220].

Саме тому виникає низка питань. Що слід розуміти під обманом під час допиту? Якими межами охоплюється такий обман? Яке значення для подальшого розслідування відіграє такий обман?

Як зауважувала професор В. О. Коновалова: вірне визначення межі між морально можливим та морально недопустимим дозволить точно обирати методи розслідування та судового розгляду, забезпечувати досягнення істини по справі[1, с. 129].

У загальному розумінні обман визначається як: неправдиві слова, дії, вчинки з метою створення у іншої особи помилкового уявлення про певні факти, події з метою спонукати цю особу до поведінки, бажаної тому, хто здійснює обман[3, с. 203]. Межі застосування такого обману залишаються незрозумілими. Звісно, повідомлення неправдивих фактів обвинуваченому (наприклад, про наявність доказів, які насправді відсутні) або давання слідчим обіцянок, які не можуть бути виконані (наприклад, про звільнення від кримінальної відповідальності у разі зізнання у вчиненні злочину) є формами обману. Однак, виникає питання, чи є обманом застосування слідчим різноманітних тактичних прийомів під час допиту, зокрема використання необізнаності особи про хід судового розслідування. З цього приводу, ми погоджуємось з позицією М. С. Строгович, що так зване «формування помилкового уявлення» є формою обману, яка «в моральному відношенні ще більш нетерпима і неприпустима»[4, с. 126–127].

Заборона застосування обману під час допиту була законодавчо закріплена у ст. 405 Статуту кримінального судочинства 1864 р. – «слідчий не повинен домагатися зізнання обвинуваченого ні обіцянками, ні хитрощами, ні погрозами або тому подібними заходами вимагання»[5, с. 455]. Слід зауважити, що у цьому аспекті Статут кримінального судочинства якісно відрізнявся від своїх «наступників». Зокрема, у Кримінально-процесуальному кодексі УРСР 1927 р. зазначалось, що слідчий не має права домагатись показань обвинуваченого шляхом «насилля, погроз та інших подібних заходів» (ст. 138) [6, с. 156], у КПК УРСР 1960 р. встановлювалась заборона «домагатися показань обвинуваченого шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів»[7], КПК України 2012 р. у ст. 18 закріпив, що «жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушен-

ня»[8]. Отже, протягом останніх ста років у вітчизняному законодавстві відсутня заборона на отримання показань з використанням обману.

Незважаючи на відсутність законодавчої заборони обману, у літературі послідовно відстоювалась позиція щодо недопустимості такого тактичного прийому. Так, П. І. Тарасов-Родіонов наголошував, що «ніколи не можна обманювати обвинуваченого даючи йому ті чи інші обіцянки, які згодом не будуть виконані... Цілком неприпустимі з боку слідчого погрози, насилля та інші подібні заходи з боку сторони слідчого з метою отримання зізнання обвинуваченого, наприклад, неправдиве повідомлення про начебто наявне зізнання іншого обвинуваченого» [9, с. 145]. Ю. М. Грошевий звертав увагу на те, що застосування слідчим психологічних хитрощів та пасток, мета яких обманути особу, яка допитується та отримати від неї правдиву інформацію – є недопустимим, оскільки такий тактичний прийом не відповідає критеріям допустимості засобів психологічного впливу – (1) не принижувати честі та гідності громадян, (2) не порушувати їх законні права та інтереси, (3) мати метою переконати особу у соціальній та особистій користі лише правдивої інформації про відомі їй події[10, с. 36]. Про недопустимість обману не тільки у процесі пред'явлення доказів під час допиту, а і у повідомленні слідчим про можливу міру покарання у разі зізнання особи у вчиненні злочину зазначав Б. Г. Розовський. Вчений обґрунтовував свою позицію тим, що через використання таких прийомів обвинувачений зрозуміє слабку позицію слідчого та відсутність доказів його вини[11, с. 14–15].

Більш дискусійним питанням є допустимість прийомів, які вводять допитуєму особу в оману (вже згадане «формування помилкового уявлення», пред'явлення замість справжніх доказів їх «замінників»[12, с. 215] тощо). Так, Р. Д. Рахунів зауважував, що формування в допитуємої особи «уявлення про повну поінформованість слідчого по суті тих фактів, про які свідку належить дати свідчення, але які насправді слідчому невідомі» являє собою тиск на психіку, тобто є однією з форм домагання показань[13, с. 81]. У той же час М. В. Салтевський одним із дієвих тактичних прийомів спрямованих на викриття неправди в показаннях допитуємої особи називав «створення умов, при яких у допитуємого виникає думка, що слідчий має весь обсяг доказів до даній справі» [14, с. 261–262]. Важливе значення для розуміння шкідливих наслідків обману має позиція сформульована О. М. Ларіна – «обманутий

обвинувачений у решті-решт обов'язково зрозуміє, що слідчий вчинив з ним не чесно, і розповість про це сусідам по камері, родичам при побаченні, заявить у суді. І такому слідчому потім не будуть вірити, навіть коли б він казав правду. Більш того. Люди схильні узагальнювати. Обман одного легковажного робітника посіє недовіру до органів розслідування загалом»[15, с. 48].

Ми доседаємось до висловлених позицій, щодо неможливості застосування обману у будь-яких його формах. Як зазначав Сократ, – все таємне рано чи пізно стає явним. Про вчинений обман, особа скоріш за все дізнається. У першу чергу це стосується допиту підозрюваних. У слідчій практиці відомі випадки, коли з метою отримання зізнавальних показань, слідчі казали підозрюваному про наявність речових доказів або показань, яких на той момент не було у їх розпорядженні, або навіть демонстрували їх так звані «замінники». У літературі такі слідчі ситуації оцінюються по-різному. Одні автори називаючи ці прийоми «слідчими хитростями», кажуть про успішність їх застосування, інші про моральну недопустимість, оскільки вони пов'язані з обманом особи. Однак, на наш погляд, важливим є питанням щодо впливу обману на кінцевий результат розслідування та розгляду кримінальної справи. Коли особа, яка була обманута під час допиту і у зв'язку з цим повідомила інформацію, яка її викриває набуде процесуального статусу обвинуваченого, то під час ознайомлення з матеріалами справи вона побачить, що докази її вини були отримані не до її допиту, а у результаті його проведення. Після цього особа, скоріш за все, у суді відмовиться від своїх показань та зверне увагу суду на можливу недопустимість отриманих доказів. Особа, яка була обманута слідчим щодо покарання, яке буде призначено у разі її зізнання у вчиненні злочину може по-різному відреагувати на такий обман. Так, особа, яка вже була раніше засудженою за вчинення кримінального правопорушення або розуміється у законодавстві одразу зрозуміє, що слідчий її обманює, оскільки вже буде значти, що питання щодо покарання вирішуються лише судом. Скоріш за все така особа або взагалі відмовиться давати показання, або спробує дезінформувати слідчого щоб уникнути кримінальної відповідальності (наприклад, обмовити інших осіб). Особа, яка повірить слідчому, що у разі зізнання вона уникне або мінімізує кримінальну відповідальність (наприклад, отримує покарання з випробуванням, штраф замість позбавлення волі тощо), до винесення вироку буде вважати, що «слідство працює разом із судом», і це у великій

мірі може підірвати довіру до суду, як у обвинуваченого, так і у осіб, яким він це розповість. Однак, після постановлення вироку, така особа також зрозуміє, що її показання були отримані шляхом обману.

Література:

1. *Ароцкер Л. Ю.* О судебной этике // Проблемы социалистической законности на современном этапе развития советского государства: межвузовская научная конференция: тезисы докладов (октябрь 1968 г.). – Харьков: Изд-во Харьковского университета, 1968.
2. *Коновалова В. О.* Вибрані праці. – Харків: Апостіль, 2012. – 528 с.
3. *Навроцький В. О.* Наскрізнi кримінально-правові поняття. – Київ: Юрінком Інтер, 2023. – С. 203. – 376 с.
4. *Строгович М. С.* Этические условия пользования отдельными видами доказательств // Проблемы судебной этики / Под ред. М. С. Строговича. – М.: Издательство «Наука», 1974.
5. Устав уголовного судопроизводства с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами, разъяснениями Правительствующего Сената и циркулярами Министра Юстиции // Составители М. Шрамченко и В. Ширков. – Изд. 3-е, пересмотр. и доп. по 1 ноября 1906 г. – СПб: Издание Юридического книжного магазина Н. К. Мартінова, 1907. – 1268 с.
6. Уголовно-процессуальный кодекс УССР: официальный текст на 1 июля 1950 г. – М.: Госюриздат, 1950. – 156 с.
7. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР. – Київ: Держполіт-видав, 1961. – 204 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/4651-17>.
9. *Тарасов-Родионов П. И.* Предварительное следствие: пособие для следователей / Под ред. М. А. Чельцова-Бебутова. —М.: Юридическое издательство МЮ СССР, 1948.
10. *Грошевой Ю. М.* Роль профессионального правосознания в деятельности следователя по раскрытию преступлений // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 9. – Киев: Редакционно издательский отдел МВД УССР, 1972. – 31–37 с.
11. *Розовский Б. Г.* Некоторые вопросы применения психологических приемов в допросе обвиняемых // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 2. – Киев: Редакционно издательский отдел МООН УССР, 1965. – 14–22 с.
12. *Петрухин И. Л.* Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. (Общая концепция. Неприкосновенность личности). – М.: Наука, 1985. – 240 с.
13. *Рахунов Р. Д.* Свидетельские показания в советском уголовном процессе. – М.: Госюриздат, 1955. – 164 с.

14. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования): Учебник / Отв. ред. М. В. Салтевский. – Киев, 1987. – 384 с.

15. *Ларин А. М.* Расследование по уголовном делу. Планирование, организация. – М.: Юридическая литература, 1970. –224 с.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Г. О. Чорний

Володимир Юсупов

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна

ВНЕСОК АКАДЕМІКА В. О. КОНОВАЛОВОЇ У РОЗВИТОК ХАРКІВСЬКОГО КРИМІНАЛІСТИЧНОГО НАУКОВОГО ЦЕНТРУ

1. Поняття наукового центру.

Науковий центр є відомим та визнаним осередком здійснення наукової діяльності в певній галузі знання. Наукові центри покликані вирішувати фундаментальні наукові та міжгалузеві прикладні проблеми. Науковим центром є й організаційно-ділова форма проведення наукових досліджень, в якій використовується кооперація різноманітних наукових та інших колективів. Зазвичай такі центри утворюються на базі великих науково-дослідних інститутів, конструкторських, проектних організацій, закладів вищої освіти.

В Україні існує Положення про національний науковий центр [1]. Відповідно до нього статус національного наукового центру може бути надано науково-дослідній (науково-технічній) установі, університету, академії, інституту (об'єднанню науково-дослідних, науково-технічних установ чи університетів, академій, інститутів), що проводять комплексні наукові дослідження загальнодержавного значення, визнані на світовому рівні. При наданні статусу національного наукового центру визна-

чаються наукові, науково-технічні завдання, що відповідають економічним, екологічним, культурним, оборонним, іншим потребам держави і розв'язання яких покладається на цю установу як провідну у відповідній галузі.

Зокрема, можна вести мову про загальнодержавні наукові центри: Національну академію наук України, Національну академію правових наук України та ін. Ці наукові центри представлені й в регіонах нашої держави. Наприклад, існує п'ять регіональних наукових центрів НАН України: Донецький, Західний, Південний, Північно-Східний, Придніпровський. Регіональні наукові центри НАПрН України – Київський (нині це Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України), Донецький, Західний та Південний.

Отже, науковий центр утворює академія наук, її регіональні підрозділи, науково-дослідний інститут, заклад вищої освіти, інші наукові (науково-дослідні, науково-технічні) установи або об'єднання цих суб'єктів наукової діяльності. Науковий центр характеризується низкою суттєвих ознак, які відрізняють його від інших установ або об'єднань, зокрема розповсюдженість його діяльності на комплексні міждисциплінарні проблеми, розроблення наукових програм регіонального або загальнодержавного рівнів, проведення наукових досліджень у найбільш важливих для держави та суспільства сферах науки і техніки. Тобто науковий центр має відігравати провідну наукову роль у розвитку науки та техніки певного регіону або держави в цілому [2].

Крім зазначених критеріїв, діяльність наукового центру характеризується кількісно-якісними показниками виконаних науково-дослідних робіт, захистом дисертацій, виданням публікацій різного виду, постійно діючими спеціалізованими вченими радами, а також загальновизнаністю провідної ролі наукового осередку щодо дослідження певних питань науки і техніки. Ці дані можуть свідчити про визнання конгломерації науковців, умовно або реально об'єднаних у науковий центр, на національному та світовому рівнях.

Критерії визнання наукового центру цілком обґрунтовано можна віднести й на формування наукових центрів щодо дослідження таких напрямів юридичної науки як криміналістика і судова експертиза. Аналіз історичних тенденцій розвитку криміналістики та систематизація сучасних даних проведення наукової, науково-педагогічної й практичної на-

уково-дослідної діяльності в окремому закладі, науковій установі або в межах певного регіону, наочно демонструє місця групування наукових пошуків учених-криміналістів в Україні. Нині виокремлюються криміналістичні наукові центри, які займають провідне та формуюче місце у підготовці молодих учених, удосконаленні науки та розробці актуальних проблем криміналістики і судової експертизи.

2. Історичні тенденції формування криміналістичних наукових центрів в Україні.

Формування криміналістичних наукових центрів пов'язано з такими чинниками: започаткування і розвиток закладів освіти в Україні; становлення криміналістичних установ, які активно використовували науково-технічні розробки в експертній діяльності і слідчо-розшуковій роботі; постійний взаємозв'язок між практичними установами і навчальними закладами; публікація і поширення криміналістичних видань; проведення криміналістичних наукових заходів та ін. [3]

Зокрема, становлення освіти та юридичної науки в Україні пов'язано із відкриттям навчальних закладів, де обов'язковим було вивчення юриспруденції, а саме: Львівського (1784), Харківського (1805), Київського (1834), Одеського (1834) університетів. Серед дисциплін, що викладалися в університетах, були: поліцейські та кримінальні закони, поліцейське право, кримінальне право. Це створювало сприятливі умови для більш детального вивчення наук «кримінального циклу», зародження систематизації знань про методи і засоби розкриття та розслідування злочинів (майбутню криміналістику).

Простежується прямий зв'язок із започаткуванням вітчизняних судово-експертних установ і формуванням сучасних криміналістичних наукових центрів. Так, у 1914 році відкрилися і почали функціонувати Кабінети науково-судової експертизи при прокурорах Київської і Одеської судових палат, а в 1923 році – Харківський кабінет науково-судової експертизи. Ці заклади були ініціаторами розвитку та широкого використання криміналістичних знань у боротьбі зі злочинністю, що сприяло запровадженню вивчення криміналістики у різних формах: окремі лекції, курси підвищення кваліфікації, викладення спеціальних дисциплін у юридичних та медичних навчальних закладах, іспити при вступі на певні посади тощо. Тому історично склалося, що концентрація центрів розвитку криміналістики у ХХ ст. найбільш активно про-

ходила у трьох регіонах держави з відповідними центрами у Києві, Одесі, Харкові. У цих містах започатковані криміналістичні наукові школи, які функціонують й нині. Про діяльність представників Харківської, Київської та Одеської наукових шкіл зазначає професор В. Ю. Шепітько [4, с. 56].

Виникнення, розвиток і запровадження у слідчу практику криміналістичних знань в Україні безпосередньо пов'язано не тільки з науковою і практичною діяльністю науково-дослідних інститутів системи юстиції, експертно-криміналістичних підрозділів системи внутрішніх справ, але й кафедр криміналістики Харківського юридичного інституту, Київського та Одеського університетів [5, с. 51–52]. До розвитку криміналістики в цивільних закладах освіти, починаючи з 1930-х років, активно дослідуються міліцейські навчальні заклади (готували працівників карного розшуку, експертів-криміналістів та ін.).

Нині можна вести мову про такі криміналістичні наукові центри в Україні: Київський, Харківський, Одеський, Львівський. Наприклад, Харківський криміналістичний науковий центр поєднує науковців і практиків Національної академії правових наук України, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, Харківського національного медичного університету, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Харківського національного університету внутрішніх справ, експертних служб МВС, СБУ, ДПСУ Харківської області та ін. Визнаними також є луганська, донецька, львівська, чернівецька, дніпровська, запорізька криміналістичні наукові школи.

3. Внесок В. О. Коновалової у становлення вітчизняної криміналістики та Харківського криміналістичного наукового центру.

В. О. Коновалова є однією із засновників, фундаторів криміналістичної науки в Україні, основоположником вітчизняної криміналістичної школи. Віолетта Омелянівна зробила істотний внесок у розвиток Харківської криміналістичної школи та Харківської школи судових експертів і взагалі вітчизняної криміналістики та судової експертизи [6, с. 49–51].

Наукова спадщина В. О. Коновалової є, без перебільшення, величезним вкладом у вирішення сучасних і актуальних проблем криміна-

лістики, судової експертизи і юридичної психології на сьогодні. Професорка була новатором у впровадженні криміналістичних інновацій. Її докторська дисертація «Теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки та психології)» мала концептуальне значення і в повній мірі виконала свою прогностичну функцію, ставши теоретичним підґрунтям для підготовки цілої низки наукових праць учнями В. О. Коновалової [7, с. 26]. Віолетта Омелянівна підготувала 3 докторів та 27 кандидатів юридичних наук, серед яких вчені: Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Тищенко В. В., Бритвич Н. Г., Глібко В. М., Овечкін В. А., Богинський В. Є., Жирний Г. Є., Князєв В. О., Пчолкін В. Д., Левков В. М., Булулуков О. Ю., Ахтирська Н. М., Чорний Г. О., Борисенко І. В., Швидкий О. Г., Костенко М. В., Семенов В. В., Алексєйчук В. І., Капустіна М. В., Мишков Я. Є., Реуцький А. В., Чернецький О. К., Хань Г. Г., Піскун Д. М., Удовіченко С. О., Свиридова Л. В. та ін. [8, с. 32].

Головні напрями наукових досліджень академіка В. О. Коновалової, що сприяли становленню і розвитку Харківського криміналістичного наукового центру, є досить складними та цікавими одночасно, а саме це: наукознавчі проблеми криміналістики, її методологія; теорія криміналістичної ідентифікації; проблеми логіки та психології в судово-слідчій діяльності; моральні засади судочинства; організація і тактика слідчої діяльності; проблеми алгоритмізації та програмування в теорії криміналістики; проблеми методики розслідування окремих видів злочинів; профілактична діяльність слідчого; використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Отже, Віолетта Омелянівна зробила істотний внесок у розвиток та становлення усіх розділів криміналістики, а її теоретичні викладки, вихідні гносеологічні, методологічні та практичні ідеї та конструкції сьогодні актуальні та затребувані для науки криміналістики, у тому числі при проведенні дисертаційних досліджень [8, с. 31].

Таким чином, визнання внеску академіка В. О. Коновалової у розвиток криміналістики в Україні в цілому і Харківського криміналістичного наукового центру зокрема, підкреслюється тою увагою і напрацюваннями сучасних криміналістів, які продовжують наукові ідеї Віолетти Омелянівни у своїх дослідженнях, публікаціях, а також проведенням наукових заходів, присвячених пам'яті Жінки-Епохи Криміналістики.

Література:

1. Про затвердження Положення про національний науковий центр : постанова Кабінету Міністрів України від 19 берез. 1994 р. № 174. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-94-%D0%BF#Text>
2. Іщенко Д. А. Тенденції розвитку наукових колективів та наукових шкіл. *Вісник Академії митної служби України*. (Серія «Право»). 2012. №2(19). С. 100–106.
3. Юсупов В. В. Розвиток криміналістики в Київській, Одеській, Харківській наукових школах: головні етапи та персоналії. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. Вип. 1. С. 143–151.
4. Шепітько В. Ю. Внесок професора Віолетти Коновалової у розвиток доктрини криміналістики у XX – XXI столітті в Україні. *Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті д-ра юрид. наук, проф. В. О. Коновалової (м. Харків, 28 берез. 2024 р.) / [редкол.: А. П. Гетьман, В. М. Шевчук, Є. Є. Демидова]. Харків : Право, 2024. С. 55–58.
5. Клименко Н. І. Судова експертологія: Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 528 с.
6. Шевчук В. М. Вплив наукових ідей академіка В. О. Коновалової на розвиток криміналістики та судової експертизи. *Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті д-ра юрид. наук, проф. В. О. Коновалової (м. Харків, 28 берез. 2024 р.) / [редкол.: А. П. Гетьман, В. М. Шевчук, Є. Є. Демидова]. Харків : Право, 2024. С. 49–55.
7. Журавель В. А. Професорка В. О. Коновалова – вчена-новаторка. *Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті д-ра юрид. наук, проф. В. О. Коновалової (м. Харків, 28 берез. 2024 р.) / [редкол.: А. П. Гетьман, В. М. Шевчук, Є. Є. Демидова]. Харків : Право, 2024. С. 25–28.
8. Капустіна М. В. Пам'яті Віолетти Омелянівни – людини епохи. *Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті д-ра юрид. наук, проф. В. О. Коновалової (м. Харків, 28 берез. 2024 р.) / [редкол.: А. П. Гетьман, В. М. Шевчук, Є. Є. Демидова]. Харків : Право, 2024. С. 30–32.

Катерина Юсупова

*доктор філософії з права, керуючий партнер Адвокатського об'єднання
«Ю. Р. С. П.», адвокат з військових справ, м. Київ, Україна*

Володимир Юсупов

*доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного
забезпечення та судової експертології навчально-наукового експертно-
криміналістичного інституту Національної академії внутрішніх справ,
м. Київ, Україна*

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА

Повномасштабне військове вторгнення РФ в Україну триває вже 3 роки. Внаслідок воєнних дій продовжує знищуватися інфраструктура України, наносяться ракетно-бомбові удари по військових та цивільних об'єктах, відбувається окупація частини території нашої держави, руйнуються населені пункти та гинуть люди, спричиняються значні екологічні збитки.

Українські військові щодня дають гідну відсіч російському агресору.

Водночас, трапляються випадки злочинів військовослужбовців Збройних Сил України (ЗСУ), у тому числі вчинених проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби. У більшості випадків санкції відповідних кримінально-правових норм передбачають покарання у виді позбавлення волі. З урахуванням дії в Україні правового режиму воєнного стану суспільно небезпечні діяння військовослужбовців кваліфікуються за останніми частинами норм про військові злочини, як вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

Останнім часом увага суспільства «прикута» до низки законодавчих новел щодо мобілізаційних процесів, кримінальної відповідальності військовозобов'язаних, військовослужбовців, посилення «військових» податків. Одним з важливих напрямів законотворчого процесу є посла-

блення негативних наслідків у виді кримінального покарання за вчинення окремих військових кримінальних правопорушень. Насамперед, це стосується відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 Кримінального кодексу (КК) України).

Кримінальна відповідальність настає за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця (ч. 1 ст. 407 КК). А за ч. 5 ст. 407 КК України кваліфікуються такі дії військовослужбовця як самовільне залишення ним військової частини або місця служби, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а так само ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану [1]. Цей злочин є тяжким. Відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора, у 2024 році обліковано 66 240 випадків самовільного залишення військової частини або місця служби [2].

Актуальні зміни до законодавства дозволяють звільнювати від кримінальної відповідальності осіб, які під час дії воєнного стану вперше вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407, 408 КК, в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вони добровільно звернулися із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до своєї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такими особами військової служби [3].

Водночас, розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, має певні особливості. Зокрема, перед внесенням відомостей в ЄРДР обов'язково має бути проведено службове розслідування у військовій частині, де ніс службу військовослужбовець. Призначені відповідальні особи проводять опитування побратимів особи, телефонують їй та близьким особам, яким може бути відомо відомості де перебуває особа, яка самовільно залишила частину. Відповідальними особами обов'язково здійснюється виїзд за місцем фактичного проживання військовослужбовця, який залишив місце служби, де перевіряється чи знаходиться він у даному місці. Слід звернути увагу,

що уповноважені на проведення службового розслідування не мають права проникати у житло та інше володіння особи, тому вони обмежуються лише спілкуванням з рідними військовослужбовця, якого розшукують, та особами, що мешкають по сусідству (за умови їх добровільної згоди).

У нагоді при розшуку військовослужбовця, який залишив місце несення служби, стануть документи, що містяться в його особовій справі. Зокрема, це медична характеристика (зазначено всі поранення, діагнози, лікування – ці дані впливають на опис зовнішності та функціональні характеристики особи), службова характеристика (дозволяє сформулювати «психологічний портрет» особи), соціально-демографічна карта (заповнюється особисто солдатом, наявна фотографія, а також містить дані про особливі прикмети – шрами, татуювання, пірсинг тощо). До матеріалів службового розслідування, які надсилаються уповноваженій особі для реєстрації вчиненого кримінального правопорушення, включаються копії військового квитка, паспорта, довідки платника податків, посвідчення водія та ін.

Кримінальне провадження про самовільне залишення військової частини або місця служби здійснюють слідчі органів Державного бюро розслідувань (ДБР). Таке розслідування здійснюється у тісній співпраці і взаємодії з органами Національної поліції України (НПУ), які мають потужний арсенал криміналістичних засобів і методів розшуку осіб і відповідний досвід.

Вже на початковому етапі розслідування, відповідно до запиту слідчого ДБР, відомості про солдата, який самовільно залишив частину, вносяться НПУ у інформаційну підсистему «Блокпост» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал НПУ». При переміщенні втікача через будь-який блокпост в державі, його особа буде встановлена і він буде затриманий.

Слідчі ДБР широко використовують можливості давання доручень оперативним та іншим підрозділам НПУ, використовуючи ст. 40, 41 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, для проведення різних слідчих (розшукових) або процесуальних дій. Серед типових завдань, викладених у дорученнях: виїхати за місцем проживання військовослужбовця, який розшукується, відібрати пояснення у його рідних за місцем проживання, здійснити заходи із встановлення місця перебування особи; допитати свідків, які проживають за цією адресою щодо питань: де зараз солдат, який його контактний номер телефону, чи відо-

мі причини залишення ним частини, можливий психологічний або фізичний тиск на солдата; з ким солдат підтримує спілкування, якими засобами комунікації тощо. Результати таких допитів оперативні працівники НПУ оформлюють у протоколах допиту свідків.

Органи розслідування ДБР роблять запити до Державної міграційної служби, звідки отримують дані втікача: відомості паспорта громадянина України та паспорта для виїзду за кордон. У подальшому виконуються запити до Державної прикордонної служби – чи перетинав військовослужбовець державний кордон України, в Міністерство юстиції – чи наявне свідоцтво про смерть розшукуваного, а також в МВС – щодо наявності судимості в особи, яка розшукується.

Типовими слідчими (розшуковими) діями є допити солдатів взводу, де служив утікач, його безпосереднього командира. Водночас такі допити та інші слідчі (розшукові) дії можуть ускладнюватися переміщенням військової частини у зону ведення бойових дій.

При невстановленні місця перебування військовослужбовця, який самовільно залишив місце несення служби, слідчий ДБР вручає повідомлення про підозру у вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, заочно – за місцем його реєстрації, а також другий примірник підозри надсилає у військову частину – як останнє місце його служби. Далі підозрюваного оголошують в розшук, а досудове розслідування зупиняють на підставі п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК України. Також слідчий ДБР може ініціювати клопотання до слідчого судді про застосування до підозрюваного військовослужбовця запобіжного заходу у виді затримання, адже місцеперебування особи невідомо, вона не з'являється до слідчого, переховується від слідства.

Якщо військовослужбовець, що розшукується, затримується правоохоронними органами, досудове розслідування відновлюється. З моменту затримання особи йому надається право користуватися послугами захисника.

Участь захисника у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 407 КК України, починається з моменту затримання військовослужбовця, який самовільно залишив частину, або з моменту укладання договору з ним про надання правничої допомоги, або іншими особами в його інтересах (такий договір у подальшому погоджується самим військовослужбовцем, який набуває статусу підозрюваного). В іншому випадку, захисник залучається у кримінальне провадження з моменту

видачі доручення для надання безоплатної вторинної правничої допомоги особі, яка відповідно до положень кримінального процесуального законодавства вважається затриманою, виданого Центром безоплатної вторинної допомоги на підставі повідомлення про затримання особи слідчим або особою, яка проводила затримання.

Якщо стороною обвинувачення було ініційовано клопотання до слідчого судді про застосування до підозрюваного військовослужбовця, який перебував у розшуку, запобіжного заходу у виді тримання під вартою, слідчим суддею видається ухвала на затримання з метою доставлення до суду. У розгляді даного клопотання обов'язковою є участь адвоката.

Відповідно до змін у кримінальне процесуальне законодавство [4], під час дії воєнного стану до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст. 402–405, 407, 408, 429 КК України, застосовується виключно запобіжний захід, визначений п. 5 ч. 1 ст. 176, тобто тримання під вартою.

Таким чином, у зв'язку з внесеними змінами до КПК України унеможлиблюється застосування будь-яких інших запобіжних заходів, крім як тримання під вартою, до військовослужбовців, які вчинили окремо визначені військові злочини під час дії правового режиму воєнного стану, але жодним чином не заборонено обрання альтернативного запобіжного заходу у вигляді застави, і в даному випадку обрання та розмір застави залежить від зібраних доказів стороною захисту та доводів з приводу того, що сторона обвинувачення в своєму клопотанні жодним чином не обґрунтувала, чому не можливо обрати альтернативний запобіжний захід.

У подальшому при розслідуванні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, захисник підозрюваного військовослужбовця готує запити, клопотання, бере участь при проведенні слідчих (розшукових) дій із підзахисним, приймає участь у відкритті матеріалів кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК України, відкриває стороні обвинувачення свої докази, а також бере участь у судовому розгляді.

Як правило у кримінальних провадженнях, розпочатих за ст. 407 КК України, захисник готує клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності підозрюваного військовослужбовця за певних обставин. На практиці частими є випадки, коли такий військовослужбовець виявляє бажання продовжити службу в своїй військовій частині або іншій. При

позитивному рішення командира частини, він має підготувати письмову згоду про продовження служби у своєму підрозділі такої особи. Захисник готує клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. У клопотанні зазначається фактичні обставини вчинення злочину, наявність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, та відповідна правова підстава тощо. До клопотання обов'язково додається письмова згода командира.

Розглядаючи клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, суддя у разі задоволення цього клопотання, при винесенні ухвали, негайно звільняє особу з-під варти, кримінальне провадження закриває на підставі п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України. Звільненого військовослужбовця суд зобов'язує протягом 72 годин прибути до відповідної військової частини. Таке судове рішення військовослужбовець виконує самостійно.

Отже, існуючий процесуальний механізм звільнення військовослужбовців, які самовільно залишили військову частину, а в подальшому виявили бажання продовжувати військову службу при погодженні командиром частини, є одним із засобів ефективного виконання особовим складом ЗСУ завдань із захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за січень – грудень 2024 р. : статистика Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану : Закон України від 20 серп. 2024 р. №3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#n6>
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану : Закон України від 16 серп. 2022 р. №2531-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20#Text>

Наукове видання

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
КРИМІНАЛІСТИКИ:
ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ**

Збірник матеріалів
Криміналістичних читань,
присвячених пам'яті академіка В. О. Коновалової

м. Харків, 28 березня 2025 року

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 24.03.2025. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 16. Обл.-вид. арк. 15. Тираж 100 пр. Зам. № 316

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017